

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 343.982 (575.)
ТКБ: 67.99 (2) 94 (2тоҷик)
Ф – 22

ФАЙЗУЛЛОЗОДА АЙНУЛЛО ҚУДРАТУЛЛО

**ТАҲҚИҚОТИ КРИМИНАЛИСТИИ ХУСУСИЯТҲОИ ТАКТИКАИ
АЗНАЗАРГУЗАРОНИИ ҶОИ ҲОДИСА**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи
ихтисоси 5.5.12. Криминалистика; фаъолияти судӣ-экспертӣ; фаъолияти
оперативӣ-чустучӯӣ

РОҲБАРИ ИЛМӢ:

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Назаров А.Қ.

ДУШАНБЕ – 2026

НОМГҶҶИ ИХТИСОРАҶО ВА (Ё) АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ.....	3-4
МУҚАДДИМА.....	4-16
БОБИ 1. АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ АЗНАЗАРГУЗАРОНИИ ҶОИ ҶОДИСА.....	16-61
1.1 Мафҳум, моҳият ва аҳаммияти азназаргузаронии ҷои ҳодиса.....	16-40
1.2. Мақсад, вазифа ва принципҳои азназаргузаронии ҷои ҳодиса.....	40-61
БОБИ 2. ХУСУСИЯТҶОИ ИСТИФОДАИ ТЕХНИКАИ КРИМИНАЛИСТӢ ВА ИННОВАТСИОНӢ ҶАНГОМИ АЗНАЗАРГУЗАРОНИИ ҶОИ ҶОДИСА.....	62-101
2.1. Таъминоти техникӣ-криминалистии раванди азназаргузаронии ҷои ҳодиса.....	62-86
2.2.Истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ҷангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса.....	86-101
БОБИ 3. ТАКТИКАИ КРИМИНАЛИСТИИ АЗНАЗАРГУЗАРОНИИ ҶОИ ҶОДИСА ВА ДАВРАҶОИ ОН.....	102-167
3.1. Хусусиятҳои тактикӣ-криминалистии марҳилаи омодагии азназаргузаронии ҷои ҳодиса.....	102-118
3.2. Тактикаи давраи таҳлили азназаргузаронии ҷои ҳодиса.....	118- 143
3.3. Таҳқиқоти криминалистии давраи натиҷагирии азназаргузаронии ҷои ҳодиса.....	143-167
ХУЛОСА.....	168-176
ТАВСИЯҶО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҶОИ ТАҶҚИҚОТ.....	177-179
РӢҶХАТИ АДАБИЁТ.....	180-202
ФЕҶРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ.....	203

НОМГҶҶИ ИХТИСОРАҶО ВА (Ё) АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ

ҶТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон

КҶ ҶТ – Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон

КМҶ ҶТ – Кодекси муурофияи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон

ВКД – Вазорати корҳои дохилӣ

б. – банд

қ. – қисм

м. – модда

м.м. – моддаҳо

ғ. – ғайра.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Муҳимтарин шарти мубориза бо ҷинояткорӣ ошкоршавии ҳодисаи ҷиноят ва ба ҷавобгарӣ кашидани шахсоне мебошад, ки ба манфиатҳои давлат, шаъну шараф ва ҳуқуқҳои қонунии шаҳрвандони иснод меоранд. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф, тақмили пайвастаи дастгоҳи тафтишӣ, истифодаи васеи дастовардҳои навтареини илмӣ дар амалияи тафтишӣ ва баланд бардоштани самаранокии ҳамаи амалҳои тафтиширо дар бар мегирад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паёми худ дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ санаи 16 декабри соли 2025 зикр карданд, ки: «Агар дар ҷомеа ваҳдату ҳамдигарфаҳмӣ, сулҳу суботи устувор ва волоияти қонун набошад, мо ба ягон ҳадафи неки худ намерасем ва ягон нақшаи мо амалӣ намегардад. Инро бояд хурду бузурги мамлакат дар хотир дошта бошанд. Бинобар ин, сохторҳои низомӣ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бояд вазифаи худро дар самти ҳимояи суботу оромии ҷомеа, амнияти осоиши давлат ва мардуми Тоҷикистон бо садоқат ба давлат ва халқи кишвар таъмин намоянд. Мубориза бар зидди терроризму экстремизм, радикализм, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир, қочоқи силоҳ, ҷиноятҳои киберӣ ва дигар ҷинояткорӣҳои муташаккили фаромиллӣ вазифаи ҷонии онҳо дар шароити ноорому бӯҳронии ҷаҳони муосир мебошад» [185].

Барои муборизаи муассир бар зидди ҷинояткорӣ ва таҳкими амнияти ҷомеа, зарур аст, ки мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои низомӣ бо садоқати баланд, масъулияти касбӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи амалҳои тафтишотӣ дар самти сари вақт ошкор ва пешгирӣ намудани ҷиноятҳо фаъолият намуда, волоияти қонун, сулҳу субот ва оромии ҷомеаро таъмин намоянд.

Яке аз амали калидии тафтишӣ азназаргузаронии ҷои ҳодиса мебошад, ки барои сабти дақиқ ва ҳамаҷонибаи шароити ҳодиса, инчунин муайян кардан, сабт кардан ва ҷамъоварӣ кардани далелҳои моддӣ равона шудааст.

Таҷрибаи тафтишӣ нишон медиҳад, ки ин амали тафтишӣ қариб барои ҳар як намуди ҷиноят анҷом дода мешавад, зеро он ба муфаттиш имкон медиҳад, ки вазъиятро дар ҷои ҳодиса пурратар арзёбӣ кунад ва дарки амиқтари хусусияти ҳодисаро ба даст орад. Ҳадафи асосии азназаргузаронии ҷои ҳодиса ошкор, таҳқиқ ва бозёфт кардани маълумотест, ки имкон медиҳад ҷиноят ва шахсони дар он дастдошта муайян карда шаванд. Аммо, сифат ва пуррагии азназаргузаронии ҷои ҳодиса аксар вақт нокифоя боқӣ мемонад. Аҳаммияти ин амал дар тафтишоти пешакӣ пеш аз ҳама бо он муайян карда мешавад, ки ашӯҳои моддии алоҳида, ашӯ ва аксар вақт ягона манбаъҳои маълумоти хеле арзишманд дар бораи ҳолатҳои муҳимми ҳодисаи тафтишшаванда мебошанд. Бо тафтиши ашӯи кашфшуда, муфаттиш метавонад ин маълумотро барои кушодани ҷиноят ва маҳкум кардани гунаҳкорон истифода барад. Мувофиқи талаботи қонуни мурофиавии ҷиноятӣ, ҳеҷ як ашӯ наметавонад ба парванда ҳамчун далели моддӣ дохил карда шавад, агар он дар гузориш тафтиш ва тавсиф нашуда бошад.

Нақши азназаргузаронии ҷои ҳодиса ҳамчун як амали мустақили тафтишӣ дар тафтиш ва ошкор намудани ҷиноят, дар солҳои охир махсусан дар раванди ошкоршавии ҷинояткорӣ баланд шудааст.

Санаи 7-уми августи соли 2025 дар маҷлисгоҳи ВКД зимни нишасти матбуотӣ вазири корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон Р.Ҳ. Раҳимзода зикр карданд, ки «дар 6 моҳи соли 2025 дар ҷумҳурӣ 13089 (2024-11804) ҷиноят аз ҷониби ҳамаи субъектҳои баҳисобгирӣ ба қайд гирифта шудааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 1285 ҷиноят зиёд мебошад. Кушодашавии ҷиноятҳо 72 фоизро ташкил медиҳад. Дар

давраи ҳисоботӣ ҷинояти одамкушӣ ва суиқасд ба он – 28 ҳолат, роҳзанӣ – 20, ғоратгарӣ – 57, таҷовуз ба номус – 24, қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ – 64, авбошӣ – 762, қаллобӣ – 2356, дуздӣ – 2182, тамаъҷӯӣ – 33 ва муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор 486 ҳолат ба ҳисоб гирифта шудаанд» [184].

Дар натиҷаи таҳлили амалияи тафтиши ҷиноятҳо як қатор омилҳо ошкор карда шуд, ки самаранокии азназаргузаронии ҷои ҳодисаро коҳиш медиҳанд. Инҳо омилҳо дар шакли нокифоя истифода бурдани техникаи криминалистӣ барои мутахассисон, инчунин сатҳи нокифояи донишҳои криминалистӣ ва техникаи муфаттишонро дар бар мегиранд. Омили дигари таъсиррасон ба дурустии пешбурди азназаргузаронии ҷои ҳодиса истифодаи номуассири илми криминалистика мебошад, ки самаранокии тактикаи азназаргузаронии ҷои ҳодисаро коҳиш медиҳад.

Аз ин лиҳоз, таҳияи тавсияҳои ҳамаҷониба барои беҳтар кардани истифодаи илми криминалистика дар раванди азназаргузаронии ҷои ҳодиса барои муфаттишон, воҳидҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ва коршиносони криминалистӣ аҳаммияти хосса дорад. Чунин тавсияҳо бо дарназардошти робитаи илмӣ, методологӣ, иттилоотӣ-техникӣ ва тактикаи кор ба назар гирифта шудаанд.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Мавзуи мазкур дар адабиёти илмӣ чандон таҳқиқ нашудааст. Таҳқиқотҳои гузаронидашуда асосан ҷанбаҳои қонунгузорӣ, самаранокии технология ва нақши муфаттишон дар раванди азназаргузаронии ҷои ҳодисаро дар бар мегирад. Тактикаи азназаргузаронии ҷои ҳодиса дар илми криминалистика мавқеи назаррасро ишғол карда, дар асарҳои як қатор олимони ватанӣ ва байналмилалӣ баррасӣ шудааст. Намояндагони мактаби классикии илми криминалистика саҳми назаррас дар рушди ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии азназаргузаронии ҷои ҳодиса гузоштанд, ки асарҳои онҳо мундариҷа, ҳадафҳо, принципҳо ва тактикаи ин амали тафтишотиро ошкор мекунанд. Нуқтаҳои асосии ин мавзуро олимони

зерин таҳқиқ кардаанд: А.И.Винберг [21], Р.С.Белкин [13], Ю.Д.Федоров [96], А.Н.Василев [17], Е.Е.Сентров [102], В.И.Попов [80], М.П.Шаламов [104], Х.Максутов [60], В.П.Сипковский [76], А.Г.Филиппов [97], Д.П.Рассейкин [81], С.В.Мурашова [88], В.В.Степанов [92]; В.П.Колмаков [48], В.И.Попов [79], К.В.Баришников [173].

Баъзе масоили азназаргузаронии ҷои ҳодиса аз тарафи олимони ватанӣ дар шакли таҳқиқотҳои диссертатсионӣ ва монографӣ, ҳамчунин зимни корҳои илмию таҳқиқотӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст, бахусус дар ин самт корҳои илмӣ муҳаққиқон М.С.Аҳмадзода [163], Д.С.Қодирзода [59], А.Қ.Назаров [140], З.Д.Ямоқова [161], Р.Ҳ.Раҳимзода [168], Зоир Ҷ.М. [38], Н.Самиев [169], Д.Давлатзода [166], Р.Р.Раҳмадҷонзода [83] ва З.Ҳ.Искандаров [41] дигарон назаррас мебошад.

Дар солҳои баъдӣ, муҳаққиқон ба такмили унсурҳои алоҳидаи тактикаи азназаргузаронии ҷои ҳодиса, аз ҷумла сабти далелҳо, истифодаи воситаҳои техникӣ ва ташкили гурӯҳҳои тафтишотӣ тамаркуз карданд.

Дар айни замон, бо рушди босуръати технологияҳои рақамӣ ва ҳамгирии онҳо ба мақомоти хифзи ҳуқуқ, истифодаи маҳақҳои инноватсионӣ, аз қабилӣ аксбардорӣ ва видеографияи рақамӣ, моделсозӣ, дастгоҳҳои бесарнишин ва унсурҳои зехни сунӣ, дар адабиёти илмӣ бештар мавриди омӯзиш қарор мегирад.

Сарфи назар аз мавҷудияти шумораи зиёди асарҳои илмӣ, ки ба тактикаи азназаргузаронии ҷои ҳодиса ва ҷанбаҳои алоҳидаи татбиқи технологияҳои муосир бахшида шудаанд, бояд қайд кард, ки таҳқиқоти ҳамаҷониба, ки ба ҳамгирии системавии технологияҳои инноватсионӣ ба тактикаи ин амали тафтишӣ нигаронида шудааст, ҳанӯз ҳам нокифоя таҳия шудааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсия дар доираи «Барномаи давлатии муқовимат бо ҷинояткорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2030» ва корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи криминалистика ва фаъолияти экспертизаи судии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон омода карда шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади рисола таҳқиқи ҳамачонибаи принципҳои тартибӣ, назариявӣ, ташкилӣ ва тактикий азназаргузаронии ҷои ҳодиса, инчунин муайян намудани хусусиятҳои истифодаи технологияи муосир дар раванди амали мазкур ва пешниҳод намудани тарзу усулҳои нави тактикий азназаргузаронии ҷои ҳодиса мебошад. Таваҷҷуҳи махсус ба муайян кардани мушкилот ва камбудҳои мавҷуда дар амалияи тафтишӣ, таҳлили равишҳои ҷорӣ ва таҳияи тавсияҳои асоснокшуда равона карда шудааст, ки ба беҳтар кардани тактикаи азназаргузаронии ҷои ҳодиса ва баланд бардоштани самаранокии ошкоркунӣ ва тафтишоти ҷиноятҳо нигаронида шудаанд,

Вазифаҳои таҳқиқот:

- таҳқиқи мафҳум ва моҳияти азназаргузаронии ҷои ҳодиса;
- муайян намудани аҳаммияти азназаргузаронии ҷои ҳодиса дар раванди тафтиши ҷиноят;
- муқаррар намудани мақсад, вазифа ва принципҳои азназаргузаронии ҷои ҳодиса;
- таҳқиқи таъминоти техникӣ-криминалистии раванди азназаргузаронии ҷои ҳодиса;
- муайян намудани технологияҳои инноватсионӣ ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса;
- муқаррар намудани хусусиятҳои тактикӣ-криминалистии марҳилаи омодагӣ ва азназаргузаронии ҷои ҳодиса;
- таҳқиқи тактикаи давраи таҳлилии азназаргузаронии ҷои ҳодиса;
- муқаррар намудани натиҷаҳои азназаргузаронии ҷои ҳодиса.

Объекти таҳқиқоти диссертатсионӣ маҷмуи муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад, ки ҳангоми фаъолияти муфаттиш дар ҷои ҳодиса ба вучуд омада, муносибати ӯ бо дигар иштирокчиёни амали тафтиширо муайян мекунад, инчунин фаъолияти кормандони воҳидҳои тафтишӣ, оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ва дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар ташкил ва гузаронидани азназаргузаронии ҷои ҳодиса баромад мекунанд.

Мавзуи (предмет) таҳқиқот қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ ва дигар санадҳои меъриии ҳуқуқӣ, ки ин муносибатҳои иштирокчиёни азназаргузаронии ҷои ҳодисаро танзим мекунад, манбаҳои доктриналӣ, ки ба масъалаҳои алоҳидаи тактикаи азназаргузаронии ҷои ҳодиса, инчунин амалияи тафтишӣ ва таҷрибаи муфаттишон мебошанд.

Марҳила, мақон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихӣ таҳқиқот). Таҳқиқоти диссертатсионӣ давраҳои тасдиқ ва омодагии қор, инчунин муҳокимаи онро дар кафедраи криминалистика ва фаъолияти экспертизаи судии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар бар мегирад. Фосилаи вақти таҳқиқот солҳои 2022-2026-ро фаро мегирад ва мақони таъбиқи он Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Асосҳои назариявӣ таҳқиқот. Дар рисола аз монографияҳо, таҳқиқоти диссертатсионӣ ва қорҳои илмӣ олимони шинохтаи ватанӣ, Русия ва хориҷӣ истифода шудааст, ки онҳо паҳлуҳои гуногуни масъалаи баррасишавандаро фаро мегиранд. Баъзе паҳлуҳои масъалаи баррасишаванда дар асарҳои олимони зерин мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд: М.С.Аҳмадзода, Д.С.Қодирзода, А.Қ.Назаров, З.Д.Ямоқова, А.И.Винберг, Р.С.Белкин, Ю.Д.Федоров, А.Н.Василев, Е.Е.Сентров, В.И.Попов, М.П.Шаламов, Х.Максутов, В.П.Сипковский, А.Г.Филиппов, Д.П.Рассейкин, С.В.Мурашова, В.В.Степанов, В.П.Колмаков, В.И.Попов, К.В.Баршников.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Асоси методологии рисолаҳо маҷмуи усулҳои умумии илмӣ ва махсус ташкил медиҳанд. Дар рафти таҳқиқи мавзӯи усулҳои зерин истифода шудаанд: мантиқӣ (барои пешниҳоди мавод ва таҳияи ҳуҷҷатҳои тавсияҳо); таҳлили системавӣ (ҳангоми омӯзиши таъминоти техникӣ ва криминалистии азназаргузаронии ҷои ҳодиса); статистикӣ (ҳангоми таҳлили азназаргузаронии ҷои ҳодиса ва истифодаи воситаҳои техникӣ аз ҷониби муфаттишон); моделсозӣ (ҳангоми таҳияи тавсияҳо оид ба истифодаи воситаҳои техникӣ ва криминалистӣ дар азназаргузаронии ҷои ҳодиса); муқоисаи ҳуқуқӣ (барои таҳлили танзими ҳуқуқии истифодаи азназаргузаронии ҷои ҳодиса дар ошқор ва тафтиши ҷиноятҳо); иттилоотию таҳлилий (ҳангоми ҷамъбасти маводи

таҳқиқоти илмӣ ва нашрияҳои даврӣ); таҳлили мундариҷа (ҳангоми интихоби маълумоти оморӣ ва муқаррароти санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ), инчунин дигар усулҳои таҳқиқот.

Заминаҳои эмпирикии таҳқиқоти диссертатсионӣ: маълумоти омории ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар давраи аз соли 2016 то соли 2026 тафтиш карда шудаанд; маводи 115 парвандаи ҷиноятӣ, ки аз ҷониби муфаттишон баррасӣ карда шудаанд ва дар доираи онҳо аз усулҳои тактикаи криминалистикӣ истифода шудаанд.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот. Навовариҳои илмӣ ин таҳқиқоти диссертатсионӣ дар шакли зерин инъикос меёбад: Бори аввал ҷанбаҳои тактикий аз назаргузарониҳои ҷои ҳодиса дар сатҳи диссертатсия бо назардошти истифодаи мунтазами технологияҳо ва тактикаи криминалистӣ дар амалияи тафтишӣ ба таври ҳамҷониба баррасӣ карда шуданд. Принсипҳои назариявии тактикаи аз назаргузарониҳои ҷои ҳодиса дар робита бо рақамикунонӣ, аз ҷумла таъсири технологияи муосир ба мундариҷа ва сохтори равишҳои тактиқӣ, равшан таҳия карда шуданд. Бори аввал равиши сохторӣ барои ворид кардани технологияҳои инноватсионӣ (сканери 3D, дастгоҳҳои бесарнишин, визуализатсияи рақамӣ) ба раванди аз назаргузарониҳои ҷои ҳодиса пешниҳод карда шуд, ки дақиқӣ ва тақроршавандагии маълумоти тафтиширо таъмин мекунад. Алгоритми хусусии амалҳои тафтишӣ ҳангоми аз назаргузарониҳои ҷои ҳодиса бо истифода аз технологияҳои муосир таҳия шудааст, ки сабти рақамии қадам ба қадам ва коркарди минбаъдаи таҳлилии маълумотро дар бар мегирад. Таъсияҳои илмӣ оид ба беҳтар кардани тактикаи аз назаргузарониҳои ҷои ҳодиса бо назардошти ҷанбаҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ ва техникаи татбиқи технологияҳои инноватсионӣ таҳия карда шуданд.

Нуктаҳои ба ҷимоя пешниҳодшаванда:

1. Тактикаи таҳияшудаи аз назаргузарониҳои ҷои ҳодиса маҷмуи ҳаракатҳои тафтишӣ, ки ошкорсозии низомноки аломатҳои сифатӣ ва миқдорӣ, фардикунондани объектҳо, инчунин истифодаи таҳлилии муқоисавӣ ва барқарорсозиро дар бар мегирад, ки ба баланд бардоштани боэътимодӣ ва пуррагии сабти далелҳо мусоидат менамояд.

Истифодаи усулу воситаҳои тактикӣ ба истифодаи самараноки предметҳои азназаргузаронӣ ҳамчун далелҳои шайъӣ мусоидат намуда, хавфи ивазшавӣ ё аз даст рафтани иттилоотро дар чараёни тафтиши пешакӣ коҳиш медиҳад. Таҳлили амалияи муосири азназаргузаронии ҷои ҳодиса нишон медиҳад, ки сарфи назар аз талаботи қонунгузорӣ (моддаҳои 172 ва 187 КМҶ ҚТ), дар қисми назарраси ҳолатҳо вайрон гардидани қоидаҳои бастабандӣ ва муҳригузори объектҳои гирифташуда, инчунин истифодаи нопурраи воситаҳои иловагии сабт (нақшаҳо, схемаҳо, аксбардорӣ, наворбардории видеоӣ) мушоҳида мегардад. Ин камбудиҳо метавонанд арзиши исботсозии маводи парвандаро коҳиш дода, барқарорсозии ҳолисона ва ҳамачонибаи ҳодисаҳои ҷиноятиро душвор созанд. Татбиқи дуруст ва пайдарпайи ҳамаи воситаҳои сабт, аз ҷумла нақшаҳои ибтидоӣ ва ниҳоӣ, аксҳои нишонагиранда ва муфассал, инчунин наворбардории видеоии амалҳои динамикӣ дар ҷои ҳодиса, намоёнӣ, пуррагӣ ва боэътимодии ҳуқуқии маводи азназаргузарониро таъмин менамояд. Ҳамзамон, истифодаи аз ҳад зиёди нақшаҳои кушодашуда ва микросӣ бидуни зарурат боиси талофи вақт ва коҳиши фаврияти тафтиш мегардад.

2. Бо мақсади баланд бардоштани самаранокии азназаргузаронии ҷои ҳодиса ва таҳлили ҳамачонибаи далелҳои ҷиноятӣ пешниҳод мегардад, ки усулҳои анъанавии муайянкунии изҳои ангушт, дандон, пой ва нақлиёт бо технологияҳои рақамӣ ва моделсозии фарогир муттаҳид карда шаванд. Ин муттаҳидсозӣ бояд бо истифодаи сабтҳои 3D, аксбардории баландсуръат, системаҳои визуализатсия ва алгоритмҳои сунъии интеллект татбиқ гардад.

Назарияи пешниҳодшуда имконият медиҳад, ки ҷойгиршавии ҳама гуна изҳои ҷиноятӣ таҳлил шуда, эҳтимолияти тасодуфӣ ва алоқамандии онҳо бо ҳодиса бо дақиқии баланд арзёбӣ гардад. Моделсозии динамикӣ ва визуализатсияи ҳаракати гумонбарон имкон медиҳад, ки раванди содиршавии ҷиноят бо назардошти ҳамаи ҷанбаҳои механикӣ ва физикӣ барқарор карда шавад. Истифодаи ин усул хатоҳои инсонӣ ва талафоти

далелҳоро кам намуда, таҳлили интегралӣ ва омехтаи изҳои гуногуни ҷинойтиро таъмин менамояд.

3. Татбиқи технологияҳои рақамӣ барои таҳлили изҳои ҷинойтӣ таҳияи алгоритмҳои пешгӯии ҷойгиршавӣ, арзёбии имконияти робита байни изҳову ҳодиса ва барқарорсозии моделҳои мураккаби ҳаракати ҷинойткоронро фароҳам меорад. Ин амалия на танҳо сатҳи илмӣ ва амалии тафтишотро баланд мебардорад, балки барои омӯзиши касбии муфаттишон ва рушди илмҳои криминалистикаи рақамӣ мусоидат менамояд. Ҷорӣ намудани технологияҳои муосир дар криминалистика ба ташкили азназаргузаронии ҷои ҳодиса ва таҳлили далелҳои шайъӣ таъсири ҷиддӣ мерасонад. Технологияҳои 3D-сканеркунӣ, аз ҷумла триангулятсияи лазерӣ, нури сохторёфта, фотограмметрия ва системаҳои лидарӣ, имкон медиҳанд хурдтарин ҷузъиёти вазъияти ҷои ҳодиса сабт гардида, барқарорсозии виртуалӣ ва моделсозии рушди рӯйдодҳо анҷом дода шавад. Истифодаи сканерҳои ғабол сатҳи баланди автоматизатсия ва дақиқии ҷенкуниҳоро таъмин намуда, таъсири омили инсониро коҳиш медиҳад.

4. Рақамигардонии азназаргузаронии ҷои ҳодиса ва ҳамгирии технологияҳои инноватсионӣ заминаҳоро барои ташаккули платформаи ягонаи миллии маълумоти криминалистӣ фароҳам меорад, ки дар он моделҳои 3D, сабтҳои аксӣ, видеоӣ ва аудиоӣ, инчунин пойгоҳҳои маълумоти мутахассисон муттаҳид карда мешаванд. Усулҳои муосири аксбардории криминалистӣ ва таҳлили мултиспектралӣ ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса, аз ҷумла Crime-lite AUTO, биосенсорҳо ва дастгоҳҳои иммунохроматографӣ, имкон медиҳанд изҳои биологӣ, моддаҳои нашъадор, доруворӣ ва дигар объектҳои микроскопӣ ошкор ва сабт карда шаванд. Ин раванд ҷамъоварии далелҳоро тезтар ва босифаттар гардонида, инчунин имкон медиҳад шиносоии объектҳо дар режими вақти воқеӣ анҷом дода шавад.

Ин раванд ба баланд гардидани шаффофияти амалҳои тафтишӣ, беҳтар шудани ҳамкориҳои байни мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва ташаккули заминаи

бозътимоди исботӣ мусоидат намуда, хатоҳои субъективиро ба ҳадди ақал мерасонад.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот аз муқаррароти пешниҳодшуда иборат аст, ки ба тақмили асосҳои назариявӣ ва амалии таъминоти техникӣ-криминалистика аз назаргузаронии ҷои ҳодиса нигаронида шудаанд. Ақидаҳо ва тавсияҳои назариявӣ, ки дар рисола асоснок шудаанд, метавонанд ба таҳияи тактикаи аз назаргузаронии ҷои ҳодиса, аз ҷумла ба вучуд овардани усулҳои махсуси криминалистӣ бо назардошти технологияҳои муосир мусоидат кунанд. Аҳаммияти амалии таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки натиҷаҳои он барои амалияи тафтишӣ муфид буда, фаъолияти онҳо дар гузаронидани аз назаргузаронии ҷои ҳодиса ва дигар амалҳои мувофиқавӣ бо назардошти захираҳои муосири техникӣ ва криминалистӣ беҳтар мегардад. Хулоса ва тавсияҳои рисола метавон дар раванди таълим дар соҳаи фанни криминалистика истифода бурд.

Дарачаи этимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Этимоднокии натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсия бо истифодаи усулҳои муосир, ки ба ҳадаф ва вазифаҳои кор мувофиқанд, муайян карда мешавад. Натиҷаҳои илмӣ, тавсияҳо ва хулосаҳо дар асоси сарчашмаҳои қонунгузорӣ ва амалияи судӣ, маълумоти ҷамъоваришудаи оморӣ, ҷамъбасти таҷрибаи судӣ ва таҳлили як қатор парвандаҳои ҷиноятӣ таҳия карда шудаанд. Илова бар ин, этимоднокии натиҷаҳо таҳлили Конститутсия ва Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси мувофиқавии ҷиноятӣ, Консепсияи сиёсати ҳуқуқӣ ва қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳуҷжатҳои дигар асоснок мекунанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва мазмуни таҳқиқоти диссертатсионӣ ба шиносномаи ихтисоси 5.5.12. Криминалистика; фаъолияти судӣ-экспертӣ; фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, ки аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 сентябри соли 2025, №10 тасдиқ шудааст, мувофиқ мебошад.

Саҳми шахсии довталаби дарёфти дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии довталаби дарёфти дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот аз он иборат аст, ки натиҷаҳои илмии бадастоварда, аз ҷумла хулосаҳои назариявӣ ва амалӣ, тавсияҳо ва муқаррароти асосие, ки барои ҳимоя пешниҳод шудаанд, метавонанд дар фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва муфаттишонӣ, дар тафтиши ҷиноятҳо, инчунин ҳангоми таҳия ва тақмили қонунгузории муҳофизатии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои ҳуқуқие, ки ба истифодаи воситаҳои техникӣ-криминалистӣ ва амалияи татбиқи ҳуқуқ марбутанд, мусоидат кунанд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Таҳқиқоти илмӣ дар кафедраи криминалистика ва фаъолияти экспертизаи судии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ омода ва мавриди муҳокимаи илмӣ қарор гирифтааст.

Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар конференсияҳои илмӣ-назариявӣ ва илмиву амалии сатҳи байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ, мизҳои мудаввар ва дигар чорабинӣҳои илмӣ дар шакли маърузаи илмӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд:

а) Байналмилалӣ:

– конфронси байналмилалӣ бахшида ба 100-солагии В.А. Ойгензихт дар мавзӯи «Ҷанзими ҳуқуқии сармоягузорию сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» - маъруза дар мавзӯ «Таҳқиқоти криминалистии азназаргузаронии ҷои ҳодиса» (душанбе, 2024);

– конференсияи байналмилалии илмию назариявӣ дар мавзӯи “Зеҳни сунъӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ ва нақши он ба рушди соҳибкорӣ” дар ҳошияи қатъномаи маҷмааи умумии СММ “Нақши зеҳни сунъӣ дар фароҳам овардани имконияти навин барои рушди устувор дар Осиёи Марказӣ” аз 25 июли соли 2025 бо ибтиқори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва эълони солҳои 2025-2030 “Солҳои рушди иқтисодӣ ва инноватсия” – маъруза дар мавзӯи “Мафҳум, принцип ва вазифаҳои азназаргузаронии ҷойи ҳодиса” (ш.Душанбе, 24-уми октябри соли 2025);

– конференсияи байналмилалии илмию назариявӣ бахшида ба таҷлили Рӯзи байналмилалии ҳуқуқи инсон, 80-умин солгарди таъсисёбии СММ, эълони солҳои

2025-2030 “Солҳои рушди иқтисодӣ ва инноватсия” ва қабул гардидани қатъномаи маҷмаи умумии СММ зери унвони “Нақши зехни сунъӣ дар фароҳам овардани имконияти навин барои рушди устувор дар Осиёи Марказӣ” – маъруза дар мавзуи “Аҳаммияти вазифа ва принципҳои азназаргузаронии ҷойи ҳодиса” (ш. Душанбе, 05-уми декабри соли 2025).

б) Ҷумҳуриявӣ

– конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявии ҳайати устодону кормандон унвонҷӯён ва докторантони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бахшида ба “35-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” – маъруза дар мавзуи “Хусусиятҳои тактикӣ криминалистии азназаргузаронии ҷойи ҳодиса” (ш. Душанбе, 2026).

Интишорот аз рӯи мавзуи диссертатсия. Доир ба мавзуи диссертатсия ва моҳияти он аз ҷониби унвонҷӯ 8 мақолаҳои илмӣ, аз ҷумла, 5 адади онҳо дар маҷаллаҳои тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 3 мақола дар нашрияҳои дигари илмӣ ба таъ расидааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Таҳқиқоти диссертатсионӣ аз номгӯи ихтисораҳо ва (ё) аломатҳои шартӣ, муқаддима, се боб, 7 зербоб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот, рӯйхати адабиёт ва интишорот аз рӯи мавзуи диссертатсия иборат буда, ҳаҷми умумии диссертатсия 204 саҳифаро ташкил медиҳад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ АЗНАЗАРГУЗАРОНИИ ҶОИ ҲОДИСА

1.1. Мафҳум, моҳият ва аҳаммияти азназаргузаронии ҷои ҳодиса

Дар илми ҳуқуқшиносии муосир мафҳуми азназаргузаронии ҷои ҳодиса диққати олимонро бештар ба худ ҷалб намуда, он дар амалияи тафтишӣ аз амалҳои бештар истифодашаванда ба шумор меравад. Ҷамзамон, бояд қайд намуд, ки дар низоми тамоми амалҳои тафтишӣ ин амали ҳуқуқӣ мавқеи намоёнро ишғол мекунад. «Ин раванд фарогири маҷмуи амалҳои мақсадноки муфаттиш мебошад, ки ба дарки бевоситаи аломатҳои хоси ашёҳои олами моддӣ нигаронида шуда, барои муайян намудани ҷои ҳодиса, муфассал омӯхтани муҳити атроф, ошкор намудани олотии ҷиноят, замина фароҳам меорад» [24, с. 501]. Дар баробари ин, чунин амал ба муайян кардани дигар ҳолатҳои, ки аз содир шудани ҷиноят далелат медиҳанд ва ё барои баррасии объективии парвандаи ҷиноятӣ аҳаммияти калон доранд, нигаронида мешавад.

Дуруст муайян кардани мафҳуми азназаргузаронии ҷои ҳодиса ҳамчун амали тафтишӣ нақши калидӣ дорад. Он имкон фароҳам меорад, ки моҳияти мафҳуми азназаргузаронии ҷои ҳодиса дуруст арзёбӣ гардад ва тавассути ин раванд мавқеи он дар низоми амали тафтишӣ бозгӯй шавад. Дар ҳалли масъалаи фарқ кардани чунин амалҳои ба якдигар монанд: азназаргузаронии маҳал, манзил ва иншоотҳои дигар таърифи дақиқи ин мафҳуми ҳуқуқӣ аҳаммияти аввалиндараҷа дорад.

Дар илми ҳуқуқшиносӣ олимони дар бораи ин мафҳум андешаҳои мухталиф баён кардаанд [120, с. 94; 96]. Тафсири баҳсталаби мафҳуми азназаргузаронии ҷои ҳодиса духӯрагиро ба миён меорад ва дар ин замина мафҳуми азназаргузаронии ҷои ҳодиса бо дигар амалҳои тафтишӣ, аз ҷумла, кофтуков, озмоиш ва ё санҷиши нишондод дар ҷои ҳодиса омехтагӣ пайдо мекунад.

Дар ташаккули мафҳуми ҳуқуқии азназаргузаронии ҷои ҳодиса дар илми криминалистии даврони шуравӣ олимони маъруфе чун И.Н.Якимов [159, с. 108; 129], В.И.Громов [29, с. 114], А.И.Винберг бо корҳои арзишманди илмии худ нақши босазо гузоштаанд. Ба андешаи А.И.Винберг мафҳуми азназаргузаронии ҷои ҳодиса бояд ҳамчун «амали тафтишии мансуб ба омӯзиши механизми ҳодиса, ба қайд гирифтани ҳолатҳои ҷиноят тавсиф карда шаванд, ки онҳо бо мақсади ошкор, ҳифз омӯзиши минбаъдаи изи ҷиноят ва муайян кардани ҳолатҳои ҳодисаи руҳдода роҳандозӣ карда шудаанд» [21, с. 272].

Дар илми ҳуқуқшиносӣ баррасии илмии мафҳуми ҷои ҳодиса баҳсталаб ба назар мерасад. Ҳамзамон, дар баробари мафҳуми «ҷои ҳодиса» мафҳуми «ҷои ҷиноят»-ро дар адабиёти илмӣ истифода мебаранд, ки ин нукта барои дарки ин категорияҳои ҳуқуқӣ ҳалал эҷод менамояд.

Барои баррасии ин мафҳумҳои ҳуқуқӣ аз назар гузаронидани андешаҳои олимони соҳа ба манфиати кор мебошад. Ба таври мисол, Р.С.Белкин мафҳуми ҷои ҷиноятро он минтақа ва ё маҳале меҳисобад, ки дар атрофи он изи ҷиноят ошкор карда мешавад ва дар баробари ин, ҷиноят метавонад дар ҷои ошкоршуда ва ё дар ҷои дигар содир карда шавад [13, с. 272]. Бо дарназардошти ин, ҳангоми пайдо шудани изи ҷиноят дар ҷойҳои гуногун дар як парванда якҷанд ҷои ҷиноят мавҷуд буда метавонад.

Барои тақвияти андешаҳои хеш муаллиф қайд менамояд, ки «дар фарқият аз ҷои ҳодиса мафҳуми ҷои ҷиноят он маҳалле ба шумор меравад, ки ҷиноят содир шудааст ва ё ҳолати ҷиноятӣ ба амал омада, изи онро берун аз ин минтақа низ пайдо метавон кард» [12, с. 266].

«Дар асоси таҳлили ин муқаррарот метавон гуфт, ки ҳангоми содир намудани ҷиноят мувофиқат кардан ва накардани ҷои ҷиноят ва изи онро метавон мушоҳида кард.

Р.С.Белкин дар робита ба вазъияти баррасишаванда қайд мекунад, ки агар ҷинойт дар ҳамон ҷое, ки изи он пайдо шудааст, содир шуда бошад, пас, ҷои ҳодиса ва ҷои ҷинойт ба ҳам мувофиқат менамоянд» [13, с. 272]. Аммо андешаи муаллифро дар ҷӣ гуна баҳо додани ҳолати мазкур наметавон дарёфт, яъне ин ҷойро ҷои ҷинойт бояд ҳисобид ва ё ҷои ҳодиса.

Дар асоси таснифоти пешниҳодҳои мавҷуда оид ба муайян кардани ҷои ҳодиса онро метавон ба ду гурӯҳ тақсим кард: тафсири васеъ ва мухтасари ҷои ҳодиса.

Ҷонибдорони тафсири васеи мафҳуми ҷои ҳодиса на танҳо ҷои содир шудани ҷинойт, балки ҷои ошкор шудани изи онро низ мефаҳманд. Яке аз тарафдорони чунин андеша А.Н.Василев ҷои ҳодисаро чунин тавсиф менамояд, ки он макон «пеш аз ҳама, ҷои содир шудани ҷинойт буда, инчунин он макон метавонад ҷои пайдо шудани ҷасади шахси дар ҷои дигар кушташуда, ҷои пайдо шудани амволи дуздидашуда, ошкор кардани автомобил пас аз паҳш кардани пиёдагард ва фирор кардан, олотӣ ҷинойт ва дигар далелҳои шайъии мансуб ба ин ҷинойт бошанд» [11, с. 377].

Ю.Д.Федоров ин андешарониро ҷонибдорӣ карда, илова менамояд, ки зеро мафҳуми ҷои ҳодиса «худуде (бино, минтақа) фаҳмида шавад, ки он ҷой ҳодисаи мавриди назари мақомоти тафтишӣ ба вуқӯъ пайваستاаст (ва ё оқибатҳои он ошкор шудааст)» [96, с. 108].

Вобаста ба хусусияти худ ин мафҳум гуногун арзёбӣ мешавад. Дар мавриди содир кардани ҷинойт дар соҳаи иттилооти компютерӣ мавҷудияти ҷанд ҷои ҳодисаро зикр кардан мумкин аст: маҳалли коркарди иттилоот ҳамчун объекти таарруз дар ҷинойт; макони дурдаст барои идоракунии захираҳои шабака, нигоҳдорӣ ва нусхабардори иттилооте, ки мавриди ҳамлаи ҷинойтӣ қарор гирифтааст, ҷои истифодаи воситаҳои техникӣ барои дастрасии беиҷозат ба иттилооти

компютерӣ, барои эҷод, истифода ва паҳн кардани барномаҳои зараровари компютерӣ, макони пайдоиши омилҳои зараровар.

Олимон Т.С.Седова ва А.Эксархопуло нисбат ба ин ҳолат назари дигар доранд. Ба андешаи онҳо «ҷойи ҳодиса на танҳо ҷои содир шудани ҷиноят, балки ҷои пайдо шудани изи гуногуне мебошад, ки алоқаи онро бо ҷиноят нишон медиҳанд. Одатан, он ҷоест, ки ҷиноят омода мешавад, дар он ашёи таарруз, олоти ҷиноят ва дигар далелҳои шайъӣ пинҳон карда мешаванд [44, с. 104].

Ба андешаи Е.Е.Сентров «ҷойи ҳодисаро ҳамчун минтақа ва ё биное бояд муайян намуд, ки дар онҳо осор ва объектҳои марбут ба ҳодисаи тафтишшаванда пайдо мешаванд» [102, с. 781]. Дар китобҳои дарсӣ низ ин нукта қайд гардидаанд. Умуман, муаллифони дигари соҳа низ чунин андешарониҳоро ҷонибдорӣ менамоянд [42, с. 474].

Баъзан дар адабиёти криминалистӣ оид ба таърифи азназаргузаронии ҷои ҳодиса нуктаҳои баҳсталабро метавон мушоҳида кард. Масалан, В.И.Попов азназаргузаронии ҷои ҳодисаро ҳамчун «маҷмуи ҷорабиниҳои тафтишӣ, ҷустуҷӯӣ ва ҷустуҷӯи ғаврии изи ҷиноят арзёбӣ кардааст» [80, с. 222]. Ин мафҳуми ҳуқуқӣ амалҳои дорони хусусиятҳои комплексиро фаро гирифта, дар муқоиса ба санҷиш он фарогири усули мушоҳиавии амалиявӣ мебошад. Чунин таъриф духӯрагиро дар тавсифи амали тафтишӣ нисбати амалҳои дигар ба миён меорад. Бо дарназардошти ин гуфтаҳо А.И.Миронов азназаргузаронии ҷои ҳодисаро ҳамчун амали муҳимми тафтишӣ эътироф намуда, дар баробари ин мазмуни онро ба таври дақиқ ошкор намекунад. Ин нуктаро М.П.Шаламов ба таври васеътар бозгӯӣ намуда, ӯ азназаргузаронии ҷои ҳодисаро ҳамчун амали тафтишӣ муайян мекунад, ки ин раванд дар ошкор кардани ҷиноят ва муайян кардани ҷинояткорон мавқеи муҳимро ишғол мекунад [104, с. 336].

Аз таҳлили парвандаҳои ҷиноятӣ дар давраи аз соли 2020 то 2026 бармеояд, ки аз 125 ҳолати азназаргузаронии ҷои ҳодисаи ҷинояти берун

аз ҷои ҷиноят содиршуда муфаттишон ду маротиба ҳангоми пайдо шудани ҷасад тафтиш гузаронидаанд; шаш маротиба ҳангоми ошкор сохтани олоти содир намудани ҷиноят, се маротиба ҳангоми ошкор шудани воситаи нақлиёти аз ҷои ҳодиса фироркарда; даҳ маротиба дар мавриди ошкор шудани ашёи дуздидашуда, азназаргузарони ҷои ҳодиса гузаронидаанд. Масалан: «Азназаргузаронии ҷои ҳодиса санаи 09 январи соли 2025, соати 08:45 оғоз гардида, вобаста ба парвандаи ҷиноятии №964 амалӣ карда шуд. Ҷои ҳодиса дар ҳудуди шаҳри Душанбе, ноҳияи ноҳияи Фирдавсӣ, назди маркази савдои «Ҳафт ахтар» воқеъ мебошад. Дар рафти азназаргузаронӣ муайян карда шуд, ки объекти асосии азназаргузаронӣ ҳудуди назди маркази савдои мазкур мебошад ва дар минтақаи дорои инфрасохтори савдо ва хизматрасонӣ ҷойгир аст. Аз тарафи чапи ҷои ҳодиса нуктаҳои савдо, аз ҷумла дорухона, мағозаҳои масолеҳи сантехникӣ ва таваккуфгоҳи автомобилҳо мавҷуд мебошанд. Дар наздикии маҳалли ҳодиса истгоҳи нақлиёти ҷамъиятӣ ҷойгир аст. Аз тарафи рост роҳрави пиёдагардон воқеъ мебошад. Рӯ ба рӯи таваккуфгоҳ бинои сеошёнаи маркази савдои «Ҳафт ахтар» қарор дорад. Аз тарафи рости он нуктаи фурӯши сӯзишвории Газпромнефт ҷойгир мебошад. Ҳангоми азназаргузаронии мавзӯ дар қисми таваккуфгоҳ воситаи нақлиёти тамғаи **Toyota Corolla** дарёфт карда шуд. Воситаи нақлиёти мазкур ранги сафед дошта, рақами қайди давлатии он **0000 01 РТ** мебошад. Дар рафти муоинаи зоҳирии воситаи нақлиёт ҳолати умумии техникӣ, мавҷудияти осебҳои эҳтимолии механикӣ, ҳолати шишаҳо, дарҳо ва қисмати бағоч мавриди санҷиш қарор дода шуд. Ҷойгиршавии воситаи нақлиёт нисбат ба объектҳои атроф (таваккуфгоҳ, роҳрав, бинои маркази савдо) дақиқ сабт гардида, ҷенкуниҳои зарурӣ анҷом дода шуданд. Бо назардошти он ки воситаи нақлиёти мазкур дар ҳудуди бевоситаи ҷои ҳодиса қарор дошт, он ҳамчун объекти дорои аҳаммияти эҳтимолии исботӣ арзёбӣ гардида, вобаста ба талаботи мурофиавии амалкунанда ба таври дахлдор ҳуҷҷатгузорӣ ва аксбардорӣ

карда шуд» [189]. Мисоли овардашуда аз он далолат медиҳад, ки дар раванди азназаргузаронии ҷои ҳодиса на танҳои ҷои ҷинояти содиршуда таҳқиқ карда мешавад, балки ҳангоми дарёфти предмет ва ё олотҳои содиршавии ҷиноят ва ё инки дарёфти далелҳои ҷиноят низ зарурияти азназаргузаронии ҷои ҳодисаи дарёфтшуда ба миён меояд.

Як қатор норасоихо дар концепсияи тафсири васеи ҷои ҳодиса вучуд дорад, ки бозгӯии онҳо ба манфиати кор мебошад.

Аввало, ҷонибдорони ин мафҳум ба он така менамоянд, ки ошкорсозии изи ҳодисаи баррасишаванда тафтиши ҳамаҷонибаро талаб намуда, он ҳамчун рӯйдод (ҳодиса) арзёбӣ мешавад ва макони ошкоршудани ин изҳо ҷои ҳодисаро ташкил медиҳанд.

Ин мафҳум дар асарҳои Х.Максутов бештар баррасӣ шудааст. Ба андешаи ин муҳаққиқ азназаргузаронии ҷои ҳодиса «амали ибтидоӣ, зарурӣ ва муҳиму ивазнашаванда» тавсиф мегардад [60, с. 40]. Бо вучуди чунин баррасиҳо моҳияти илмии ин мафҳум тавзеҳталаб боқӣ мемонад. Барои равшанӣ андохтан ба ин масъалаи муҳим зарурати баррасии андешаҳои олимони дигари соҳа пеш меояд. В.П.Сипковский азназаргузаронии ҷои ҳодисаро ҳамчун «амали тафтишӣ ва оперативӣ» эътироф менамояд, ки ин хусусият ҷанбаҳои мушофиавии амалро фарогир намебошад [103, с. 320]. Албатта, ошкор сохтани баъзе ашёҳо (ҷасад ё қисмҳои он, силоҳи оташфишон) водор месозад, ки нисбати чунин ҳодиса безътиборӣ зоҳир нанамоем. Аз таҳлили адабиёти мавҷуда ва баррасии андешаҳои олимони соҳа бармеояд, ки ҳангоми тафтиши як ҷиноят (масалан, одамкушӣ) бояд якчанд маротиба ҷои ҳодиса аз назар гузаронида шавад, яъне биноҳое, ки ҷиноят воқеан рух додааст; ҷойҳое, ки ҷинояткор ҷасадро интиқол додааст; маҳалли ошкоршудани нақлиёте, ки дар он ҷинояткор ҷасадро мебурд; ҷойҳое, ки дар он ҷой олотҳои ҷиноятӣ пайдо карда шудаанд ва ғайра мавриди тафтиш қарор гиранд.

Дар ин самт масъалаҳои баҳсталаб зиёданд, ки сарфи назар кардани омилҳои одитарин боиси мушкилиҳо дар амали тафтишӣ мегарданд. Олимони соҳа ба мафҳумҳои ҷои ҳодиса ва ҷои ҷиноят бештар диққат дода, онҳоро ба таври гуногун тавзеҳ медиҳанд. Ба андешаи олимони А.Н.Василев, Ю.Д.Федоров ҷои ҳодиса, пеш аз ҳама, ҷои содир шудани ҷиноят мебошад.

Баъдан, як қатор олимони, аз ҷумла Е.Е.Сентров [102, с. 781], А.Г.Филиппов [97, с. 687] байни мафҳумҳои ҷои ҷиноят ва ҷои ҳодиса фарқият мегузоранд, ки мафҳуми аввал ҷои содир шудани ҷиноят ва дуюмин ҷои ошкор шудани изи ҷиноятро ифода менамоянд. «Ба андешаи ин муҳаққиқон агар ҷиноят дар як ҷой содир шуда, изи он дар ҷои дигар пайдо шавад, пас ҳам ҷои ҷиноят ва ҳам ҷои ҳодиса муайян ҳисобида мешавад» [97, с. 687].

Аз таҳлили адабиёти мавҷуда метавон хулосабарорӣ кард, ки муҳаққиқони соҳа ҳангоми баррасии ин мафҳумҳои бештар ба ҷанбаҳои назариявии ин истилоҳот диққатро равона сохтаанд. Дар ин маврид диққати онҳоро бештар ҷои ошкор шудани изи ҷиноят ҷалб менамояд, на ҷои содир шудани ҷиноят, ки ин омил боиси пайдоиши масъалаҳои мубраму баҳсталаб дар ин самт гардидааст. Бо дарназардошти ин масъалагузорӣ метавон гуфт, ки муҳаққиқон байни ҷои ҳодиса ва ҷои ҷиноят камтар фарқият гузоштаанд ва дар ин асос зарурати тафтишоти иловагӣ ба миён меояд. Ин масъалагузорӣ эътимодбахш буда наметавонад, зеро ки дар вақти тафтиш муфаттиш на ҳамеша оид ба ҷои ҷиноят ва хусусиятҳои ҷиноятии он маълумоти кофӣ дар даст оварда метавонад.

Сеюм, агар макони ошкор шудани изи ҷиноят, берун аз ҷои ҳодиса ҳамчун тафтиши ҷои ҳодиса мавриди омӯзиш қарор гирад, пас азназаргузаронии он ба сифати мафҳуми азназаргузаронии ҷои ҳодиса бозгӯӣ мешавад ва дар ин маврид алоқамандии азназаргузаронии ҷои

ходиса бо мафхуми азназаргузаронии маҳал, бино ва иншоот норавшан боқӣ мемонад.

Қонунгузор ҳангоми интихоби манзили истиқоматӣ ва минтақаҳои муайян ҳамчун объектҳои алоҳидаи тафтишӣ диққати асосиро ба хусусияти ҳуқуқии онҳо равона месозад, на ба усулҳои амалии тафтиши онҳо. Муайян кардани хусусияти ҳуқуқии ин объектҳо барои қонунгузор аҳаммияти аввалиндарача дорад, зеро ки дар ин раванд ҳуқуқҳои истиқоматкунандагон ва кафолати ҳуқуқии муассасҳои дар ин ҳудуд ҷойгирифта мадди назар гирифта шаванд. Вобаста ба усули тафтиш ягон фарқият миёни азназаргузаронии ҷои ҳодиса, макони зист ва маҳал ба назар намерасад.

Дар амалия ҳангоми тафтиши чунин навъи амали тафтишӣ азназаргузаронии такрорӣ сурат мегирад, ки он бесабаб нест. Сабаби асосии азназаргузаронии такрорӣ маҳал ва бино дар баробари тафтиши ҷои ҳодиса дар он аст, ки изи ҷинойт ба маънои умумии онҳо, яъне, вобаста ба тайёри, содир кардан ва пинҳон кардани изи ҷинойт, на танҳо дар минтақае метавон пайдо кард, ки ҷинойт дар дохили он ҳодиса рух додааст, балки берун аз ҳудуди он, яъне берун аз он – дар дигар биноҳо ва маҳал пайдо карда мешаванд. Дар акси ҳол ин навъи тафтишот дар маҳал ва бино аҳаммияти худро аз даст медиҳад.

А.Н.Василев масъалаи гузаронидани ин ё он навъи тафтишро вобаста ба мавҷудияти изи ҷинойт дар маҳалли тафтиш қобили қабул меҳисобанд. Дар ин самт андешаи олимон баъзан баҳсталаб ба назар мерасад. А.Н.Василев бар он андеша мебошад, ки «азназаргузаронии маҳал ва бино бояд дар ҳолатҳои анҷом дода шавад, ки зарурат ба санҷиш ба вучуд ояд, бо вучуди он ки дар ҷои ҳодиса изи моддии ҷинойт боқӣ намондааст. Масалан, агар шахси порадиҳанда дар бораи вазъи он хучрае, ки ришва додааст, нақл намояд, пас метавон тавассути санҷиш ҳолати аслиро муайян сохт» [17, с. 377].

Ин ақидаи А.Н.Василев, ба назари мо, тавзеҳталаб мебошад, зеро ки каблан худи ӯ бар он андеша буд, ки «ҷойи ҳодиса пеш аз ҳама ҷои содир шудани ҷиноят» яъне хучрае, ки дар он ришва дода шудааст, ҷои ҷиноят аст, бинобар ин муфаттиш бояд ҷои ҳодисаро аз назар гузаронад. Аз ин гуфтаҳои муаллиф метавон хулосабарорӣ кард, ки намудҳои гуногуни амали тафтиши ҷиноятӣ барои ҳалли вазифаҳои гуногун гузаронида мешаванд, масалан, азназаргузаронии ҷои ҳодиса барои ошкор кардани изи ҷиноят ва азназаргузаронии маҳал ва ё бино барои муайян кардани ҳолати ҳодиса ё дигар омилҳои муҳими парванда.

Чунин мавқеъгириро дар асарҳои А.Г.Филиппов низ метавон мушоҳида намуд. Ба андешаи ин олим азназаргузаронии бино ва майдонҳо танҳо дар ҳолате анҷом дода мешавад, ки «ҳангоми тафтиш ошкор кардани ягон изи ҷиноят дар назар дошта нашуда, дар айни замон тавассути тафтиш ҳолатҳои барои парванда муҳимро метавон муайян сохт» [97, с. 687].

Ин маънои онро дорад, ки агар дар манзил ва ё макони ҳодиса изи ҷиноят ба монанди ҷасад, силоҳ, амволи дуздидашуда ва ғайра пайдо шавад, пас муфаттиш бояд азназаргузаронии ҷои ҳодисаро ба роҳ монад. Вале агар чунин ашёҳо пайдо нашаванд ва ё эҳтимолияти пайдо кардани онҳо набошад ва ё агар зарурати муайян кардани ҳолатҳое, ки барои парванда аҳамият доранд, вучуд дошта бошад, пас азназаргузаронии маҳал ва ё бино анҷом дода мешавад.

«Аксари муаллифон моҳияти азназаргузаронии ҷои ҳодисаро танҳо дар ошкор кардани изи ҷиноят мебинанд, масалан, ҳолат ва шароити руҳ додани ҳодиса, сабабҳо ва омилҳое, ки ба содир шудани ҷиноят мусоидат кардаанд ва ғайра коҳиш медиҳад» [97, с. 687]. Ин муносибат метавонад ба амалияи ошкорсозии ҷиноят таъсири манфӣ расонад.

Масъалаи муҳим он аст, ки агар муфаттиш ҳангоми аз назар гузарондани маҳал, манзил ва ё дигар бино тасодуфан изи ҷиноятро ошкор кунад, пас дар ин ҳолат ҷӣ чораҷӯӣ бояд кард. Дар ин ҳолат ягона

роҳи имконпазир ин анҷом додани санҷиши бино ё минтақа, тартиб додани санади дахлдор ва оғози азназаргузаронии ҷои ҳодиса мебошад. Албатта, аз ҳолати қор бармеояд, ки дар ин раванди мураккаб низоми ҳуқуқӣ масъалаҳои баҳсталаб зиёд буда, маҳз дар ҳамин замина норавшаниҳо дар тафсири мафҳумҳои ҳуқуқии «ҷойи ҷиноят» ва «ҷойи ҳодиса» ба миён меоянд.

Е.Е.Сентров чунин мешуморад, ки тафтиши минтақа ва ё бино аз ҷониби муфаттиш барои муайян кардани ҳолатҳои барои тафтишот муҳим анҷом дода мешавад ва ба сифати намуна азназаргузаронии минтақа ё биноро ҳангоми тайёри ба амали тафтишӣ ва ё санҷиши нишондодҳо дар ҷои ҳодиса роҳандозӣ менамояд [102, с. 781].

Аз нигоҳи мантиқи ҳуқуқӣ мо ин мавқеъро қомилан ғайри қобили қабул мешуморем, зеро он боиси омехта гардидани якҷанд амали тафтишӣ мегардад, ки ҳар кадоми онҳо мустакиланд.

Барои такмил додани тафсири ин мафҳуми ҳуқуқӣ олимони пайваста талош кардаанд. Ба таври мисол, Н.Власенко ва А.Иванов қайд мекунанд, ки зеро мафҳуми ҷои ҳодиса он маҳал ва ё биноро метавон фаҳмид, ки дар он изи ҳодисае, ки тафтишро тақозо мекунад, ошкор шудааст [116, с. 25-27]. Аз ин рӯ, ба ақидаи муаллифон, мафҳуми «ҷойи ҷиноят» маънои васеъ дошта, он фарогири тамоми он минтақа ва биноҳо (аз ҷумла биноҳои истиқоматӣ) аст ва бо дарназардошти ин натиҷаи санҷиши биноҳои истиқоматӣ мансубият ба он доранд, зеро дар он ҷой изи ҷиноят пайдо шуда, санади азназаргузаронии ҷои ҳодиса тартиб дода шудааст. Муаллифон вобаста ба тартиби суратгирии ин ҳолат мавҷудияти нуқтаҳои баҳсталабро дар ин раванди ҳуқуқӣ қайд менамоянд.

Бо дарназардошти ин андешаҳо муҳаққиқони соҳа ба он хулоса меоянд, ки дар амалия муносибати ягона дар азназаргузаронии ҷои ҳодиса ва бозгӯии натиҷаҳои ин амали тафтишӣ ҳанӯз ниёз ба такмил дошта, ин гуфтаҳо бо он асоснок метавон кард, ки баъзан муфаттиш

ба ҷои санади (протоколи) азназаргузаронии манзил, барои азназаргузаронии ҷои ҳодиса санад тартиб медиҳад.

Бо ин гуфтаҳо мо наметавонем пурра розӣ шавем, зеро ки нуктаҳои таҳқиқталаб дар ин самт зиёд буда, тавсифи васеи онҳо ба манфиати кор аст.

Аввалан, муаллифон дар аввал ҷои ҳодисаи ҷиноятро ҳамчун ҷузъи маҳал ва ё биное, ки дар он изи ҷиноят ошкор шудааст, баҳогузорӣ менамоянд ва ин маънои онро дорад, ки аз нуктаи назари мантиқӣ азназаргузаронии манзил ва ё биное, ки дар он изи ҷиноят ошкор карда шудааст, гӯё ҷои азназаргузаронии ҳодиса бошад. «Ба андешаи як қатор олимони дар ин «қоида» истисноҳо низ вучуд дорад, яъне агар изи ҷиноят дар хона пайдо шавад, пас дар ин ҳолат муфаттиш бояд на амали азназаргузаронии ҷои ҳодиса, балки азназаргузаронии манзилро амалӣ созад» [180]. Мо бар он андешаем, ки ин омил баҳсталаб буда, асоси илмиро талаб намояд. Ҳангоми ҳалли ин масъала хулосабарорӣ метавон кард, ки ба сифати объекти санҷиш интихоб кардани манзил танҳо аз нуктаи назари риояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахс роҳандозӣ мегардад. Дар ин маврид муҳаққиқон на ба хусусиятҳои гузаронидани санҷиши манзил (ҳамчун навъи амали тафтишӣ), балки ба худии манзил (ҳамчун объекти истисноии тафтиш) тавачҷуҳ зоҳир менамоянд, яъне метавон гуфт, ки онҳо на ба изи ҷиноят, балки ба ҷои ошкор шудани изи ҷиноят диққат медиҳанд.

«Агар аз нигоҳи мантиқӣ ба гуфтаи ин муҳаққиқон назар андозем, пас азназаргузаронии ҷои ҳодисаро ҳамчун як намуди мустақили тафтиш баррасӣ намудан ба манфиати кор нест» [180]. Албатта, бо вучуди он ки дар зинаҳои аввали таҳияи Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ ҷои ҳодиса ҳамчун объекти мустақили тафтиш нишон дода нашуда буд, қонунгузор ин омилро ба инобат хоҳад гирифт.

Баъдан, қонунгузори муурофиавии ҷиноятӣ то оғози парвандаи ҷиноятӣ танҳо ба азназаргузаронии ҷои ҳодиса иҷозат дода, барои

гузаронидани амалҳои дигари тафтишӣ иҷозат дода намешавад. Аз ин рӯ, муҳаққиқони соҳа на танҳо имкони азназаргузаронии манзилро пеш аз оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ имконпазир меҳисобанд, балки ба муфаттишро ба иҷрои он водор менамоянд. Ин гуфтаро бо он далел метавон асоснок ҳисобид, ки дар рафти тафтиш муфаттиш протоколи азназаргузаронии манзилро бо протоколи азназаргузаронии ҷои ҳодиса иваз кардааст.

Бо дарназардошти ин гуфтаҳо метавон хулосабарорӣ намуд, ки мафҳуми «азназаргузаронии ҷои ҳодиса» мафҳуми васеъ буда, сарфи назар аз он ки объекти бевоситаи азназаргузаронӣ – бино (аз ҷумла манзил) ва ё қисми маҳал аст, дорои як қатор хусусиятҳои умумӣ мебошад. Азназаргузаронии бино ё азназаргузаронии маҳалро ҳамчун намуди азназаргузаронии ҷои ҳодиса наметавон ҳисоб кард. Ба андешаи мо, дар ин замина он масъалае, ки муҳаққиқон Н.Власенко ва А.Иванов дар бобати амалияи азназаргузаронии манзил ба миён гузоштаанд, ба тавзеҳ ниёз дошта [81 с. 152], дар раванди омӯзиши парвандаҳои ҷиноятӣ се ҳолат ба қайд гирифта шуд, ки дар онҳо раванд ва натиҷаҳои таҳқиқи ҷои ҳодиса – манзил ҳамчун протоколи азназаргузаронии ҷои ҳодиса, тартиб дода шудаанд.

Тарафдорони тафсири мухтасари ин мафҳум бар ин назаранд, ки ҷои ҳодиса бояд танҳо маҳалли содир шудани ҷиноят ва ё ҳодисае бояд эътироф карда шавад, ки хусусияти ғайриҷиноятӣ он дар вақти тафтиш номаълум бошад.

Ақидаи олимони оид ба тафсири ин мафҳуми ҳуқуқӣ гуногун ба назар мерасад. Ба таври мисол, Д.П.Рассейкин бар он андеша аст, ки ҷои ҳодиса танҳо он маконест, ки ҳодисаи тафтишшаванда бевосита дар он ҷой ба амал омадааст [81, с. 152]. Муаллиф барои таквияти гуфтаи хеш ҳамчун ҳолати истисноӣ он вазъиятеро мисол меорад, ки ҷасад дар ҷои одамкушӣ пайдо нашудааст.

Д.П.Рассейкин, ки тарафдорони тафсири васеи ҷои ҳодисаро танкид мекунад, дар мавриди ёфтани ҷасади инсон чунин тафсирро дуруст меҳисобад ва гуфта худро бо он далел асоснок меҳисобад, ки ҳангоми пайдо кардани ҷасад на ҳамеша муайян аст, ки оё ҷои ошкор шудани он макони қатли инсон аст. Вале ҳатто дар мавриди мавҷуд будани асосҳо барои тахмин кардани он, ки ҷиноят дар ҷои дигар содир шудааст ва баъдан ҷасад ба ҷои дигар интиқол ёфтааст, ҳуди воқеияти пайдо шудани ҷасад бояд ҳамчун асоси ҳодиса баррасӣ карда шавад, яъне макони ошкор шудани он ҷои ҳодиса хоҳад буд.

Дар илми ҳуқуқшиносӣ оид ба тафтиши одамкушӣ нуқтаи назари гуногун вучуд дошта, ба андешаи онҳо ҷои ҳодиса ҳамчун ҷузъи маҳал ё бино, ки дар он ҷиноят содир шудааст ва ҷасади кушташуда ёфта шудааст, баён гаштааст, инчунин ба ин ҳудуд он қисматҳои алоқамандӣ доранд, ки он ҷой метавон изҳо ва ашҳо ба ҷиноят марбут ошкор карда шаванд. Дар ин раванд агар ҷасад ба ҷои дигар интиқол дода шавад, пас дар ин маврид ду ҷои ҳодиса вучуд дорад: ҷои пайдо шудани ҷасад ва ҷои одамкушӣ.

Чунин ҳолатҳои истисноӣ вобаста ба ошкорсозии ҷасад ё қисмҳои он беасос ба назар мерасад, зеро ҷои ҳодиса на танҳо маҳалли содир кардани ҷиноят, балки ҷои ошкор шудани оқибатҳои он, ҷасад ё қисмҳои он эътироф карда мешавад, ки дар ин маврид диққати асосӣ на ба ҷои содир шудани ҷиноят, балки ба ҷои ошкор шудани ҷасад равона карда шудааст.

Дар ин раванди мураккаби низоми ҳуқуқӣ доираи ҳолатҳои истисноӣ кам нестанд, зеро объектҳо дар ошкор кардани онҳо низ чун ҳодиса ба рафти тафтишот таъсир мерасонад.

Тафсири саҳеҳи мафҳуми ҷои ҳодиса дар заминаи дараҷаи алоқамандии ҷои ҳодиса бо ҷинояти руҳдода вобаста буда, ин алоқамандӣ метавонад воқеӣ бошад ва ё тахминӣ. Набудани чунин

алоқамандӣ имкони азназаргузаронии ҷои ҳодисаро аз байн мебарад. Ин маъноӣ онро дорад, ки алоқамандии минтақавии байни ҷои ҳодиса ва ҷои ҷиноят бояд ҳамчун омил асосӣ дар муайян кардани ҷои ҳодиса баррасӣ шавад. Аз ин рӯ, ҷои содир шудани ҳодисаро бояд ба маъноӣ маҳдуд, ҳамчун маҳалли содир шудани ҷиноят баррасӣ кард.

Дар ин маврид андешаи В.В.Степанов қобили қабул буда, ӯ қайд мекунад, ки дараҷаи ҷиноят ва хусусияти содир намудани он ва дигар ҳолатҳо он далелро инкор наменамояд, ки як ҳодисаи ҷиноятӣ ба як маҳал тааллуқ дошта бошад ва он танҳо маҳалли рух додани ҷиноят ба шумор равад [92, с. 200]. Бо дарназардошти ин, муаллиф қайд мекунад, ки агар ҳангоми омӯзиши ҳолатҳои ҳодиса маълум гардад, ки ҷиноят дар ҷои дигар содир шудааст, он гоҳ азназаргузаронии бино ё маҳал бояд сурат гирад, на азназаргузаронии ҷои ҳодиса.

Бо вучуди он ки ин гуфтаҳо ҷанбаи амалӣ ва илмӣ доранд, онро то оғози парвандаи ҷиноятӣ наметавон татбиқ кард, зеро қонуни муурофиавии ҷиноятӣ танҳо барои азназаргузаронии маҳалли воқеа то оғози парвандаи ҷиноятӣ иҷозат медиҳад. Дар айни замон онро дар амал татбиқ метавон кард ва бояд қайд намуд, ки ин раванд баъд аз оғози парвандаи ҷиноятӣ, вақте ки муфаттиш ҳангоми гузаронидани амали тафтишӣ боварӣ надошта бошад, «ки кирдори ҷиноятӣ дар ҷои муайян содир шудааст (яъне эътимод надорад, ки ин ҷо маҳз ҷои ҷиноят аст), аҳаммияти бештарро касб менамояд» [92, с. 200].

Азбаски изҳои ҷиноятро на танҳо дар ҷои ҷиноят, балки дар дигар ҷойҳо низ пайдо кардан мумкин аст ва дар натиҷаи ин раванд ҳолати мазкур дар доираи азназаргузаронии ҷои ҳодиса тафтиш карда намешавад, то оғози парвандаи ҷиноятӣ роҳандозии амали азназаргузаронии маҳал, манзилро мувофиқи мақсад мешуморем.

Бо така ба гуфтаҳои боло зарур меҳисобем, ки ба қисми 2-и моддаи 182-и Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ ба шакли зерин тағйирот ворид карда шавад:

«2. Дар ҳолатҳое, ки таъхирнопазир ҳастанд, азназаргузаронии ҷои ҳодиса, маҳал, манзил ва дигар объектҳоро то оғози парвандаи ҷиноятӣ метавон гузаронид».

Степанов В.В. зикр мекунад, ки «ҷои ҳодиса – ҳудуди маҳал (макон, минтақаи обӣ), маҳалли зеробӣ, иншооти табиӣ зеризаминӣ, биноест, ки дар дохили он ҷиноят ва ё ҳодисаи дигар рух дода, хусусиятҳои ҷиноятии он дар вақти тафтиш маълум нест» [92, с. 200].

Дар ин таърифи овардашуда чанд хусусияти муҳим ба инобат гирифта шудаанд:

Аввало, бар хилофи таърифҳои дар боло зикршуда, ки тавзеҳталаб мебошанд, дар ин ҷо номгӯи мушаххаси объектҳои маҳал, ки дар он ҷой ҷиноят рух дода бошад, оварда шудааст.

Баъдан, ҷои ҳодиса дар доираи маҳалле, «ки дар он ҷой ҷиноят содир шудааст ва ё ҳодисае рух додааст, ки дар вақти тафтиш хусусияти ҷиноятии он номаълум буд, ба таври маҳдуд тавсиф меёбад» [80, с. 222].

«Дар ин маврид мафҳуми маҳал, ки фарогири ҷои ҳодиса аст, бояд чунин фаҳмида шавад: а) ҷойе, ки ҷиноят содир шудааст; б) ҳудуди бевоситае, ки дар он ҷой изҳои ҷиноят ошкор карда мешаванд; в) ҳудуди гирду атрофи ҷои ҳодисаи ҷиноят, ки дар он изи ҷиноят вучуд надорад, вале ин макон имкони дарки ҳолатҳои сар задани ҷиноятро фароҳам меорад» [80, с. 222].

Ин гуфтаҳо чунин тахмини беасосро аз байн мебарад, ки гӯе ҷои ҷиноят на танҳо ҷои содир шудани ҷиноят, балки ҷои ошкор шудани изи он низ мебошад. Ҳамзамон, ин таъриф имкон медиҳад, ки байни мафҳумҳои азназаргузаронии ҷои ҳодиса ва азназаргузаронии маҳал, манзил (дигар биноҳо) фарқ гузошта шавад.

Тафсири дурусти мафҳуми азназаргузаронии ҷои ҳодиса дорои аҳаммияти муҳимми назариявӣ ва амалӣ буда, он имкон медиҳад, ки на танҳо моҳияти азназаргузаронии ҷои ҳодиса, балки ҷои тафтишро дар низоми амали тафтишӣ баррасӣ намоем.

Дар ин маврид баррасии андешарониҳои В.И.Попов ба манфиати кор мебошад, ки дар он чанд нуктаи баҳсталаб мавҷуд мебошад. Ба ақидаи ин муҳаққиқ азназаргузаронии ҷои ҳодисаро ҳамчун «маҷмуи чорабиниҳои ибтидоии тафтишӣ ва ҷустуҷӯӣ, ки ба ошкор ва таъмини далелҳои шайъӣ ва изи ҷиноят, равшан кардани механизм ва ангезаҳои ҷиноят, истифодаи маълумоти тафтишот бо мақсади ошкорсозии изи асосии ҷиноят равона шудаанд» [80, с. 222] метавон тавсиф намуд.

Ҷанбаи баҳсталаби ин таъриф дар он ифода меёбад, ки муаллиф азназаргузаронии ҷои ҳодисаро маҷмуи амалҳои тафтишӣ ва чорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ мешуморад. Азназаргузаронии ҷои ҳодиса маҷмуи амалҳои тафтишӣ буда наметавонад, зеро он амали мустақилонаи тафтишӣ аст. Дар баробари ин, чунин тафсир маънои алоқамандсозии бевоситаи мафҳумҳои азназаргузаронии ҷои ҳодиса ва чорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯиро дорад.

Бо вучуди ин нуктаҳои баҳсталаб В.И.Попов дуруст қайд мекунад, ки тафтиши ҷои ҳодиса амали дорой хусусияти комплексӣ аст [91, с. 11-24].

Ин хусусияти мафҳуми мазкурро дар ҳолатҳои зайл метавон тавсиф намуд: а) дар ҳалли масъалаҳои гуногун; б) ҳангоми истифодаи имкониятҳои гурӯҳҳои тафтишотӣ-оперативӣ; в) ҳангоми татбиқи маълумотҳои илмҳои табиатшиносӣ ва техникӣ бо роҳи ҷалб намудани мутахассисони соҳаҳои гуногун бо мақсади объективона омӯختани ҳолати воқеӣ.

Ин муносибати дурусти илмӣ барои дарки моҳияти мафҳуми азназаргузаронии ҷои ҳодиса замина фароҳам оварда, дар ин замина метавон мавқеи онро дар низоми амали тафтишӣ ба таври объективӣ муайян кард, аҳаммияти ин амалро барои тафтиш дуруст баррасӣ намуд.

Дар аксари мавридҳо ин гуногунандешӣ аз он сарчашма мегирад, ки муаллифон вобаста ба равиҳои таҳқиқотии ҳеш дар таърифи азназаргузаронии ҷои ҳодиса ҳар чи бештар вазифаҳоеро, ки ҳангоми

таҳияи ин амали тафтишӣ пеш меоянд, ифода созанд. Масалан, сабти изҳо ва маълумоти воқеӣ барои муайян кардани вазъият ва дигар ҳолатҳои ҳодиса, имкон медиҳад, ки механизм ва иштирокчиёни он, мавҷуд ё набудани аломатҳои ҷиноят дар ҳодиса ба таври воқеӣ баҳогузори карда шаванд [124, с. 299-300]; то ҳадди имкон мавҷуд будан ё набудани далелҳои ҷиноят, пешниҳод ва тасдиқи ҳолатҳои гуногуни ҳодиса ва иштирокчиёни он бозгӯӣ шавад [60, с. 40]; ҷамъовари маълумот дар бораи шахсияти ҷинояткор ё муайян кардани доираи одамоне, ки ӯро бояд дар байни онҳо ҷустуҷӯ кард, имконпазир гардад [96, с. 108] ва ғ.

Ба андешаи мо, мавҷудияти чунин муқаррарот ҳамчун яке аз унсурҳои тафсири азназаргузаронии ҷои ҳодиса баҳсталаб хоҳад буд, зеро он танҳо номгӯи вазифаҳои онро ифода мекунад ва бисёре аз онҳо ба дигар амалҳои тафтишӣ низ хос мебошанд. Дар ин замина духӯрагӣ дар шарҳи мафҳум, тағйирот дар баҳогузори он унсурҳои ба амал меояд, ки моҳияти азназаргузаронии ҷои ҳодисаро инъикос мекунанд ва маҳз онҳо имкон фароҳам меоранд, ки амали азназаргузаронӣ аз дигар амалҳои тафтишӣ фарқ карда шавад.

Бо дарназардошти ин гуфтаҳо, тафсири мафҳуми азназаргузаронии ҷои ҳодиса бояд пеш аз ҳама унсурҳои дар бар гирад, ки амали тафтиширо ба таври мушаххас ифода намуда, имкони аз дигар амалҳои тафтишӣ фарқ кардани онро ба миён орад. Вобаста ба ин, мафҳуми азназаргузаронии ҷои ҳодиса бояд унсурҳои зеринро дар бар гирад:

а) таъхирнопазирӣ, ки дар саривақтӣ ва ҳолати татбиқи он аён мегардад (бо дарназардошти дар кадом марҳилаи тафтиш анҷом додани ин амали тафтишӣ);

б) бевосита ва дар баъзе мавридҳо бавосита дарк кардани ҷои ҳодиса;

в) хусусияти муташаккилии дарки ин раванд;

г) равноасозии тафтиш ба муайян кардани ҳолатҳои ҳодиса, ошкор намудани изи ҷиноят ва дарки дигар ҳолатҳои, ки барои парванда аҳаммияти калон доранд.

Дар илми криминалистика азназаргузаронии ҷои ҳодиса одатан ҳамчун амали ғаврии тафтишӣ шарҳ дода мешавад. Ин тавсиф воқеан қобили қабул мебошад. Чунин тавсифро бо он метавон тавзеҳ дод, ки ҳолати ҳодиса бо мурури замон тамоюли тағйирёбандагӣ дошта, изи ҷиноят бо сабаҳои гуногун (аксар вақт берун аз назорати муфаттиш) нест карда мешавад. Бинобар ин, дар сурати сари вақт барои нигоҳдорӣ ва ба қайд гирифтани онҳо чораҷӯӣ нашоавад, ин далелу изи ҷиноят бебозгашт метавонанд аз байн раванд ва албатта ин раванд ба самаранокии тамоми тафтиш таъсири манфӣ мерасонад.

Дар баробари ин, «тафсири таъхирнопазирии азназаргузаронии ҷои ҳодиса ҳамчун ифодагари афзалиятнокии он дар давоми гузаронидани амалҳои тафтишӣ нисбат ба дигар амалҳои тафтишӣ на ҳама ҳолатҳои татбиқи онро дар муруфияи ҷиноятӣ дар бар мегирад» [124, с. 299-300].

Воқеан, бо дарназардошти он ки азназаргузаронии ҷои ҳодиса барои оғози тафтиш муҳим ба шумор меравад, таъхирнопазирии он омили асосӣ аст. Дар ин раванд азназаргузаронии ҷои ҳодиса амали тафтишии мебошад, ки дар асоси он тафтиши парвандаи ҷиноятӣ оғоз меёбад. Аммо инчунин азназаргузаронӣ метавонад дар марҳилаи минбаъдаи тафтишӣ низ гузаронида шавад (масалан, агар дар вақти оғози тафтиш ҷои воқеа маълум набошад). Дар ин маврид таъхирнопазирӣ хусусияти асосии азназаргузаронии ҷои ҳодиса махсуб намеёбад.

Дар таъхирнопазирӣ чунин қоидаи умумии усули тафтиш, ба монанди амалияи татбиқи саривақтии он акс меёбад. Моҳияти ин муқаррарот аз он иборат аст, ки азназаргузаронии ҷои ҳодиса бояд баробари ба вучуд омадани зарурат ба амал бароварда шавад. Муқаррароти мазкур ба таъмини бехатарии ҳадди зарурии объектҳо

нигаронида шуда, он ба самаранокии санчиш ва натиҷаҳои хангоми истехсоли он бадастомада таъсиргузор хоҳад буд.

Ба ғайр аз таъхирнопазирӣ ҳамчун хусусияти фарқкунандаи азназаргузаронии ҷои ҳодиса хусусиятҳои ивазнашавандагӣ ва нотакрор будани онро метавон ном бурд.

Муҳим он аст, ки мафҳуми азназаргузаронии ҷои ҳодиса бо ягон амали дигари тафтишӣ набояд иваз карда шавад. Ҳатто агар шохидони ҳодиса мавҷуд бошанд ҳам (дар сурати ба нишондодҳои онҳо беасос шубҳа накардан), нишондоди онҳо дар бораи ҳолатҳои ҷиноят наметавонад дарки бевоситаи муфаттишро дар бораи ҷои ҳодиса иваз намояд ва он робитаи байни аломаҳои алоҳидаро пурра ифода наменамояд. Аммо танҳо ивазнашавандагӣ хусусияти фарқкунандаи азназаргузаронии ҷои ҳодиса нест ва ин аломат дар ин ё он шакл метавонад мансубият ҳар як амали дигари тафтишӣ, ба монади пурсиш, кофтуков ё экспертизаи судӣ дошта бошад.

Дар хусуси нотакрорӣ ин раванд ҳаминро метавон қайд намуд, ки тафтиши минбаъда то ҷӣ андоза бодикқат гузаронда шавад ҳам, самарабахшии он ба тафтиши зинаи аввали азназаргузаронии ҷойи ҳодиса алоқамандии бештар дошта, дар зинаҳои минбаъда хатоҳои баамаломадаро ислоҳ кардан душвор аст.

Ин омилро бо он метавон асоснок намуд, ки азназаргузаронии иловагӣ ё такрорӣ ба гузашти вақти муайян алоқамандӣ дошта, дар ин давра дар ҳолати объектҳои тафтишшаванда тағйироти назаррас метавонанд ба амал оянд (вобаста ба вазъи обу ҳаво, даҳолати шахсони сеюм). «Ҳамчунин, эҳтимолияти нигоҳ доштани изи ҷиноят ва дигар объектҳо, бахусус ҳолати воқеии ҳодиса дар вақти тафтиши минбаъда то андозае ғайриимкон ба назар мерасад» [124, с. 299-300].

Дар баробари ин, на ҳамеша амали азназаргузаронии иловагӣ ё такрорӣ ҷои ҳодисаро як нуктаи манфӣ метавон ҳисоб кард. Дар баъзе мавридҳо (тафтиши шабона дар сурати набудани равшании кофӣ, дар

шароити номусоиди обу ҳаво, риоя накардани меъёрҳои Кодекси муурофиавӣ) гузарондани азназаргузаронии иловагӣ ё такрорӣ на танҳо мувофиқи матлаб аст, балки он амали зарурӣ ба шумор меравад.

Ин омил далолат аз он медиҳад, ки агар азназаргузаронии ҷои ҳодиса бо риоя накардани тартиби муқарраркардаи қонун гузаронида шуда бошад, маълумоти аз санчиши аввал бадастомада метавонад нопурра бошад ва ё эътибори ҳуқуқӣ надошта бошад.

Азназаргузаронии бевоситаи ҷои ҳодиса шахсан аз ҷониби муфаттиш муҳимтарин унсури азназаргузаронии ҷои ҳодиса буда, ин омил моҳияти амалии тафтишро муайян мекунад. Маҳз ҳамин унсурро ҳама муҳаққиқони соҳа дар муайян кардани азназаргузаронии ҷои ҳодиса асосӣ медонанд. «Моҳияти азназаргузаронии ҷои ҳодиса дар он аст, ки муфаттиш бо мақсади аниқ кардани ҳолати аслии ҳодиса ва ошкор намудани изҳо аз назар мегузаронад ва дар асоси баҳогузориҳои саҳеҳ моҳияти воқеаи рухдодаро дарк менамояд» [124, с. 299-300].

Албатта, ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса ҳисси аёнӣ аҳаммияти бештарро касб намуда, муфаттиш бештари маълумотро дар бораи ҳодисаи рухдода тавассути узвҳои биниш мегирад. Бевосита будани дарк маъноӣ онро дорад, ки муфаттиш шахсан ҳолатҳои воқеа, изи ҷиноятро дарк мекунад, яъне ӯ бояд ҳама чизро бо ҷашмони худ бубинад.

Одатан мафҳуми дарк дар ин амали тафтишӣ ҳамчун маҷмуи ҳиссиётҳои гуногун (шунавоӣ, эҳсос, ламс кардан ва ғайра) фаҳмида мешавад, ки дар якҷоягӣ тасвири пурраи объект ё падидаи даркшудаи ҷаҳони моддиро таъмин месозанд [78, с. 21].

Дар ин маврид ба он омил бояд диққатро равона сохт, ки дарки бевосита ҳангоми тафтиш то андозае категорияи шартӣ мебошад. Ин гуфта дар он акс меёбад, дарки бевосита ба маъноӣ аслии дар набудани алоқаҳои устувор дар низоми объекти дарк ва субъекти даркнамоӣ тавсиф мешавад.

Дар амал ин ҳолат на ҳамеша имконпазир аст, зеро имкониятҳои хисси инсон барои ошкор ва ё омӯхтани объектҳои муайян нокифоя мебошанд, масалан изи норавшани ангуштон, микрообъектҳо ва ғ.

Илова бар ин, бо дарназардошти гуногунии минтақаҳо ва ҷойҳои, ки дар онҳо ҳодиса рух додааст, муфаттиш на ҳамеша имкон дорад, ки ҷои ҳодисаро шахсан бозомӯзад, ба таври мисол дар сурати зерин об ё дар дигар ҷойҳои душворгузар, дар макони зеризаминӣ, минтақаҳои баландкӯҳ ва ғ.

Албатта, дар ин маврид бевосита аз назар гузаронидани ҷои ҳодиса мушкилӣ ба миён оварда, муфаттиш ба таври бавосита ин маконро бо истифода аз воситаҳои гуногуни техникӣ, масалан, камераҳои ба наворгирии зеринӣ ва наворбардории видео ва ғ. назорат мекунад. Воситаҳои техникӣ мазкурро мутахассисони бахшҳои ғаввосӣ, кӯҳнавардон, ғоршиносон ва ғ., бо роҳнамоии муфаттиш истифода мебаранд [100, с. 241]. Дар баробари ин, мо чунин мешуморем, ки дар ҳамаи мавридҳо муфаттиш бояд барои дарки бевоситаи ҳолати воқеа дар ҷои ҳодиса талош варзад.

Ҳамин тариқ, азназаргузаронии ҷои ҳодиса ба омӯзиши мустақим ва ғайримустақим хос аст. «Ҳангоми омӯзиши бевоситаи ин макон омилҳо ва ҷузъиёти хурдтарин бояд ба инобат гирифта шаванд, то дар рафти тафтиш барои ошкор намудани вазъи воқеа аз онҳо муфаттишон истифода намоянд» [100, с. 241]. Ба таври мисол, муфаттиш ҳангоми азназаргузаронӣ предметҳои алоҳидаро ҷасад, изи ангуштҳо ва ғайра, на танҳо ба суҳанони мутахассис гӯш диҳад, балки бо дарку фаҳимиши худ ва дараҷаи касбияти хеш бояд ҳолати воқеиро омӯзад. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки дар ин маврид миёнаравӣ нақши ёрирасонро иҷро карда, барои дарки бевосита усули ёрирасон аст ва ба таври бевосита онро иваз карда наметавонад.

Ба андешаи мо, қонунгузор дар қисми 2, моддаи 187 Кодекси муҳофизати ҷиноятӣ ба таври саҳеҳ ва дуруст қайд кардааст, «Дар

протокол ҳамаи амалҳои муфаттиш, дар баробари он тамоми объектҳои хангоми азназаргузаронӣ ва шаҳодаткунонӣ ошкоргардида бо ҳамон пайдарҳамие, ки азназаргузаронӣ ва шаҳодаткунонӣ сурат гирифта буд ва дар ҳамон шакле, ки объекти ошкоргардида дар лаҳзаи азназаргузаронӣ ва шаҳодаткунонӣ мушоҳида шудааст, дарҷ мегардад. Дар протокол ҳамаи объектҳои хангоми азназаргузаронӣ ва шаҳодаткунонӣ гирифташуда номбар ва дарҷ карда мешаванд» [2].

Аммо дар амал чунин ҳолате метавонад содир шавад, ки ҳатто дар сурати дарки бевоситаи ҷои ҳодиса, на ҳамаи маълумоти дар рафти тафтиш бадастовардашуда дар протоколи амали тафтишӣ ба таври бояду шояд сабт карда мешаванд. Баъзан дар протокол ҳамаи осор ва предметҳои, ки дар рафти тафтиш ошкор карда шудаанд ва барои парванда аҳаммияти калон доранд, сабт карда намешаванд. Дар ин маврид сухан на дар бораи давомнокии чунин раванд, балки оид ба хусусиятҳои дарки бевоситаи ҳолати баамалнома аз ҷониби муфаттиш меравад, ки ифодаи онҳо ба таври воқеӣ то андозае ғайриимкон ба назар мерасад.

Албатта, дар ин мавридҳо усулҳои иловагии қайди рафти тафтиши ҷои ҳодисаро (аксбардорӣ, сабти видеоӣ, тартиб додани нақшаҳо, гирифтани намуна ва ғайра) истифода бурдан лозим аст.

Дарки ҳолати воқеии ҷои ҳодиса аз ҷониби муфаттиш хусусияти тафтишӣ дошта, ба равшан кардани ҳолатҳои ҳодиса, ошкор намудани изи ҷиноят ва равшан кардани дигар ҳолатҳои барои парванда аҳаммиятнок нигаронида шудааст. Муфаттиш на танҳо вазъиятро дар ҷои ҷиноят дарк мекунад, балки дар як вақт муайян мекунад, ки ҳар як изи ошкоркардаш чӣ хусусият дорад ва ё он дар натиҷаи чӣ ҳодиса рух додааст, инчунин он барои тафтишот чӣ аҳаммият дорад. Муфаттиш тавассути бодикқат омӯхтани ҷои ҳодиса, ба ҳар як ҷузъиёт тавачҷух намуда ба ҳолати баамалнома ба таври объективона баҳо медиҳад, ҳар як ҷузъиётро ба назар гирифта, дар асоси мушоҳидаи худ барои рафъи

зиддиятҳо ва муқаррар кардани робитаи байни ашё ва падидаҳо аз онҳо истифода менамояд. Маҳз дар ҳамин замина муфаттиш ба моҳияти ҳодисаи руҳдода ошно гардида, роҳҳои ошкор кардани ҷинойтро пайдо менамояд. Дар охири азназаргузаронӣ натиҷаҳои онро таҳлил бояд карда, то маълум карда шавад, ки ҷӣ ҳодиса рӯй дод, амалҳои пайдарпайи ҷинойткор ҷӣ гуна буд, маълумоти ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса бадастовардашуда барои ҷамъоварии далелҳо ҷӣ аҳаммият доранд ва ғ.

Бо дарназардошти ҳамаи ин гуфтаҳо, азназаргузаронии ҷои ҳодисаро метавон ҳамчун амали тафтиши муайян кард, ки дар рафти он муфаттиш бевосита ва ё бавосита ҳолати воқеи ҷои ҳодисаро дарк мекунад, то вазъиятро равшанӣ бахшад, онро тафтиш, арзёбӣ ва сабт намояд, ба ҳолати воқеӣ баҳогузори намояд, изи ҷинойткорро ба қайд гирад, дигар ҳолатҳои барои парванда муҳимро аниқ тафтиш намояд ва ғ.

Азназаргузаронии ҷои ҳодиса яке аз маълумтарин амалҳои тафтишӣ буда, аҳаммияти барҷастаи онро мутахассисони соҳа ба таври воқеӣ баҳогузори менамоянд. Натиҷаҳои, ки ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса ба даст оварда шудаанд, дар аксар мавридҳо нуқтаи ибтидоие мебошанд, ки тамоми рафти тафтиш аз он вобаста аст. Аҳаммияти тафтиш махсусан дар ҳамон мавридҳои муҳим ба шумор меравад, ки муфаттиш ба тафтиш аз он маълумоте шуруъ мекунад, ки оғози ҷинойт ба он алоқамандӣ дорад. Дар ин гуна мавридҳо азназаргузаронии ҷои ҳодиса роҳи асосии муқаррар намудани моҳияти воқеаи рӯйдода мебошад.

Азназаргузаронии ҷои ҳодиса як амали мураккабнизоми тафтишӣ мебошад. Моҳияти ин амали тафтишӣ аввало дар он ифода мешавад, ки муфаттиш таҳти таъсири омилҳои гуногун, махсусан ҳолати ногаҳонии тафтиш, набудани маълумот; номуайянии вазъияти тафтиш; шумораи зиёди иштирокчиён ва ғайра, фаъолият мекунад ва ҳамзамон бояд

тамоми имкониятҳои худро барои ҳамаҷониба ва пурра омӯхтани ҳодисаҳо сафарбар намояд.

Дуюм дар вақти тафтиш аксар вақт воситаҳои илмиву техниро ба кор бурдан, ба амали тафтиш ҷалб намудани мутахассисон барои ёри расондан ба ошкорсозӣ ва тафтиши изи ҷиноят, равшан кардани ҳолатҳои барои парванда аҳаммиятнок аз амалҳои муҳим ба шумор меравад.

Сеюм, дар баробари тафтиш ҷорабиниҳои гуногуни оперативӣ-ҷустуҷӯӣ гузаронида мешаванд. Ин низом барои муайян кардани моҳияти ҳодиса, ошкор намудани шохидон ва шахсони дар ҳодиса иштирокдошта, тафтиш ва аниқ кардани маълумоти дар рафти тафтиш бадастомада равона карда мешавад. Бояд қайд намуд, ки ин амалҳо вобаста ба ҳолати парванда баъди анҷом ёфтани амали тафтишӣ низ идома хоҳанд ёфт.

Дар асоси таҳлилу баррасии андешаҳои олимони соҳа мафҳуми азназаргузаронии тафтишотиро ба таври зерин метавон тавсиф намуд:

Азназаргузаронии тафтишӣ – амали муурофиявӣ, ки аз ҷониби муфаттиш бо мақсади азназаргузаронии ҷои ҳодиса, ашё ё изи бо ҷиноят алоқаманд, барои бақайдгирӣ, омӯзиш ва бадастории далелҳои шайъӣ гузаронида мешавад. Ҳангоми азназаргузаронӣ далелҳои шайъӣ ҷамъоварӣ гардида, ҳолатҳои ба қайд гирифта мешаванд, ки дар асоси онҳо ҳодиса рух додааст. Азназаргузаронии тафтишӣ барои муайян кардани ҳолатҳои ҷиноят, муайян кардани из ва ашёи он, пурратар фаҳмидани ҳодисаҳои марбут ба парванда муҳим аст. Ин амали ҳуқуқӣ дар доираи қонунгузори муурофияи ҷиноятӣ тибқи меъёрҳои Кодекси муурофиявии ҷиноятӣ амалӣ мегардад.

«Азназаргузаронии тафтиширо дар ҷойҳои гуногун: дар ҷои ҳодиса, бино, объектҳо, инчунин дар объектҳои мушаххасе, ки метавонанд барои парванда аҳаммият дошта бошанд, метавон гузаронид» [2].

Моддаи 183¹. Азназаргузаронии ҷои ҳодиса

1. Азназаргузаронии ҷои ҳодиса бо мақсади ошкор, мустаҳкамсозӣ ва гирифтани изҳо ва дигар далелҳои моддии марбут ба ҳодисаи руҳдода гузаронида мешавад.

2. Азназаргузаронии ҷои ҳодиса аз ҷониби муфаттиш ё таҳқиқбаранда бо иштироки шахсони ҳолис анҷом дода мешавад, ба истиснои ҳолатҳои таъхирнопазир ё хавфнок, ки дар онҳо истифодаи воситаҳои техникий сабти раванди амали тафтишӣ ҳатмӣ мебошад.

3. Барои иштирок дар азназаргузаронии ҷои ҳодиса метавонанд гумонбаршуда, айбдоршаванда, ҷабрдида, шоҳид ва мутахассис ҷалб карда шаванд.

4. Ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса истифодаи воситаҳои техникий сабт, аз ҷумла аксбардорӣ, сабти видео, андозагирӣ, нақшакашӣ ва гирифтани қолаби изҳо иҷозат дода мешавад.

5. Изҳо, ашё ва дигар объектҳои дар ҷои ҳодиса ошкоршуда, ки барои парвандаи ҷиноятӣ аҳаммият доранд, гирифта, бастабандӣ ва муҳр карда мешаванд.

6. Дар бораи раванди азназаргузаронии ҷои ҳодиса протоколи ҳолати мазкур дар асоси моддаи 187 Кодекси мазкур тартиб дода мешавад.

1.2. Мақсад, вазифа ва принципҳои азназаргузаронии ҷои ҳодиса

Яке аз амалҳои тафтишӣ, ки барои ҷамъовариҳои далелҳо дар парвандаҳои ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст, азназаргузаронии ҷои ҳодиса мебошад. Аҳаммияти он ба даст овардани имконоти васеи иттилооти дорой хусусиятҳои далели шайъӣ буда, мавҷудияти онҳо муҳлати тафтиши ҳодисаро хеле кам мекунад ва барои таснифоти саҳеҳи ин раванди ҳуқуқӣ замина фароҳам меорад. Дар аксари мавридҳо ҷои ҷиноят пас аз содир шудани ҷиноят пайдо мешавад. Аз ин рӯ, ба ҷои ҳодиса ҷои омода гаштани нақшаи ҷиноят ва ҳам он ҷойи ошкор шудани

оқибатҳои ҷиноят дохил мешаванд. Ҳангоми тафтиши як парвандаи ҷиноятӣ метавонад як, ду ва ё зиёда ҷои ҳодиса мавҷуд бошанд.

Мақсади асосии азназаргузаронӣ ифодасозии ҳолати аслии ҷинояти содиршуда мебошад, ки бо ёрии сабти ҳолати ҳодиса, ба даст овардани ашё ва дигар осор имконпазир аст, ки тавассути онҳо акси умумии антропогенӣ ва биологӣ ҷинояткор барқарор карда мешавад.

Азназаргузаронии ҷои ҳодиса дар раванди тафтиши ҷиноят нақши муҳим дошта, он имкон медиҳад, ки далелҳои муътамад ва муҳим ҷамъоварӣ шуда, дар ин асос ҷиноят ошкор карда шавад. «Дар вақти азназаргузаронӣ муфаттиш ҳолати ҷои ҳодисаро ба қайд мегирад, ки он на танҳо тавсифи шароити берунӣ, балки таҳлили муфассали объектҳо ва изи дар он ҷой воқеъбударо фарогир мебошад» [49, с. 48].

Ҷамъовариҳои далелҳои шайъӣ, аз қабилҳои аслиҳа, изи хун, мӯй, изи ангушт ва дигар предметҳо имкон медиҳад, ки тавассути ин акси умумии антропогенӣ ва биологӣ ҷинояткор барқарор карда шавад. Ин тасаввуроти антропогенӣ маълумоти умумиро дар бораи намуди зоҳирӣ ва амали ҷинояткор барқарор намуда, тасаввуроти биологӣ метавонад маълумоти дақиқро дар бораи маводи эҳтимолии биологӣ, ки дар ҷои ҳодиса боқӣ монда буд, ба монанди нишонаҳои ДНК-ро, дар бар гирад.

Ҳамин тавр, азназаргузаронии ҷои ҳодиса на танҳо ба барқарорсозии ҳолати аслии ҷиноят мусоидат мекунад, балки он барои тафтиши минбаъда, аз ҷумла ошкор намудани ҷинояткор ва ангезаҳои ҷинояткоронаи ӯ замина фароҳам меорад.

Ҳангоми гузаронидани амали азназаргузаронӣ бар зиммаи муфаттиш ду вазифа вогузор карда мешавад:

1) вазифаи умумӣ – гирифтани маълумот дар бораи ҳолатҳои умумии ҷиноят, инчунин дар бораи шахсони дар ин ҷиноят иштирокдошта;

2) вазифаи инфиродӣ – муайян намудани шохидони ҳодиса.

Вазифаи умумӣ ин гирифтани маълумот дар бораи ҳолатҳои умумии ҷиноят, инчунин дар бораи шахсони дар он иштирокдошта мебошад. Ин раванд омилҳои зеринро дар бар мегирад:

- муайян кардани вақт ва ҷои ҷиноят;
- муайян кардани усулҳои содир кардани ҷиноят (масалан, бо истифода аз зӯроварӣ, фиреб ва ё дигар усулҳои ҷинояткорӣ);
- муқаррар намудани оқибатҳои ҷиноят (чӣ гуна талафот, зиён ё зарар расонида шудааст);
- маълумот дар бораи шахсоне, ки метавонанд дар ин ҷиноят даст дошта бошанд, инчунин дар бораи ҳолат ва сабабҳои эҳтимолии содир кардани ҷиноят.

Вазифаи инфиродӣ – муайян кардани шохидони ҳодисаи руҳдода. Ин вазифа ба иҷрои ҳадафҳои зерин нигаронида мешавад:

- ҷустуҷӯи одамоне, ки метавонанд дар бораи ҳодисаҳои қаблан, дар давом ва ё баъди ҷинояти руҳдода маълумот пешниҳод кунанд;
- ҷамъовариҳои баёноти шохидон, ки метавонанд барои тасдиқи эҳтимолияти ҳодисаҳои тафтишот ва эҷоди тасаввуроти пурратари ҳодиса истифода шаванд.

Муҳимияти ин вазифа дар он ифодаи худро меёбад, ки дар нишондодҳои шохид маълумотҳои мавҷуданд, ки бо дигар воситаҳо (масалан, аз воситаҳои техникӣ ё дигар далелҳои шайъӣ) онҳоро наметавон гирифт.

Ин вазифаҳои умумӣ ва мушаххас бо ҳам алоқамандӣ дошта, бояд дар як вақт иҷро карда шаванд. Ин омил ба муфаттиш имкон медиҳад, ки барои тафтиши минбаъдаи ҷиноят маълумоти пурра ва саҳеҳро ҷамъоварӣ кунанд.

Истифодаи истилоҳоти мафҳумҳои мансуб ба азназаргузаронии ҷои ҳодиса дар байни мутахассисони соҳаи криминалистӣ баъзан ихтилофро ба миён меорад. Баъзе муаллифон танҳо вазифаҳои умумӣ ва инфиродии азназаргузаронии ҷои ҳодисаро муҳимтар мешуморанд [49, с. 48]. Дар ин

раванди ҳуқуқӣ мақсад ва вазифаҳо ба ҳам зич алоқаманд буда, ҳалли яке имкон медиҳад, ки мазмуни дигареро ошкор кунем ва маҳз дар ҳамин замина низоми тафтишӣ мукаммал мегардад.

Дарки дурусти мақсад ва вазифаҳои азназаргузаронии ҷои ҳодиса аҳаммияти аввалиндараҷа дорад, зеро ин ҳолат ҷанбаҳои амалӣ ва илмӣ чунин равандро пурра менамояд.

Ба таври мисол, В.И.Попов дар ин раванд ба ғайр аз вазифаҳои асосии тафтиш (ошкор кардан ва бақайдгирии изҳо; муайян намудани моҳияти ҳодисаи рухдода; ошкор намудани гунаҳкорон ва роҳандозии амали кофтуков ва боздошти онҳо) [74, с. 222], боз мансубияти масъалаи дигарро қайд кардан мумкин аст, ки дар рафъи мушкилоти дорои ҷанбаҳои илмиву амалии мафҳуми азназаргузаронии ҷои ҳодиса замина хоҳанд гашт.

Муаллифони дигар дар баробари вазифаҳо мақсади азназаргузаронии ҷои ҳодисаро низ баррасӣ мекунанд. Ин масъала диққати олимониро ба худ барвақт ҷалб намуда буд. Ба таври мисол, И.Х.Максутов фарқ намудани мақсади тафтиш ва вазифаҳои онро қайд менамояд. «Мақсади азназаргузаронии ҷои ҳодиса ин тафтиши маводи тафтишоти пешакӣ, ба даст овардани маълумоти нави зарурие мебошад, ки бо баъзе сабабҳо дар амали тафтиши пешакӣ муайян нашудаанд ва ё таҳқиқталаб буданд» [61, с. 38] Бо назардошти ин, мақсад ба вазифаҳои умумии азназаргузаронии ҷои ҳодиса дар тафтиши ҷиноят бояд бевосита фарогири омӯзиши ҳолати ҷои ҳодиса, ошкор ва муоинаи изҳо, тафтиши ҷанбаҳои асосии онҳо мебошад. Дар КМҚ ҚТ мақсадҳои азназаргузаронии ҷои ҳодиса ба таври васеъ баррасӣ шудааст. Дар моддаи 182-и КМҚ ҚТ азназаргузаронии ҷои ҳодиса бо мақсади ошкор кардани осори ҷиноят ва дигар объектҳои моддӣ, муайян кардани дигар ҳолатҳои барои парванда аҳаммиятнок сурат мегирад.

Барои ноил шудан ба ин мақсадҳо вазифаҳои зерин пешорӯйи муфаттиш қарор дорад – муайян кардан, омӯختан ва ба қайд гирифтани

изи чиноят; муайян кардани тағйироти мавқеи ашъҳо ва объектҳои алоҳида; тафтиши эҳтимолияти ҳодиса; ошкор ва сабти ҳолатҳое, ки ба рафти тафтишот таъсири манфӣ мегузоранд.

Ҳолатҳои манфӣ – маълумоти ба парванда марбутбуда, ки хангоми ба назар нагирифтани эҳтимолияти аввалияи руҳ додани ҳодиса он мукамал ба ҳисоб намеравад (вобаста ба фаразияе, ки дар аввал муътамад ба назар намерасад). Масалан, муфаттиш хангоми аз назар гузарондани ҷои ҳодиса дар парвандаи мансуб ба дӯзди аз фарши манзили шахси қулф ва занҷири аррашударо пайдо мекунад. Албатта, муфаттиш дар аввал гумон мекунад, ки чинояткор ба манзил занҷирро арра карда ворид шудааст. Аммо баъди тафтиши минбаъда маълум мешавад, ки дар фарши манзил дигар ягон изи маводи аррашуда ва пораҳои металлӣ нест (ин ҳолат бо ёрии оҳанрабо муқаррар карда мешавад). Мантиқан хангоми буридани занҷир аррамайдаҳо мерезанд ва бо дарназардошти ин муфаттиш эҳтимолияти содир шудани чиноятро ба миён мегузорад: чинояткор имкони ба хона озодона даромаданро дошт ва занҷири қулфро ӯ дар ҷои дигар арра кардааст, то гумони тафтишгаронро ба он равона намояд, ки чинояткор бо дар ба хона даромадааст.

«Ҳолатҳои манфӣ махсусан барои муайян кардани вазъи аслии ҳодиса, яъне далелҳои ба таври сунъӣ эҷодкардаи шахсе, ки ба натиҷаи муайяни тафтиши вазъият манфиатдор аст ва он ҳолатҳое, ки ба воқеият мувофиқат надоранд, мавқеи муҳимро касб менамоянд» [192].

Баррасиву таҳлили ҳамачонибаи андешаҳои мутахассисони соҳа оид ба раванди тафтишоти азназаргузаронии ҷои ҳодиса нақши арзанда дорад. Ба ақидаи К.С.Скоромникова, азназаргузаронии ҷои ҳодиса бо мақсади ошкор намудани изи чиноят ва дигар далелҳо, муайян намудани кардани воқеият, инчунин дигар ҳолатҳои барои парванда аҳамиятнок гузаронида мешавад [73, с. 668]. Бо назардошти ин гуфтаҳо, «вазифаҳои тафтиш фарогири ин омилҳост: 1) омӯхтан ва ба қайд гирифтани ҳолат

дар ҷои ҳодиса бо мақсади муайян намудани моҳият ва механизми руҳ додани ҳодиса» [73, с. 668]; 2) ошкор ва ҷамъовариҳои иҷтимоӣ, ки баъдан дар парванда ҳамчун далели шайъӣ истифода мешаванд. Дар ин раванд ҳамаи ҷузъиёт бояд ба инобат гирифта шаванд, ки таснифоти ҳамаҷонибаи онҳо ба манфиати кор аст.

Омӯзиш ва ба қайд гирифтани ҷои ҳодиса. Дар ин раванд мақсади асосӣ дарки ҷиҳати руҳ додани ҳодиса, муайян кардани моҳият ва механизми он мебошад. Ин раванд азназаргузарониҳои биноҳо, далелу изҳо, инчунин таҳлили ҳама ҳолатҳоеро, ки барои парванда аҳамият доранд, фаро мегирад. Ошкор ва ҷамъовариҳои кардани иҷтимоӣ метавонад бо роҳи моддӣ (масалан, иҷтимоӣ, сиҳт, хун ва дигар далелҳои шайъӣ) ва бо роҳи бевосита (масалан, нишондоди шохидон) сурат гирад. Ин нишондодҳоро ҳамчун далели шайъӣ метавон дар давоми муҳаббатҳои судӣ истифода кард.

«Ҳамин тавр, азназаргузарониҳои ҷои ҳодиса барои муайян кардани далелҳои, ки эҳтимолияти руҳ додан ва ё надодани ҳодисаро тасдиқ ё рад карда метавонанд, инчунин барои ҷамъовариҳои далелҳои муҳимми ҳуқуқӣ хизмат мекунад» [48, с. 48].

Дар ин ҷода андешаҳои П.Колмаков низ ҷолиби диққатанд. Ӯ аввал мақсадҳои азназаргузарониҳои ҷои ҳодисаро дар намуди санҷиши ҷои ҳодиса ва ҷамъовариҳои кардани далелҳо барои ташкили ҷорабинҳои оперативӣ-тафтишӣ ва ҳамкории бо аҳли ҷомеа бо мақсади ҷустуҷӯи ҷинояткорро муайян мекунад. Ҳамзамон, ин муҳаққиқ номгуӣи вазифаҳои азназаргузарониҳои ҷои ҳодисаро ба таври худ таҳия намудааст.

Албатта, чунин ихтилофот дар муайян кардани мақсад ва вазифаҳои азназаргузарониҳои ҷои ҳодиса мушкилот ба миён оварда, он барои дарки ин категорияҳои ҳуқуқӣ мусоидат намекунад.

Олимони соҳа барои равшанӣ андохтан ба ин паҳлуи масъала пайваستا кӯшиш ба харҷ додаанд. Таҳлили андешаи мутахассисони соҳа барои муайян кардани вазифа ва мақсади азназаргузарониҳои ҷои ҳодиса

мусоидат хоҳад кард. Ба таври мисол, С.А.Шейфер «мақсади амали тафтиширо ҳамчун унсури зарурии иттилоот (мазмун ва мундариҷаи он) баррасӣ менамояд, ки дар ин раванд муфаттиш бояд бо истифода аз меъёрҳои муайяни усулҳои маърифатии ҳуқуқӣ комёб мешавад» [106, с. 138].

Мақсади тафтиширо ҳамчун маълумот дар бораи ҳолатҳои ҳодисае, ки муфаттиш дар рафти омодагии он дар асоси ҷанбаҳои амалӣ ба даст оварда метавонад, муайян кардан баҳсталаб ба назар мерасад.

Мафҳумҳои «мақсад» ва «вазифа» бо ифодаи маъноии худ низ тафовут доранд. Маъноии луғавии калимаи «мақсад»-ро ҳамчун истилоҳи ҳуқуқӣ ба таври зайл метавон маънидод кард: «ният, ки барои расидан ба он саъй мекунад ва бояд иҷро шавад». Тавсифи калимаи вазифа: «ҳадафе, ки иҷро ва ҳалли худро талаб мекунад». Аз ин рӯ, дар ин раванди ҳуқуқӣ мақсад бояд ҳамчун самти умумии ҷаҳлият, натиҷаи ниҳой барои ноил шудан ба он баррасӣ карда шавад, ки дар заминаи он амали тафтишӣ анҷом дода мешавад. Вазифаро ҳамчун зухуроти мушаххаси мақсади умумӣ, ҳалли ҷузъиёти алоҳидаи ҳодиса: муайян намудани иштирокчиёни ҳодисаи тафтишшаванда; ошкор кардани олоғи ҷиноят, изи ҷинояткор ва ғайра метавон арзёбӣ кард.

Бояд қайд кард, ки С.А.Шейфер вобаста ба назарияи таҳқиқи худ дарки фаҳмиши амали тафтиширо ҳамчун воситаи муайян кардан ва таъмин намудани маълумоти воқеӣ дар раванди ҳуқуқӣ бозгӯӣ менамояд. Дар ин замина метавон хулосагирӣ намуд, ки ҳадафи амали тафтишӣ раванди анҷомёфта ба шумор рафта, он фарогири иттилоотӣ барои парванда муҳим аст.

Е.Е.Сентров дар ин хусус андешаи дигар дорад. Ба ақидаи ин олим «мақсади умумии азназаргузаронӣ гирифтани маълумот бо тартиби муқарраршуда дар бораи ҳолатҳои ҳодисаи рухдода, объектҳо ва шахсон ба он алоқаманд ва робитаву таъсири мутақобилаи онҳо мебошад» [101, с. 576]. Бо дарназардошти омилҳои мавҷуда мо ба

андешаҳои Е.Е.Сентров оид ба мавриди истифодаи мафҳуми «мақсади умумии азназаргузаронӣ» пурра розӣ нашуда чунин мешуморем, ки чанд нуктаи дорой аҳаммияти илмиву амалӣ дар гуфтаҳои ӯ қобили қабул мебошанд.

Дар асоси ин гуфтаҳо метавон хулосагирӣ намуд, ки мақсади азназаргузаронии ҷои ҳодиса (ба монанди амалҳои дигари тафтишӣ) аз он иборат аст, ки муфаттиш дар рафти гузаронидани он маълумотро оид ба ҳолатҳои ҳодиса, «аз ҷумла дар бораи роҳҳои содир шудани он, инчунин доир ба объектҳо ва шахсон ба он алоқаманд, дигар далелҳои, ки ба предмети исбот дохил мешаванд ва барои тафтишот аҳаммияти қалон доранд, ҷамъоварӣ намояд» [101, с. 576].

Мақсади азназаргузаронии ҷои ҳодиса (ба даст овардани маълумот ҳамчун далели шайъӣ) ва асосҳои татбиқи он (зарурат ва имконияти гирифтани маълумот ҳамчун далели шайъӣ) категорияҳои ҳуқуқии ба ҳам алоқаманд мебошанд. Дар ин раванд мақсад ҳамчун натиҷаи ниҳонии амали тафтишӣ, яъне ба сифати асос, нуктаи оғози амалисозии он амал менамояд. Муқаррароти мазкурро дар шакли зерин метавон ифода сохт: зарурати ба даст овардани маълумот дар бораи ҳолатҳои ҳодиса; имконияти ба даст овардани маълумот дар ҷараёни ин амали тафтишӣ; ҳадафи ба даст овардани маълумот.

Бо дарназардошти ин гуфтаҳо зарур мешуморем, ки ба моддаи 182-и ҚМҶ ҚТ қисми 3 бо мазмуни зерин тағйирот дароварда шавад:

Қ. 3 м. 182 ҚМҶ ҚТ:

3. Азназаргузаронии ҷои ҳодиса, маҳал, бино, дигар иншоотҳо, ҷасад (қисмҳои ҷасад), ҳайвонот ва ҷасади онҳо (қисмҳои он), «ашё ва санадҳо бо мақсади ошкор намудани изи ҷиноят, дигар ҳолатҳои барои парванда аҳаммиятнок дар ҷои ҳодиса ва дигар сабабҳои, барои парванда муҳим мебошанд, гузаронида мешаванд».

Ба ғайр аз мақсади азназаргузаронии ҷои ҳодиса, инчунин вазифаҳои амали тафтишотии баррасишавандаро ҳамчун зухуроти

мақсади умумӣ бояд нишон дод, зеро ки муфаттиш барои ба даст овардани маълумот дар бораи ҳодиса (барои расидан ба мақсади азназаргузаронии ҷои ҳодиса) бояд тамоми чораҳои имконпазирро андешад, то изи ҷиноятро ошкор созад ва дигар ҳолатҳои барои парванда аҳаммиятнокро баррасӣ намояд.

Ҳамзамон, ба сифати вазифаи муҳим дар самти азназаргузаронии ҷои ҳодиса метавон хусусиятҳои моддии объекти тафтишшавандаро номбар кард. Ҳалли ин масъала ба муфаттиш имкон медиҳад, «ки далелҳои нав, масалан, оид ба тавсифи ҷои ҳодиса, ба даст орад ва далелҳои мавҷударо (маълумот дар бораи тарзи ворид шудан ба ҷои ҳодиса) тафтиш намояд» [143, с. 133-137]. Аломатҳои моддии зикршуда тасаввуроти муфаттишро оид ба воқеият мукамал гардонид, дар заминаи ин маълумот имкони дар баробари натиҷаҳои дигар амалҳои тафтишӣ пешниҳод намудан ва ё тафтиш кардани ҳолати криминалистии ҳодисаи мазкур фароҳам меояд. Масалан: «Муайян гардид, ки объекти азназаргузаронӣ воситаҳои нақлиёт мебошанд, ки дар роҳи мошингарди кӯчаи А.Қаҳҳорови шаҳри Душанбе, дар муқобили маҳаллаи Шапкина ҷойгир шудаанд. Роҳи мазкур ҳамвор ва мумфарш буда, паҳноиаш 9,80 метрро ташкил медиҳад ва барои ҳаракат дар ду самт пешбинӣ шудааст (самт аз кӯчаи А.Ҷомӣ ба ноҳияи Рӯдакӣ). Аз ду тарафи роҳ пайраҳаи пиёдагард мавҷуд аст. Дар ҷои ҳодиса автомашинаи тамғаи «GAC Aion», рақами қайди давлатӣ 0105 ТТ 10, дар самти муқобили ҳаракат, дар канори рост роҳ беҳаракат қарор дошт. Ҳамчунин автомашинаи тамғаи «Hyundai Starex», рақами қайди давлатӣ 7075 МР 10, аз самти ноҳияи Рӯдакӣ ба самти кӯчаи А.Ҷомӣ ҳаракат намуда, қисми қафояш дар чуқурии канори рост ҷойгир шудааст. Дар ҷои ҳодиса шишапораҳо ва изи ҷарҳҳои воситаҳои нақлиёт ошкор гардиданд. Дар натиҷаи барҳӯрди байни воситаҳои нақлиёт, онҳо осебҳои техникийи гуногун гирифтаанд» [190].

Барои ҳалли ҳар як вазифаҳои номбаршуда муфаттиш бояд ба як катор саволҳо ҷавоб диҳад. Ба таври мисол, ҳангоми омӯзиши ҷои ҳодиса муфаттиш муайян мекунад, ки кадом роҳҳо ба ҷои ҳодиса равона гардидаанд ва имкони аз он берун шудан кадом аст; оё он маконро метавон ҷои ҷиноят ҳисобид, ки дар наздикии ҷои ҳодиса қарор дошта, аз ин ҷой ҳамаи ҳодисаи руҳдодаро дидан ва шунидан мумкин буд; оё ҷинояткор аз ҷои ҳодиса ба таври ноаён гузашта метавонист ва дар ин маврид ӯ чӣ гуна амал кардааст ва ғ.

Дар баробари ин, аксари коршиносони соҳа иҷрои ин вазифаро муҳимтарин ҷузъиёти кори муфаттиш дар ҷои азназаргузаронии ҳодиса медонанд. Барои равшанӣ андохтан ба ин нуқтаи баҳсталаб ба андешарониҳои олимони соҳа така намудан ба манфиати кор мебошад. А.Н.Василев объектҳои, ки бояд дар ҷои ҳодиса тафтиш карда шаванд ба таври худ тавсиф менамояд [17, с. 377]. Ҳолати умумии ҷои ҳодиса, ки тавассути онҳо дар хусуси ба амал омадани воқеа тасаввурот метавон пайдо кард; тағйироти ҳолат дар ҷои ҳодиса, ивазшавии мавқеи ашӯҳои мавҷуда дар ҷои ҳодиса, ки аз чараёни ҳодиса далолат медиҳанд; изи аз ҷониби иштирокчиёни ҳодиса боқимонда, инчунин изи дар натиҷаи амали иштирокчиёни ин ҳодиса гузошташуда; ашӯҳое, ки дар парванда ҳамчун далели шайъӣ хизмат менамоянд; ҳолатҳои таъсири манфидошта дар ин амали тафтишӣ.

Ҳамзамон, муҳаққиқони дигар омӯзиши ҷои ҳодисаро барои муайян кардани хусусият ва ҳолати ҳодисаи таҳқиқшаванда вазифаи аввалиндараҷаи муфаттиш ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса медонанд.

Дар чараёни содир кардан ва пинҳон намудани ҷиноят ҷинояткор ноилоҷ дар ҳолати моддии ҷои руҳдодаи ҷиноят тағйирот ворид мекунад, дар ин раванд ашӯ ва изи гуногун боқӣ мегузорад. «Аз ин рӯ, ҳолати моддии ҷои ҳодиса, ки амали ҷинояткорро инъикос менамояд, яке аз манбаъҳои маълумот оид ба ҳодисаи таҳқиқшаванда ва

иштирокчиёни он мебошад» [31, с. 32]. Ба ақидаи мо ба мафҳуми «муайян кардани ҳолатҳои дигари барои парванда аҳаммиятнок» диққати махсус равона намуда сабабҳои гуногуни ҳодиса, аз ҷумла ҳолати ҳодисаро бояд муайян кард. Аз ин гуфта бармеояд, ки ба ҳолати ашӯҳои ҷои ҳодиса бояд диққати хосса дод, зеро ки ин омил ба бисёр паҳлуҳои илмӣ ва амалии ин амали тафтишӣ равшанӣ андозад. Дар ин раванди ҳуқуқӣ зарурати таҳлил ва тавсифи омилҳои зерин пеш меояд:

Тағйирот дар ҷои ҳодиса: Ҷинояткор дар ин маврид кӯшиш мекунад, ки изи худро нопадид созад ва барои ноил шудани ба ин амал дар предметҳои мавҷудаи ҷои ҳодиса тағйирот ба амал орад. Ин тағйиротҳо метавонанд ба таври бевосита, масалан, несту нобуд кардани амвол, ҷойивазкунии ашӯҳо ва ё бавосита изҳои аз ҷониби ҷинояткор боқимонда, ба мисли изи ангушт, хун, нишонаҳои осеббинӣ ва ғайраро тоза кунад. Албатта, мадди назар гирифтани ҳамаи ин тағйирот барои аз нав барқарор намудани ҳолати аслии ҳодисаи руҳдода нақши муҳим бозида, ба рафти тафтиш ёрӣ мерасонанд.

Изҳои ҷиноят: Дар рафти ҳодиса изи ҷиноят боқӣ мемонад, ки онро метавон далели муҳим шумурд. Ин аломатҳо метавонанд дар шакли моддӣ (масалан, силоҳ, ашӯи хусусӣ) ва биологӣ (хун, мӯй ва дигар маводи биологӣ) боқӣ монанд. Ҳар яке аз ин изҳо метавонанд барои муайян кардани шахсияти ҷинояткор, ангега ва ҳолати ҷиноят мусоидат намоянд.

Ҳолати моддӣ ҳамчун манбаи иттилоот: Ҳолати аслии ҷои ҳодиса амали ҷинояткорро инъикос намуда, барои тасаввуроти умумӣ пайдо кардан замина ба миён меорад. «Ин омил на танҳо барои фаҳмидани механизми ҷиноят, балки барои муқаррар намудани алоқаи байни иштирокчиёни ҳодиса, мақсади онҳо ва рафти тафтиш ҳам муҳим аст» [70, с. 149].

Нақши Кодекси муруфиавии ҷиноятӣ: Дар матни КМҶ ҚТ зикри ибораи «дигар ҳолатҳои барои парванда аҳаммиятнок» метавонад барои

амалӣ сохтани нақшаи қонунгузор дар бораи ба ин раванд ворид намудани таҳлили ҳолати моддии ҷои ҳодиса мусоидат намояд. Зери мафҳуми «дигар ҳолатҳои барои парванда аҳамиятнок» омилҳои мансуб ба ҳуди ҷои ҳодиса, инчунин омилҳои беруниро, ки ба рафти ҷиноят таъсир расонидаанд, метавон дохил кард.

Аз таҳлили ин нуқта бармеояд, ки баррасии ҳамаҷонибаи ҳолат дар ҷои ҳодиса барои барқарор кардани тарзи аслии содир шудани ҷиноят замина ба миён оварда, ҳамзамон қонунгузор ҳангоми таҳияи меъёрҳои муруфиаи ҷиноятӣ барои тақмили онҳо ин чанбаҳоро ба инобат мегирад.

Ҳолати ҷои ҳодиса – фарогири унсурҳои мураккаб буда, ҷузъиёти онро ашё ва дигар объектҳои олами моддӣ ташкил медиҳанд, ки дар ҷои ҳодиса ба қайд гирифта шудаанд. Дар баробари ин, наметавон ҳамаи ашёҳои ин минтақаро ба ин комплекси мураккаб ворид намуд. Омӯзиши ҳамаҷонибаи ҷои ҳодиса имкон медиҳад, ки далелҳои шайъӣ ва муҳим дар ин раванд ошкор карда шаванд ва дар ин замина алоқамандии ҳодисаҳо дуруст баҳогузорӣ шуда, тасаввуроти дақиқ оид ба ҳолати аслии ҳодиса шакл мегирад.

Албатта, самаранокии тафтиш бештар аз қобилияти ошкор, ҷамъоварӣ ва тафтиш кардани изҳо дар ҷои ҷиноят вобастагӣ дошта, бо вучуди ин барои ошкор, ҷамъоварӣ ва омӯзиши онҳо бояд тасаввуроти мукамал оид ба ашёҳои асосии ба ҳодиса тааллуқдошта мавҷуд бошад. Маҳз дар ҳамин замина метавон тафтиш ва ошкорсозии онҳо амалӣ гардад. Муайян кардани ҳолати аслии дар ҷои ҳодиса, яъне ошкорсозии изи ҷиноят, алоқамандии онҳо бо рафти ҳодиса, бо объектҳои ин минтақа барои ошкорсозии ҷиноят муҳим мебошанд.

Вазифаҳои азназаргузаронии ҷои ҳодисаро метавон ба чанд гурӯҳ тасниф кард: «вазифаҳои умумӣ, ки онҳо новобаста аз навъи ҷиноят баррасӣ карда мешаванд (муайян кардани ҳолат дар ҷои ҳодиса; вазифаҳои инфиродӣ, ки ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса дар

мавриди тафтиши категорияҳои муайяни ҷиноятҳо баррасӣ карда мешаванд; вазифаҳои мушаххас, ки ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодисаи тафтишшаванда баррасӣ карда мешаванд» [103, с. 320].

Дар баробари ин, вазифаҳои азназаргузаронии ҷои ҳодисаро вобаста ба табиати илмӣ ба вазифаҳои ҳуқуқӣ (дар меъёрҳои Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ асоснок гардидаанд) ва методологӣ (дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии мақомоти тафтишӣ, инчунин адабиёти соҳавӣ оид ба усули ҷиноятҳо инъикос ёфтааст) тақсим метавон кард. Тавре ки аён аст, вазифаҳои умумӣ (муайян кардани ҳолат дар ҷои ҳодиса, ошкор кардани изи ҷиноят, муайян кардани сабабҳои дигари барои ошкорсозии ҷиноят муҳим) ба вазифаҳои ҳуқуқии азназаргузаронии ҷои ҳодиса тааллуқ дошта, навъҳои хусусӣ ва инфиродии онҳо ба вазифаҳои методологӣ дохил мешаванд.

Таснифоти барзиёди вазифаҳои азназаргузаронии ҷои ҳодиса дар адабиёти ҳуқуқӣ ба манфиати қор набуда, на ҳамаи онҳоро метавон дар КМҶ ҷой дод («дар ин маврид қонунгузор дуруст амал карда, бо мафҳуми муайян кардани сабабҳои дигари барои ошкорсозии ҷиноят муҳим дигар вазифаҳои ба ин масъала дахлдорро сарфи назар накардааст» [84, с. 269]. Дар баробари ин, ҳангоми пешниҳоди тавсияҳои методӣ оид ба тафтиши категорияи муайяни ҷиноятҳо (масалан, қуштор, дуздӣ) тавсифи вазифаҳои мушаххаси азназаргузаронии ҷои ҳодиса асоснок мебошад.

Дар ин маврид ба андешаи он олимоне, ки ба сифати вазифаи азназаргузаронии ҷои ҳодиса танҳо омӯзиши бевоситаи ҳолат дар ҷои ҳодисаро қайд менамоянд, наметавон розӣ шуд.

Дарки ҳолат дар ҷои ҳодиса моҳияти азназаргузаронии ҷои ҳодиса, унсури асосӣ дар фаъолияти муфаттиш мебошад ва бе он ин амали тафтишӣ аҳаммияти худро аз даст медиҳад. Маҳз дарки бевоситаи ҳолат дар ҷои ҳодиса имкони тафрикаи чунин амалҳои тафтиширо, ба монанди кофтуков ва ё озмоиши (эксперименти) тафтишӣ ба миён меорад.

Мавқеи он олимонеро низ наметавон тарафдорӣ кард [95, с. 1102], ки ба андешаи онҳо ба сифати вазифаи азназаргузаронӣ ҳамаи амалҳои иштирокчиёни тафтишро, ки онҳо дар рафти амали тафтишӣ иҷро намудаанд, инчунин ҳамаи он чизе, ки ошкор карда шудаанд; воридсозӣ ва тавсифи муфассали ҳамаи объектҳои модии ҳангоми тафтиш бадастовардашуда; чораҷӯӣ барои таъмини бехатарии ҳамаи ашёҳои моддие, ки ҳангоми азназаргузаронӣ гирифта шудаанд, қайд намоянд.

Барои равшанӣ андохтан ба чузъиёти ин раванди ҳуқуқӣ таҳлилу баррасии андешарониҳои олимони соҳа ба манфиати кор мебошад. Ба таври мисол, В.А.Марков чунин мешуморад, ки ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса муфаттиш бояд принципҳои асосии азназаргузарониро ба таври қатъӣ риоя намояд [63, с. 120].

Принсипҳои асосии азназаргузарониро ба таври зайл метавон овард

- 1) қонуният – танҳо дар асос ва талаботи меъёрҳои қонуни мурофиавии ҷинояти гузаронидани амали тафтишӣ; 2) саривақтӣ (таъхирнопазирӣ) – баъди гирифтани маълумот дар бораи ҳодиса ба таври фаврӣ ба ҷои ҳодиса рафтан ва сарфи назар аз шароити обу ҳаво ва замон амали азназаргузарониро оғоз кардан; 3) мукаммалии азназаргузаронӣ – кофтуков, ошкорсозӣ, омӯзиш (ҷен кардан, муоина, тавсиф) ва ба қайд гирифтани шумораи ниҳони изҳо ва объектҳои ба ин ҳодиса мансуб; 4) муназзамии азназаргузаронӣ, ки вобаста ба вазъият муайян кардани пайдарпайии амалҳоро дар назар дорад; 5) тарзи объективии азназаргузаронии изҳо, ки онҳо фарзияи тафтиширо тасдиқ ва ё рад мекунад.

Принсипҳои мазкур талаб мекунад, ки дар протокол танҳо он маълумотҳои воқеие, ки аз ҷониби муфаттиш ва дигар иштирокчиёни амали мазкур бевосита дарк карда шудаанд, сабт карда шаванд. Дар ин ҷода низ ихтилофи назарро миёни олимони соҳа мушоҳида менамоем. Як қатор принципҳои асосиро дар азназаргузаронии ҷои ҳодиса ба таври зерин овардан мумкин аст: 1. Қонуният; 2. Эҳтироми шаъну шарафи

шахс (ҳангоми тафтиш анҷом додани амалҳо ва қабули қарорҳое, ки шаъну шарафи иштирокчии мурофиаи ҷиноятиро паст мезананд, инчунин муносибате, ки шаъну эътибори инсонии ӯро паст мезанад ва ё барои ҳаёт ва саломатии ӯ хатар эҷод мекунад, манъ аст); 3. Ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд; 4. Амали сарвақтӣ, ки дар вақти азназаргузаронӣ то ҳадди ниҳой бехатарии объектҳоро дар ҷои ҳодиса таъмин менамояд. 5. Мукаммал ва ҳамаҷониба будани он. Ин раванд имкон медиҳад, ки изи ҷиноят ба андозаи зарурӣ муайян, қайд ва тафтиш карда шуда, дар протокол ва замимаҳо (нақша, ҷадвалҳои суратдор) дақиқ сабт гардад. 6. Объективӣ. Принципи мазкур дар протоколи азназаргузаронии ҷои ҳодиса инъикоси дақиқи изҳо, ашҳоро дар шакли асли (ҷойгиршавӣ, ҳаҷм, андоза, мавқеи онҳо нисбат ба дигар объектҳо ва ғ.) дар назар дорад. 7. Муназзамӣ, мақсаднокӣ ва пайдарпайӣ, ки истифодаи усулҳои муносибро дар амали азназаргузаронӣ ба инобат гирифта, риояи пайдарпайии амалҳо, истифодаи оқилонаи воситаҳои техникӣ ва усулҳои тактиқиро мадди назар дорад.

«Муфаттиш ва шахсони масъул вазифадоранд ба ҳамаи иштирокчиёни тафтиш ҳуқуқи уҳдадории онҳоро фаҳмонанд ва имконияти татбиқи ин ҳуқуқҳоро таъмин намоянд» [90, с. 302]. Зараре, ки ба шахс дар натиҷаи вайрон кардани ҳуқуқи озодиҳои ӯ аз ҷониби шахсони дахлдор расидааст, бояд тибқи асосҳо ва тартиби пешбининамудаи Кодекси мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷуброн карда шаванд.

Ҳамзамон, принципҳои асосии ин навъи тафтишро дар таъхирнопазирӣ, ҳолисона (объективӣ) будан, мукаммалӣ, мунтазамӣ, мақсаднокӣ, истифодаи зарурии воситаҳои техникӣю криминалистӣ ва ёри мутахассисон, таъмини ҳифзи ҳолат, ягонагӣ дар амали азназаргузаронии ҷои ҳодиса мебошанд.

Принципи беғаразӣ (объективӣ) ин зарурати муайян кардани хусусиятҳои объектҳои санҷиш бо дарназардошти ҳама ҳулосаҳои

эҳтимолии ҳодисаи рухдода ва хусусиятҳои он бе арзёбии шаклҳои дигари он мебошад.

Принсипи мукамалӣ фарогирии ҳамачонибаи объектҳо, роҳ надодан ба камбудихо, дақиқ будани тафтиш нигаронида шудааст.

Низоми азназаргузаронӣ маъноӣ тартиботи қатъӣ, мунтазам ва пайдарпайии мантиқии ин амалҳоро дорад.

Принсипи мақсаднокӣ ба гузаронидани ин амали тафтишӣ аз нуқтаи назари муайян иборат буда, он ба ошкор сохтани аломатҳои муайян ва ҳолатҳои эҳтимоли нигаронида шудааст. Мақсаднокӣ ба хусусиятҳои кофтуковии азназаргузаронӣ алоқамандӣ дорад.

Дар сатҳи зарурӣ истифода намудани воситаҳои техникиву криминалистӣ ва ёри мутахассисон барои ба қайд гирифтани аломатҳои моддии ҳодисаи тафтишшаванда ва гирифтани маълумоти муҳим мебошад.

Таъмини ҳифзи ҳолат дар ҷои ҳодиса ин маъноӣ андешидани тамоми ҷораҳои эҳтиётиро дар вақти азназаргузаронӣ барои пешгирӣ кардани тағйироти тасодуфӣ, номатлуб ва идоранашаванда дар ҷои ҳодиса, несту нобуд кардан ва таъсири манфӣ ба изи ҷинойт, аз худ гузоштани осор, ки он метавонад шубҳаро ба миён орад. Дар ин маврид ба изҳои ба осонӣ нобудшаванда ва тағйирёбанда, ба монанди изи ангуштони арақолуд ва ё равғанолуд ба таври махсусан эҳтиёткорона бояд муносибат намуд.

Мафҳуми роҳбарии ягона фаъолияти ҳамҷояи шахсони масъулро ифода месозад. Ба сифати ин шахсони масъул муфаттиш, корманди мақомоти тафтишӣ, ки бо фармон ва назорати ӯ дигар иштирокчиён амал мекунанд (мутахассис, корманди оперативӣ ва ғайра) метавонанд амал намоянд.

Сардори бахши тафтишӣ миёни зертобеони худ вазифаҳоро тақсим карда, ба онҳо дастурҳои зарурӣ медиҳад ва ба сифати кори онҳо баҳо медиҳад [56, с. 301].

Бо дарназардошти таҳлили ин нуктаҳо метавон хулосагирӣ кард, ки ба принципҳои асосии азназаргузаронии ҷойи ҳодиса амалҳои дорон хусусиятҳои таъхирнопазирӣ, мукамалӣ, бонизом, объективӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Амали саривақтӣ бо он тавсиф мешавад, ки муфаттиш ва дигар иштирокчиён фавран ба ҷойи ҳодиса рафта, ҳангоми расидан ба он ҷой тафтишро шуруъ менамоянд. Танҳо дар ин ҳолат метавон ҳолати аслии воқеа ва асноди ба он алоқамандро ошкор сохт.

Азназаргузаронии пурраи ҷойи ҳодиса талаб мекунад, ки ин амали тафтишӣ тавре гузаронида шавад, ки тамоми осор ва ашёҳои дар ҷойи ҷиноят пайдошуда дар протоколи азназаргузаронӣ дуруст сабт карда шаванд.

Санҷиши мунтазам маънои дуруст муайян кардани пайдарпайии амалҳои муфаттишро дар ҷойи ҳодиса дорад. Дар ин ҳолат муфаттиш диққати худро ба ашёҳои асосӣ ва ҳолати аслии воқеа диҳад, дарки пайдарпайии амалҳо боиси комёбии муфаттиш дар ошкорсозии ҷиноят мегардад.

Хусусияти объективии азназаргузаронии ҷойи ҳодиса аз омӯзиш ва баррасии осор ва ашёҳои мавҷуда иборат аст. Принципи мазкур талаб мекунад, ки дар протокол ва дигар воситаҳои бақайдгирӣ танҳо он маълумоти воқеии аз ҷониби муфаттиш ба таври бевосита даркгардида бояд инъикос ёбанд [57, с. 279].

«Мутобиқи муқаррароти КМЧ ҚТ, қайд кардан мумкин аст, ки принципҳои азназаргузаронии ҷойи ҳодиса бар асоси меъёрҳои конституционӣ ва мувофиқавӣ низ таҳия шудаанд» [2]. Мувофиқи моддаи 9 КМЧ ҚТ, принципи қонуният заминаи асосии азназаргузаронии ҷойи ҳодисаро ташкил медиҳад. Дар асоси моддаҳои 10, 11 ва 12 КМЧ ҚТ, ҳангоми азназаргузаронӣ эҳтироми шаъну шарафи шахс, дахлнопазирии шахсият ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳо ҳатмӣ мебошад. Принципи дахлнопазирии манзил, ки дар моддаи 13 КМЧ ҚТ пешбинӣ шудааст

аҳаммияти махсус дорад, зеро дар амалияи тафтишотӣ азназаргузаронӣ аксаран ба манзили шаҳрвандон вобаста мебошад. Мувофиқи моддаи 14 КМЧ ҚТ, хангоми азназаргузаронӣ бояд сирри шахсӣ ва оилавӣ, махрамияти мукотиба ва дигар маълумоти хусусӣ ҳифз карда шавад. Принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ ба азназаргузаронӣ мазмуни беғаразона мебахшанд. Мувофиқи моддаи 21 КМЧ ҚТ, принципи тафтиши ҳамаҷониба, пурра ва ҳолисона заминаи методологии азназаргузаронии ҷои ҳодиса мебошад. Дар охир, моддаи 23 КМЧ ҚТ ҳуқуқи иштирокчиёни муҳофизат барои шикоят аз амал ё беамалии шахсони мансабдорро муайян мекунад. Бо дарназардошти ҳамаи меъёрҳои зикршуда, метавон хулоса кард, ки принципҳои азназаргузаронии ҷои ҳодиса дар КМЧ ҚТ хусусияти комплексӣ доранд [2].

Риояи ин принципҳо омили асосии самаранокии тафтиши ҷои ҳодиса ба шумор меравад.

Ҳамин тавр, ҷамъбасти назарияҳои пешниҳодшуда имкон медиҳад, ки принципҳои асосии азназаргузаронии ҷои ҳодиса ҳамчун як низоми мукаммали меъёрӣ-методӣ арзёбӣ гарданд, ки дорои хусусиятҳои қонуният, таъхирнопазирӣ, мукаммалият, низомнокӣ, объективият ва ҳифзи ҳолат мебошанд. Риояи пайваستا ва ҳамгироёнаи ин принципҳо шартӣ ҳатмӣ баланд бардоштани самаранокии фаъолияти тафтишотӣ, таъмини эътимоднокии далелҳо ва татбиқи адолати судӣ дар муҳофизати ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад.

Бо дарназардошти ин таҳлилу баррасиҳо метавон чанд хулосаи дорои хусусиятҳои илмиву амалидоштаро пешниҳод намуд, ки хангоми роҳандозии ин навъи амали тафтишӣ муфид хоҳанд буд:

Мақсади криминалистии азназаргузаронии ҷои ҳодиса омилҳои зеринро дар бар мегиранд:

1. Муайян кардани изи ҷиноят – ошкор намудани далелҳои шайъӣ, ки барои муайян кардани факти содир шудани ҷиноят истифода мешаванд

(изхо дар ҷои ҳодиса, олоти ҷиноят, изи ангуштон, изи хун, моддаҳо ва ғ.).

2. Азнавбарқарорсозии ҳодисаҳо – муқаррар намудани рафти ҳодиса, аниқ кардани ҳолатҳои ҷиноят, инчунин муайян намудани тартиби амали иштирокчиён.

3. Ҷамъоварии далелҳо – сабт ва мусодираи маводҳои, ки метавонанд дар муҳофизати ҷиноятӣ ҳамчун далел хизмат кунанд (масалан, санадҳо, далелҳои шайъӣ, нишондоди шохидҳо).

4. Муайян кардани шохидони эҳтимоли – тавассути таҳлили осор ва далелҳо муайян кардани шахсоне, ки метавонанд дар ҷиноят даст дошта бошанд.

5. Муайян кардани алоқамандии сабаб ва оқибати ҷиноят – таҳлили омилҳои гуногуне, ки боиси содир шудани ҷиноят шуда метавонистанд, инчунин омили муайян намудани механизмҳои содир намудани он мебошанд.

6. Асоснок намудани иттилоот – ҷамъоварии маълумот дар бораи ҳодиса пеш аз тағйир додан ва ё нобуд кардани онҳо бо мақсади тафтишоти минбаъда.

7. Арзёбии ҳолати ҷои ҳодиса – муайян кардани тағйироти эҳтимоли дар ҷои ҷиноят ва таъсири онҳо ба тафтишоти минбаъда.

8. Муқаррар намудани вақт ва ҷои содир намудани ҷиноят – ҷамъоварии маълумоте, ки барои аниқ муқаррар намудани ҷой ва лаҳзаи содир намудани ҷиноят мусоидат намуда, дар заминаи он шахсияти ҷинояткор ва амалҳои ӯро метавон бозгӯӣ кард.

Ин ҳадафҳо ба ҷамъоварӣ намудани маълумоти муқаммал ва саҳеҳ дар тафтиши ҷиноят заруранд.

Вазифаҳои криминалистии азназаргузаронии ҷои ҳодиса фарогири ин омилҳои муҳим мебошад:

1. Ошкор ва бақайдгирии изи ҷиноят – шиносӣ ва бақайдгирии ҳамаи осор ва ашёҳои, ки онҳо ба сифати далел (изхо, олоти ҷиноят,

қисмҳои бадан, либос, ҳуҷҷатҳо ва дигар далелҳо) дар тафтишот хизмат мекунанд.

2. Бақайдгирии ҳолати ҷои ҳодиса – бақайдгирии дақиқи ҳолат дар ҷои ҷиноят бо истифода аз аксҳо, наворҳои видеоӣ, нақшаву расмҳо ва қайдҳои хаттӣ барои дарки ҳолати аслии ҷои ҳодиса.

3. Муайян намудани сабабҳои руҳ додани ҷиноят – ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумоте, ки барои аз нав барқарор намудани тасаввурот дар бораи ҳодиса, муайян кардани маҳал ва вақти ҷиноят, инчунин усулҳои содир намудани он кумак мерасонад.

4. Муайян ва сабт кардани осоре, ки метавонанд барои тафтишоти минбаъда муфид бошанд – бақайдгирии изи ангуштҳо, изи пойафзол, маводи биологӣ (хун, мӯй, моеъҳо ва ғайра), инчунин изи кимиёвӣ ва дигар далелҳо, ки метавонанд дар муайян кардани ҷинояткорон кумак расонанд.

5. Таъмини ҳифзи изи ҷиноят – андешидани чораҳо барои пешгирӣ аз нобудшавӣ ё гум шудани далелҳо, ки ин раванд бо девор муҳофизат кардани ҷои ҳодиса, роҳандозии бехатарӣ ва истифодаи усулҳои махсуси ҳифзи далелҳоро фарогир мебошад.

6. Гирифтани далелҳои шайъӣ – ҷамъоварӣ намудани ашё ва объектҳои барои тафтиш муҳим (масалан, олоти ҷиноят, маблағ, ашёи шахсӣ, ҳуҷҷатҳо ва ғ.), барасмиятдарории ин раванди ҳуқуқӣ.

7. Муқаррар намудани алоқамандии ҷои ҳодиса бо иштирокчиёни ҷиноят – муқаррар намудани робитаи байни изи ошкоршуда ва гумонбаршудагон, ҷойгиршавии изҳо, инчунин иштироқи эҳтимолии онҳо дар ҷиноят.

Албатта, чунин вазифаҳо барои ҷамъоварии маълумоти зарурӣ замина фароҳам меоранд, маҳз дар ҳамин асос босамарии раванди минбаъдаи тафтишот ва муайян кардани ҷинояткорон роҳандозӣ карда мешаванд.

Таҳлили муқоисавии андешаҳои олимони соҳа оид ба принципҳои азназаргузаронии ҷои ҳодиса нишон медиҳад, ки новобаста аз гуногунандешии назариявӣ, онҳо дар моҳияти худ ба ташаккули як низоми ягона ва мукаммали методологӣ нигаронида шудаанд.

Пеш аз ҳама, принципи қонуният ҳамчун заминаи меъёрӣ ва кафолати ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон баромад мекунад. Он талаб менамояд, ки азназаргузаронӣ танҳо дар доираи талаботи қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ анҷом дода шавад. Ин принцип бо эҳтироми шаъну шарафи шахс ва таъмини ҳуқуқҳои иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ робитаи мустақим дошта, характери ҳуқуқбунёд ва инсондӯстонаи фаъолияти тафтишотиро таъмин менамояд.

Принципи саривақтӣ (таъхирнопазирӣ) омили калидӣ дар нигоҳдории ҳолати аслии ҷои ҳодиса ба шумор меравад. Таъхир дар оғози азназаргузаронӣ метавонад боиси аз байн рафтани изҳо, тағйир ёфтани муҳит ва коҳиш ёфтани арзиши исботии далелҳо гардад. Аз ин рӯ, амали ғаврии муфаттиш ва гурӯҳи тафтишотӣ шартҳои муҳимми муайян намудани ҳолатҳои воқеии ҳодиса мебошад.

Мукаммалият ва ҳамаҷониба будан ҳамчун принципи муҳимми криминалистӣ фарогирии пурраи ҳамаи изҳо ва ашёҳои марбут ба ҳодисаро дар назар дорад. Ин талабот аз муфаттиш масъулияти баланд, диққати махсус ва истифодаи воситаҳои техникаю криминалистиро тақозо мекунад. Танҳо дар сурати омӯзиш, ченкунӣ, тасвир ва сабти дақиқи ҳамаи унсурҳои моддӣ метавон тасвири воқеии механизми ҷиноятро барқарор намуд.

Принципи муназзамӣ ва пайдарпайӣ ба ташкили мантиқии чараёни азназаргузаронӣ дахл дорад. Муайян намудани тартиби дурусти амалҳо, ҷудо кардани объектҳои асосӣ ва иловагӣ, истифодаи оқилонаи усулҳои тактикӣ ва техникӣ ба самаранокии тафтиш мусоидат менамояд. Низомнокӣ инчунин пешгирии хатоҳои методӣ ва аз даст рафтани маълумоти муҳимро таъмин мекунад.

«Объективият (беғаразӣ) яке аз сутунҳои асосии фаъолияти тафтишотӣ буда, талаб менамояд, ки изҳо ва далелҳо новобаста аз мувофиқат ё мухолифати онҳо ба фарзияҳои пешакӣ, дар шакли аслии худ ба қайд гирифта шаванд» [5, с. 791]. Дар протокол бояд танҳо маълумоти воқеан даркшуда инъикос гардад, на хулосаҳо ё тахминҳои субъективӣ. Ин принсип қафолати эътимоднокии натиҷаҳои тафтиш ва адолати муурофиавиро таъмин менамояд.

Илова бар ин, таъмини ҳифзи ҳолати ҷои ҳодиса, истифодаи саривақтии воситаҳои техникую криминалистӣ ва ҷалби мутахассисон, инчунин роҳбарии ягона дар фаъолияти гурӯҳӣ, унсурҳои муҳимми ташкилии азназаргузаронӣ мебошанд. Ин омилҳо ба нигоҳдории изҳои зудтағйирёбанда, пешгирии таъсири омилҳои беруна ва ҳамоҳангии фаъолияти иштирокчиён мусоидат мекунанд.

БОБИ 2. ХУСУСИЯТҲОИ ИСТИФОДАИ ТЕХНИКАИ КРИМИНАЛИСТӢ ВА ИННОВАТСИОНӢ ҲАНГОМИ АЗНАЗАРГУЗАРОНИИ ҶОИ ҲОДИСА

2.1. Таъминоти техникӣ-криминалистии раванди азназаргузаронии ҷои ҳодиса

Таъминоти техникӣ-криминалистӣ дар ошкор намудан ва тафтишоти ҷиноятҳо яке аз вазифаҳои асосии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ буда, қисми бештари ин намуди фаъолият ба воҳидҳои тафтишӣ мансуб аст. Дастовардҳои илмию техникӣ ҳамеша манбаи муҳим барои такмил додани усулҳо ва воситаҳои техникӣ-криминалистӣ дар равандҳои ба даст овардан, омӯзиш ва истифодаи маълумоти муҳим бо мақсадҳои гуногун мебошанд. Дараҷаи самарбахшии санҷиши ҷои ҳодисаро метавон бо рафъи фосилаи байни сатҳи баланди таҳқиқоти илмӣ ва сатҳи донишхое, ки бевосита ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса истифода шуда, такмил наёфтаанд, беҳтар намуд.

Дар мавриди тафтишоти ҷиноятҳо вобаста ба самту мазмун ва мундариҷа таъминоти техникӣ-криминалистӣ ба усулҳои ташкиливу ҳуқуқӣ, илмию техникӣ ва методӣ алоқамандӣ дошта, онҳо дар якҷоягӣ шартан ташаккул меёбанд.

Масъалаҳои марбут ба таъминоти амалҳои тафтишӣ бо воситаҳои техникӣ ва роҳандозии усулҳои муосири криминалистӣ дар қорҳои олимони соҳа, аз ҷумла Т.В.Аверянова ва дигарон мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтаанд [5, с. 791].

Аз таҳлили мафҳуми таъминоти техникӣ-криминалистӣ бармеояд, ки дар ин таркиби ҳуқуқӣ пешниҳодҳои амалӣ ва назариявӣ мавҷуд буда, он аз ҷиҳати методологӣ муҳим аст ва татбиқи онҳо имкони роҳандозии фаъолияти пурсамари тафтишӣ ва илмиро ҳангоми омӯзиши ҷои ҳодиса фароҳам меорад. Дар мавриди роҳандозии чунин раванди мураккаб аз тамоми воситаҳои усулҳои мавҷудаи илмиву техникӣ-криминалистӣ ба

таври комплексӣ метавон истифода бурд. Азбаски макони содир намудани ҷинойт макони ибтидоӣ ба шумор рафта, он дар тафтишот ва такмили пояи маълумотҳо аҳаммияти аввалиндараҷа дорад, кормандони бахши оперативӣ-тафтишӣ бояд ба таври муташаккилона ва фаврӣ амал кунанд. Ин танҳо дар сурате имконпазир аст, ки онҳо барои ба амал баровардани тадбирҳои зарурӣ дар ҳолати омодабош қарор доранд.

Ин масъалаи муҳим, ки дар ошкорсозии ҷинойт ва ба таври мукамал азназаргузаронии ҷои ҳодиса мусоидат менамояд, диққати муҳаққиқони соҳаро ба худ ҷалб намудааст.

Масалан Е.У.Бобоева бар он андеша аст, ки дараҷаи самарабахшии омӯзиши вазъият ва ҳолати баамалномада дар ҷои ҳодиса ба он вобаста аст, ки андозагирӣ, мушоҳида, тавсиф ва моделсозӣ то чӣ андоза дуруст роҳандозӣ карда шудаанд ва қонуниятҳои мантиқӣ то кадом сатҳ риоя гаштаанд [8, с. 335].

Омӯзиши ҷои ҳодиса хусусияти тафтишӣ дошта, бояд ба таври комплексӣ гузаронида шавад, аз ин рӯ мутахассисоне, ки ин равандро амалӣ месозанд, бояд дониши амиқи касбӣ дошта, дар самти техникӣ-криминалистӣ комёб бошанд. Дар даврони муосир ҳаллу фасли вазифаҳои кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар мубориза алайҳи ҷинойткорӣ бе истифодаи дурусти таҷҳизоти муосири техникӣ ва усулҳои муосири илми криминалистӣ ғайриимкон аст. Бо вучуди ин, татбиқи чунин раванд баъзан ба таври зарурӣ сурат нагирифта, ин раванд ҳамеша ба такмилёбӣ ниёз дорад.

Дастгоҳҳои ҷустуҷӯ, воситаҳои сабти изҳо ва коргузорӣ бо онҳо, дастгоҳҳои равшанӣ, техникаи аксбардорӣ ва таҳлилий, инҳо рӯйхати нопурраи анвои таҷҳизоте мебошад, ки метавонанд ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса истифода шаванд. Ин амали тафтишӣ дорои хусусияти пешгӯишаванда буда, ҳангоми татбиқи онҳо кормандон ба мушкилиҳои зиёд дучор мешаванд ва албатта бо гузашти вақт такмил

меёбанд. Аз ин рӯ, яке аз вазифаҳои асосӣ дар марҳилаи омодагӣ тартиб додани маҷмуи воситаҳои техникии зарурӣ мебошад.

Дар заминаи маълумот ва таҳлилҳо таваҷҷуҳи асосиро метавон ба омӯзиши масъалаи истифодаи воситаҳои техникӣ-криминалистӣ равона кард, ки муфаттиш ҳангоми кор бо изҳое, ки дар ҷои ҳодиса боқӣ мондаанд, истифода мебаранд. Ин масъала яке аз ҷанбаҳои муҳим ва мураккаби бахши тафтишӣ ба ҳисоб рафта, усули истифодаи техникии муосир дар тафтиши ҷиноят метавонад таъсири бевосита ва муассире дар сифати муайянкунии далелҳо, зуд ва дақиқ ҷамъоварии маълумот дар ҳалли масъалаҳои ҳуқуқӣ дошта бошад.

Ҳамчунин, бо дарназардошти он ки ҷои ҳодиса дар тафтиши ҷиноят ҳамчун манбаи асосии маълумоти муҳим хизмат мекунад, истифодаи воситаҳои техникӣ ва усулҳои муосири криминалистӣ дар ин марҳила бояд бо дарназардошти талаботи методологии муосир ва принципҳои дақиқи илмӣ ба роҳ монда шавад. Таваҷҷуҳ ба ин масъала имконият медиҳад, ки тарзу усулҳои нав ва самаранок барои муайян кардани омилҳои асосӣ дар содиршавии ҷиноят роҳандозӣ карда шаванд.

Мувофиқи таҳқиқоти муаллифон ва таҷрибаи ҷаҳонӣ, техника ва технологияҳои муосир дар илми криминалистика на танҳо ба ҷамъоварии маълумоти дақиқ ва исботкунанда, балки ба пешгирии ҷинояткорӣ ва баланд бардоштани сатҳи амнияти ҷомеа низ мусоидат мекунанд [179].

Номгуи васеи воситаҳои техникӣ, ки дар раванди ошкорсозӣ, сабт ва анҷом додани дигар амалҳои тафтишӣ нисбат ба изи ошкоргардида мавриди истифода қарор мегиранд, бо гуногунии вазифаҳо, хусусиятҳои объектҳои таҳқиқ ва маҷмуи масъалаҳои методологию амалие муайян мегардад, ки дар ҷараёни омӯзиш, таҳлил ва арзёбии изҳо ҳалли илман асосноки онҳоро тақозо менамояд. Воситаҳои техникии махсуси криминалистикӣ барои иҷрои вазифаҳои асосие, ки бо мақсади пайдо кардани изҳои боқимонда дар ҷои ҳодиса заруранд, истифода мешаванд.

Вазифаҳои асосии ошкор кардани изҳои дар ҷои ҷиноят боқимонда, ки барои онҳо технологияи криминалистӣ зарур аст, инҳоянд:

– кофтукови из ва дигар далелҳои дорои хусусияти моддӣ;

– азназаргузаронии пешакии далелҳои шайъӣ барои муайян кардани ҳолате, ки он ба ҳодисаи тафтишшаванда дахл дорад ва оё онҳо дар бораи ҳодиса ягон маълумоти пуарарзиш меода бошад;

Барои истифодаи воситаҳои техникӣ-криминалистӣ ҳангоми кор бо изҳои бевосита дар маҳалли содир шудани ҷиноят, тайёрии ҳаматарафаро бояд роҳандозӣ намуд [11, с. 408]. Қабули қарор дар бораи интихоби техникаи зарурӣ, санҷиши мувофиқат доштани таҷҳизоти интихобшуда барои ҳалли мушкилот ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса ва гузоштани вазифаи мушаххас дар назди мутахассис оид ба кор бо техникаи криминалистӣ, кофтукови из ва дигар далелҳои дорои хусусияти моддӣ ва ғ.

Ҳангоми қабули қарор дар бораи истифодаи воситаҳои муайяни техникӣ-криминалистӣ муфаттиш бояд дарк намояд, оё технологияи интихобшудаи криминалистӣ метавонад вазифаҳо ва ҳадафҳои гузошташударо ҳал намояд, инчунин муайян кунад, ки оё кор дар ҷои ҷиноят ҳангоми истифодаи маҷмуи воситаҳои техникий интихобгашта самаранок хоҳад буд. Дар сурати пайдо шудани шубҳа беҳтар аст, ки воситаҳои техникӣ-криминалистро истифода набаред, онҳо танҳо ба ҳалли мушкилот ҳалал мерасонанд. Аз ин бармеояд, ки вазифаҳои мушаххаси муфаттиш бояд мутобиқ ба моҳият ва хусусиятҳои марҳилаи дахлдори тафтишот муайян ва амалӣ гарданд, дар ҳоле ки номгӯи интихобшудаи воситаҳои техникӣ, ҳамчун унсури таъминоти техникий тафтишот, сатҳи ноилшавӣ ба ҳадафҳо ва натиҷаҳои дарпешгузошташуда таъсири бевосита мерасонад. Ба чунин вазифаҳо муайян кардани изҳо, муқаррар намудани ҳолати ҳодиса, муайян кардани намуди эҳтимолияти содиршавии ҷиноят дохил мешаванд.

Ба ғайр аз ин омилҳо муфаттишон ҳангоми интихоби маҷмуи воситаҳои истифодашаванда он омилҳоро ба назар мегиранд, ки метавонанд доираи истифодаи воситаҳои техникӣ (ва ё фаъолияти муътадили онҳоро) маҳдуд созанд [17, с. 377]. Маҳдудиятҳои эҳтимолӣ: мушкилоти техникӣ, масалан, мавҷуд набудани манбаъҳои барқ барои дастгоҳ дар ҷойе, ки бояд тафтиш гузаронида мешавад, мушкилоти ташкилӣ (масалан, ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса, мутахассисе, ки тарзи истифода бурдани дастгоҳи мушаххасро медонад, мавҷуд нест), мушкилоти ҳуқуқӣ (воситаҳое, ки метавонанд ба саломатӣ ва ҳаёти инсон зарар расонанд, истифода намешаванд). Бо дарназардошти ин, ҳангоми ба мақсад мувофиқ будани истифодаи ин ё он намуди таҷҳизот муфаттиш бояд донанд, ки барои коҳиш додани эҳтимолияти таҳдид ба ҳаёт ва саломатии одамон, ки аз истифодаи дастгоҳ бармеоянд, чӣ гуна чораҷӯӣ бояд кард.

Дар истифодаи воситаҳои техникӣ боз як омил муҳимро бояд ба инобат гирифт, ки ҳангоми корҳои омодагӣ сурат мегирад ва он шакли аз ҳама муносиби корбурди лабораторияи сайёр мебошад, ки дорои тамоми таҷҳизоти зарурии техникӣ (аз ҷумла асбобҳои мураккаби калонҳам) буда, бо сабабҳои объективӣ истифода бурдани он на ҳамеша имконпазир аст. Дар баробари ин, муфаттишон ҳангоми раҳсипор шудан ба ҷои ҳодиса ба мушкилоти таъминоти техникӣ дучор мешаванд, ки онро бояд сари вақт рафъ намуд.

Воситаҳои таъиноти техникӣ-криминалистӣ бевосита дар ҷои гузаронидани таҳқиқот аз ҷониби муфаттиш ва ё мутахассиси соҳаи криминалистӣ омода ва мавриди истифода қарор дода шавад. Воқеан, маҷмуи таҷҳизоти техникӣ, ки имрӯз ба таври васеъ дар ҷараёни омӯзиши ҷои ҳодиса қорбаст мешаванд, бо дарназардошти хусусияти универсалии онҳо роҳандозӣ шудаанд [20, с. 134]. Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки ҳангоми коркарди ин воситаҳои техникӣ тамоми хусусиятҳои истифодаи онҳо дар ин раванди ҳуқуқӣ то ҳадди имкон ба

инобат гирифта мешавад ва ҳолати техникий онҳо дар вазъиятҳои гуногуни баамаломата зуд тағйир намеёбад. Ҷомадонҳои криминалистӣ аксаран предметҳои доранд, ки дар бисёре аз кофтуковҳои криминалистӣ шояд истифода нагарданд. Ҳамзамон, бисёре аз воситаҳои воқеан зарурӣ дар онҳо ҷой дода нашудаанд. Аз ин рӯ, муҳим аст, ки ҳангоми интиҳоби васоити зарурӣ ва маводе, ки бояд дар чунин ҷомадон ҷойгир карда шаванд, ба як қатор меъёрҳо тавачҷуҳ карда шавад: навъи ҷинояте, ки содир шудааст; шароити гузаронидани таҳқиқот (масалан, муҳити табиӣ, торикӣ, дастнорасии ҷойи ҳодиса); хусусиятҳои ашёҳо вобаста ба навъи ҷиноят (мисол, изҳо ва нишонаҳои, ки дар ҷои ҳодиса пайдо мешаванд ва ғ).

Аз таҳлил ва андешарониҳои мутахассисони соҳаи криминалистика бармеояд, ки яке аз мушкилоти асосии ҷойдошта дар ин самт набудани лабораторияҳои сайёри махсусгардонидашудаи криминалистӣ ба ҳисоб меравад.

Ба андешаи мо, зимни омӯзиши проблемаҳои таъминоти техникӣ-криминалистии азназаргузаронии ҷои ҳодиса мавҷудияти се марҳиларо (марҳилаи якум – марҳилаи омодагӣ, марҳилаи дуум – марҳилаи асосӣ, марҳилаи сеюм – марҳилаи ниҳой) дар татбиқи ҷараёни омӯзиши ҷои ҳодиса бояд қайд кард.

Ҳар яке аз ин марҳилаҳо дорои вазифаҳо, тадбирҳо ва талаботи муайяни ташкилӣ ва методӣ мебошад, ки самаранокии кори тафтишотиро таъмин мекунанд. Марҳилаи омодагӣ, пеш аз ҳама, ба интиҳоби дурусти воситаҳои техникӣ-криминалистӣ, ки бо дарназардошти хусусиятҳои ҳодисаи тафтишшаванда интиҳоб мешаванд, нигаронида шудааст. Ин марҳила инчунин оmodасозии мутахассисонро дар бар мегирад, ки бояд дар ин раванд иштирок кунанд. Дар марҳилаи асосӣ, ки мустақиман ба гузаронидани азназаргузаронии ҷои ҳодиса рост меояд, татбиқи амалии усулҳои техникӣ ва методҳои криминалистӣ сурат мегирад. Ин раванд бояд

мувофиқи тартиботи муқаррарнамудаи қонунгузорӣ бо истифодаи таҷҳизоти зарурӣ ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои шахрвандон анҷом дода шавад. Дар марҳилаи ниҳой бошад, натиҷаҳои бадастомада таҳлил ва ҷамъбасти гардида, барои қабули қарорҳои минбаъдаи тафтишӣ истифода бурда мешаванд. Баррасии хусусиятҳои илмиву амалии ин се марҳила боиси самаранокии истифодаи воситаҳои техникӣ ва таъмин намудани пуррагии тафтиши ҳодиса мегардад. Аз ин рӯ, таснифи вазифаҳои ҳар яки онҳо ба манфиати қор мебошад.

Дар марҳилаҳои омодагии азназаргузаронии ҷои ҳодиса барои таъмини самаранокии ҷараёни омӯзиш, зарур аст, ки як қатор вазифаҳои махсус амалӣ карда шаванд:

а) ифодаи пурраи манзараи умумии ҷинойти руҳдода;

б) муайянсозии ҳудуди минтақае, ки бояд мавриди омӯзиш қарор гирад;

в) тартиб додани пайдарпайии амалҳо ҳангоми азназаргузаронӣ ва муайян кардани макони муносиб барои оғози омӯзиши ҷои ҳодиса;

г) аксбардории умумии минтақа ва сабти ҳолати аввалаи ҷои ҳодиса бо истифодаи воситаҳои дастрас.

Вазифаҳо дар марҳилаи асосӣ аз инҳо иборатанд:

а) ҷустуҷӯ ва ошкорсозии из ва далелҳои моддии ҷинойт, ки ба ҳодисаи тафтишшаванда мансуб мебошанд;

б) сабту ҳуҷҷатгузориҳои изи ёфташуда ва далелҳои моддӣ, бо дарназардошти хусусиятҳои онҳо ва ҷойгиршавиашон дар муҳити воқеӣ.

Вазифаҳо дар марҳилаи ниҳой:

а) таҳқиқ ва таҳлили пешакии из ва далелҳои моддии ошкоршуда;

б) бастабандии дурусти онҳо барои таъмини ниғаҳдорӣ ва пешгирии аз талаф ё осеб دیدан дар раванди минбаъдаи тафтиши парванда.

Ин марҳилаҳо ва вазифаҳо метавонанд заминаи боэътимод барои таҳқиқи самаранокии ҷинойт ва истифодаи дурусти воситаҳои техникӣ-криминалистӣ бошанд.

Ба таври васеъ интихоб намудани ҳудуди ҷои ҳодиса то андозае амали асоснок ба шумор нарафта, ин омил метавонад мушкилиҳоро ба миён орад. «Ҳамаи изҳо ва унсурҳои ҳудуди ҷои ҳодиса дар шакли аслии худ мавриди омӯзиш қарор гиранд ва баъдан дар ҳолати динамикӣ, яъне бо дарназардошти эҳтимолияти тағйирёбии онҳо, санчиш гардад» [105, с. 176]. Ҳангоми омӯзиши изҳо ва тасвири хусусиятҳои хоси онҳо, зарур аст аввал аломатҳои умумӣ ва сипас хусусиятҳои махсусу ҷузъӣ сабт шаванд.

Бо дарназардошти ин хусусиятҳо мутахассиси соҳа Т.Н.Шамонова методҳои истифодашавандаро дар омӯзиши ҷои ҳодиса ба ду қисм ҷудо мекунад:

1. Методи пайдарпайӣ (ё пурра), ки дар он тамоми минтақаи ҷои ҳодиса ва ҳамаи ашёву аломатҳо бидуни истисно мавриди таҳқиқ қарор мегиранд.

2. Методи интихобӣ, ки дар он танҳо қисматҳои муҳимтарини муҳити ҷои ҳодиса бо дарназардошти муайянсозии ҳолати воқеа таҳқиқ карда мешаванд.

Моҳияти усули яқум фароғири омӯзиши ҳамаи он чизи дар минтақаи баррасишаванда қарордошта ба шумор меравад (муфаттиш ҳаққи сарфи назар кардани ин ашёҳоро надорад). Моҳияти усули дуҷум аз омӯзиши танҳо он объектҳои муҳити зист дар ҷойи ҳодиса иборат аст, ки изи ҷойгиршавӣ, ҳаракати ҷинояткор ва дигар амалҳои содиркардаи ӯро инъикос мекунанд.

Вобаста ба навъи ҷиноят яке аз се усули азназаргузаронии ҷои ҳодиса ба мақсад мувофиқ аст: мутамарказӣ (самти ҳаракат – ба марказ аз канор), ғайримутамарказӣ (аз марказ ба атроф) ё фронталӣ (ибтидои тафтиш – як канори минтақа, охири тафтиш – канори муқобили минтақа). Ҳангоми омӯзиши фронталӣ майдони баррасишаванда одатан ба бахшҳо тақсим карда мешавад.

Дар амалия, аксаран омӯзиши усули калидии ҷои ҳодиса истифода бурда мешавад. Дар ҳолате ки чунин усул ба кор бурда мешавад, таҳқиқи

омилҳои аввалиндараҷа бояд ба навбат бо тартиби омӯзиши статикӣ ва динамикӣ иваз карда шавад, яъне омӯзиши ҳолати бетағйир ва баъдан таҳлили эҳтимолияти тағйироти ҷойдошта.

Ҳангоми боварӣ ба омӯзиши изҳо муфаттиш бояд амалҳои зеринро анҷом диҳад: муайянсозии изҳои пой, даст, дандон, лаб, пойафзол, либос, изи воситаҳои нақлиёт, асбобҳои буранда, нишонаҳои хун ё силоҳи оташфишон.

Ғайр аз ин, муфаттиш бояд ҳатман ба нишонаҳои зоҳиран ғайритабии муҳит тавачҷуҳ кунад, аз ҷумла: бӯйҳои шубҳаовар, микрообъектҳо, дигар аломатҳо ва ҳолатҳои, ки дорои хусусияти манфӣ мебошанд.

Ҳангоми ошкор шудани ҷасад ташҳиси ҳолати берунаи он гузаронида мешавад (иштирокчиёни мурофиа муфаттиш ва табиби судӣ мебошанд) [105, с. 176].

Усул ва воситаҳои, ки бо ёрии онҳо дар ҷои ҳодиса изи ҷиноятиро метавон пайдо кард, ба дараҷаҳои зерин тасниф менамоянд:

– сатҳи якуми таснифот: ин воситаҳои техникӣ-криминалистӣ аст, ки бо истифода аз онҳо метавон изҳои ошкор кард, ки имкони муайян кардани хусусиятҳои субстансионалӣ (моддӣ) ва морфологии шахсияти ҷинояткорро фароҳам меоранд. Ин усулҳо имкон медиҳанд, ки изи пой, даст, хун, оби даҳон, мӯй, дандон ва дигар нишонаҳои, ки аз ҷониби ҷинояткор дар ҷои ҳодиса боқӣ мондаанд, ошкор карда шаванд;

– дараҷаи дуюм фарогири он гуна усулҳо ва воситаҳо, ки бо ёрии объектҳои ғайримустақим, барои фаҳмидани хусусиятҳои биологии ҷинояткор истифода бурда мешаванд;

– дараҷаи сеюми таснифотӣ ин усулҳо ва воситаҳо, ки имкон медиҳанд, то предметҳои, ки ба таври хеле ғайримустақим ба шахсияти ҷинояткор марбутанд, муайян ва ошкор созанд. Воситаҳои ин гурӯҳ дар ҳолате ба кор бурда мешаванд, ки предметҳо ё изҳои ҷинояткор ҳангоми

омодагӣ ба ҷиноят, анҷомдиҳии он ё пинҳон кардани нишонаҳои ҷиноят муайян карда шаванд.

Ба сифати воситаҳои техникӣ-криминалистӣ, ки дар азназаргузаронии ҷои ҳодиса истифода мешаванд, ҷомадон ё комплекси лабораторӣ амал менамоянд.

Барои ошкор кардани изҳо бевосита дар ҷои содир шудани ҷиноят тафтишро бояд оғоз кард. Аз ин рӯ, риояи қоидаҳои муҳофизатӣ, ки тартиби гузаронидани азназаргузаронии ҷойи ҳодисаро танзим мекунад, талаботи асосии ин амали тафтишӣ мебошад. Ба таври пурра ва дуруст истифода бурдани асбобҳои, ки аз ҷониби илми криминалистӣ барои истифода дар омӯзиши объектҳои гуногун тавсия шудаанд, муҳим аст [98, с. 37].

Дар ин раванд баррасии талаботи тактикий қор вобаста ба ошкор намудани изи ҷиноят муҳим арзёбӣ мешавад, ки онро ба таври зайл метавон овард:

а) бодикқатӣ дар амал ва мукаммалии он;

б) ба таври қатъӣ риоя намудани пайдарпайии амалҳо ва дар ин замина истифодаи дурусти усулу воситаҳои ошкоркуандаи изи ҷиноят ё изи ҷиноятқор дар ҷои ҳодиса.

Барои ошкор кардани изҳо махсусан он ҷойҳоеро, ки ҷиноятқор метавонист қарор дошта бошад, инчунин он иншоотро, ки ӯ дар он ҷой амал кардааст, бодикқат бояд тафтиш кард. Одатан, дар ҳамин иншоот ва ҷойҳо изи шахси содиркардаи ҷиноят мавҷуданд. Илова бар ин, он объектҳоеро бодикқат омӯхтан лозим аст, ки дар назари аввал тағйир наёфтаанд, аммо баъзе аломатҳои онҳо имкон медиҳанд, ки эҳтимолияти таъсири ҷиноятқор ошкор карда шавад.

Вобаста ба хусусияти пайҳо ва сатҳе, ки дар он пайдо шудаанд, барои қор бо онҳо воситаҳо ва усулҳои гуногун истифода мешаванд. Дар баъзе мавридҳо муфаттиш метавонад бо азназаргузаронии саривақтии он, инчунин изи бевосита ошкоршуда қаноат намояд. Дар ҳолатҳои

дигар, истифодаи воситаҳои техникӣ-криминалистӣ барои гирифтани маълумоти зарурӣ талаб карда мешавад. Он воситаҳо ва усулҳое, ки объектро тағйир намедиханд (масалан, тағйир додани ҳолати акси рӯшноӣ ё ташхиси визуалӣ), аввал истифода мешаванд. Агар ин усулҳо маълумоти кофӣ надиханд, он гоҳ усулҳое истифода мешаванд, ки интиқолдиҳандаи пай ё худ пайро тағйир медиханд (масалан, воситаҳои ошкорсозандаи изи ангуштон). Агар муфаттиш якчанд усулҳои ошкор ва омӯхтани изҳоро дошта бошад ва ҳар кадоми онҳо ё худ ё интиқолдиҳандаи онро тағйир диҳанд, пас бояд пайдарпайии усулҳои таҳқиқот интиҳоб карда шавад, ки он таъсири манфиро дар ин раванд коҳиш медиҳад.

Изҳо пас аз ёфт шудан ва пеш аз он аз ҷониби муфаттиш бодикқат тафтиш карда мешаванд.

Интиҳоби он изҳое, ки бевосита ба ҳодисаи таҳқиқшаванда алоқаманд мебошанд, муҳим мебошад. Ҳалли ин масъала дар заминаи маълумоти амали тафтишӣ, натиҷаҳои омӯзиши ҳолати изҳо ва натиҷаҳои пурсишҳои иловагӣ имконпазир мегардад. Ҳангоми ҳалли масъала тарзи ҷойгиршавии изҳо дар ашёҳои ёфтшуда, робитаи ашё бо амали ҷиноятӣ, муддати ташаккули ин из ва механизми ба вучуд омадани он хатман ба назар гирифта мешаванд. Инчунин, дар рафти гузаронидани тафтиш метавон муқоисаи изҳои ошкоршударо бо объектҳои эҳтимоли бавучудоварандаи онҳо анҷом дод. Масалан, изи ангуштҳоро бо намунаи хатҳои папиллярии дастони шахсе, ки дар содир намудани кирдори ҷиноятӣ гумонбар мешавад, муқоиса мекунанд.

Чунин ҳаракатҳо танҳо дар сурате натиҷаҳои самарабахш дода метавонанд, ки аз ҷониби мутахассиси дорои дараҷаи баланди касбият (масалан, мутахассиси соҳаи дактилоскопия) гузаронида шавад.

Муайян кардани шароите, ки дар он изҳо ба вучуд омадаанд, шартӣ муҳим дар ин раванд ба шумор меравад. Агар изи ангуштони ҷинояткор ёфт шавад, пас фаҳмидан лозим аст, ки онҳо чӣ гуна ба вучуд омадаанд,

масалан, ҳангоми доштан аз канори шишаи шикаста ё танҳо ламс кардани он. Ин омил хеле муҳим аст, чунки агар муайян карда шавад, ки изи ангуштон дар натиҷаи ламс кардан мондаанд, пас эҳтимолияти тасодуфӣ будани онҳо мавҷуд аст, вале агар ин изҳо дар натиҷаи доштани ашё бо қувва ба вучуд омада бошанд – чунин изҳо тасодуфӣ намешаванд. Ҳангоми омӯзиши изҳое, ки аз асбобҳо барои шикастан мондаанд, хатман муайян кардан лозим аст, ки ҷинояткор нисбат ба ин асбоб аз кадом тараф қарор дошт. Чунин омил барои муайянсозии роҳи сохтакоронаи шиканиш (аслан шиканиши воқеӣ аз берун сурат мегирад, вале баъзан ба таври сохта ҷинояткорон шикастанро аз дарун анҷом медиҳанд) роҳандозӣ мешавад.

Дар ин раванд муайян кардани аломатҳое, ки объекти ташаккули изро тавсиф мекунанд, муҳим ба ҳисоб меравад. Муфаттише, ки бо изҳо кор мекунад, кӯшиш мекунад маълумотеро пайдо намояд, ки ба воситаи он шахсияти ҷинояткор муайян шавад. Масалан, изи ангуштони ҷинояткор аксар вақт имкон медиҳад, ки хусусиятҳои анатомии дастҳои ӯ (андоза, мавҷудият ё набудани ангуштҳо) муайян карда шавад; изи пой метавонад дар бораи қад ва роҳравии шахс маълумот диҳад; изи пойафзол имкон медиҳанд то муайян карда шавад, ки пошнаи пойафзоли ҷинояткор чӣ гуна аст ва андозаи пойафзоли ӯ чӣ қадар аст. Бо санчиши изи дандонҳо, муфаттиш метавонад муайян кунад, ки кадоме аз дандонҳои ҷинояткор вучуд надорад. Омӯзиши изи гузоштаи олотҳои содиркунии ҷиноят на танҳо имкони муайян кардани олотҳои истифодакардаи ҷинояткор муайян карда шавад, балки дар баъзе мавридҳо имкон медиҳад, ки дар бораи шахсияти ҷинояткор бевосита хулосабарорӣ кард.

Маводи парвандаҳои ҷиноятии омӯхташуда имкон медиҳад, то муайян карда шавад, ки муфаттиш ва таҳқиқбаранда ҳангоми кор бо изҳо боз кадом омилҳои заруриро бояд ба назар гиранд. Ин омилҳоро ба таври зерин метавон овард: мавҷуд будан ё набудани моддаҳое, ки шахси

чинояткор бо худ овардааст. Аксар вақт, чунин таҳқиқот нисбат ба изҳои пойафзол гузаронида мешавад, чунки дар онҳо метавонад зарраҳои хок, аррамайда, ангишт ё металл вучуд дошта бошад (нишонаи фаъолияти муайяни чинояткор, хусусиятҳои хатсайрҳои ҳаракати $\bar{y}$).

Дар асоси вазъияте, ки дар ҷойи ҳодиса ба вучуд оварда шудааст ва изҳое, ки худ чинояткор боқӣ гузоштааст, хулоса баровардан мумкин аст. Масалан, агар дар ҷои ҳодиса шишаи шикаста хунолуд шуда бошад, пас эҳтимолияти баланд вучуд дорад, ки дасти чинояткор ба он бурида шудааст. «Агар муфаттиш изи пойафзоли чинояткорро бар болои моддае пайдо намояд, ки дорои хосиятҳои рангкунандагӣ ё пошхӯрандагӣ дошта бошад, пас барои пайдо намудани чинояткор метавон пойафзоли шахси гумонбарро барои мавҷудияти чунин моддаҳо муоина намуд» [43, с. 56]. Агар муфаттиш муайян кунад, ки раҳнакунӣ бо роҳи шикастан ё арракунӣ сурат гирифтааст, пас $\bar{y}$ метавонад ҷустуҷӯи чинояткори эҳтимолиро бар асосе ба роҳ монад, ки дар либоси $\bar{y}$ зарраҳои металл ва ё чӯб дида мешавад.

Барои самарабахшии ошкор намудани чиноятҳо ба усулҳои ошкор намудани изи нақшҳои папиллярии пӯсти ангуштони дасти инсон дар ҷои ҳодиса диққати махсус бояд дод. Барои ин усулҳои кимиёвӣ, физикӣ ва визуалии ошкорсозӣ ба кор бурда мешавад. Хусусиятҳои физикии из, ранг ва тарзи рангубори ашёе, ки дар он из боқӣ мондааст, сохтори худ из ва миқдори вақте, ки аз замони пайдоиши из гузаштааст, бояд ба назар гирифт. Ҳамаи ин ба интихоби усули мушаххаси ошкор кардани из таъсир мерасонад.

Усулҳои визуалӣ-оптикийи ошкор намудани изи дар ҷои ҳодиса мавҷуда низ бояд мавриди баррасӣ қарор дода шавад [43, с. 56]. Моҳияти онҳо дар он аст, ки азназаргузаронии объект бо истифодаи таҷҳизоти техникӣ, бо асбобҳои калонкунанда ва дар шароити рӯшноии гуногун сурат мегирад. Ин навъ усулҳо ба он асос ёфтаанд, ки изҳои гуногун ва

рӯшноӣ ҳархела байни ҳамдигар таъсири мутақобилаи мухталиф доранд. Масалан, вобаста ба дараҷаи рӯшноӣ ва шакли изҳо метавон чунин падидаҳоро мушоҳида намуд: фурубарии пурра ё спектрии нур, пайдоиши сояҳо, инъикоскунӣ, парокандашавии рӯшноӣ ё люминесценсия.

Асоси усулҳои физикии кор бо изҳо – хусусиятҳои часпандагӣ доштан ва ҷаббандагии моддаҳо ба шумор меравад.

Дар ин маврид бояд ба таври возеҳ изи моддаҳои намнок ва равшании ҷинойткорон мавриди тавачҷуҳ қарор гиранд, ки дар ҳолатҳои муқаррарӣ камранг ва камзоҳир мебошанд. Барои пайдо кардани чунин изҳо рангкунӣ бо истифода аз хокаҳои махсус гузаронида мешавад. Имрӯз намудҳои зиёди рангҳои хокагӣ маълуманд, ки бо хосиятҳои кимиёвӣ ва физикӣ аз ҳам фарқ мекунанд ва барои ошкор намудани изи нақшҳои пӯсти ангуштони даст истифода мешаванд. Асоси аксари ин хокаҳоро оксиди металҳо ва намакҳои онҳо ташкил мекунанд. Ин пайваستاгӣҳо дар таҳқиқоти криминалистӣ барои ошкор намудани изи нақшҳои папилярӣ пӯст истифода мешаванд, зеро онҳо бо роҳи нигоҳ доштани беҳтари зарраҳои ин моддаҳо аз тарафи моддаҳои намнок ва равшан ба рӯйи сатҳи пӯст фаъолият мекунанд. Ин омилро чунин метавон шарҳ дод: зарраҳои хеле хурди рангҳои хокагӣ хусусиятҳои хуби часпандагӣ доранд, ки онҳо имкони бо изҳои намноку равшанин ба осонӣ метавонанд пайваст шаванд ва ба таври механикӣ ба онҳо ворид гарданд. Аз ҳамин сабаб, ба даст овардани натиҷаҳои боэътимод танҳо дар ҳолате имконпазир аст, ки хокаи рангкунӣ хушк бошад ва моддаи асосии он ҳангоми таъсир бо маҳлулҳо ҳал нашуда, боқӣ бимонад (зеро дар акси ҳол, нақши ёфтшуда ба таври назаррас тағйир меёбад).

Агар сатҳе, ки тахминан изҳо дар он ҳастанд, торик бошад, барои кор бо он хокаи рангкунии равшан истифода мешавад (баръакс, барои сатҳҳои равшан бояд моддаҳои торикро истифода бурд) [136, с. 142-147]. Ҷамчунин, хокаҳои рангкунии нуқраанг (сабзи миёна) мавҷуданд, ки бо

рангҳои гуногун натиҷаҳои баробари хуб медиҳанд. Ин хоқаҳо бо пардаи (плёнкаи) дактилоскопӣ хуб пайваस्त мешаванд. Агар нақша бошад, изи ёфташуда ба чунин плёнка интиқол дода шавад бехтар аст хокаи рангкунӣ бо дарназардошти хосиятҳои бозгашти нур дар плёнка интиҳоб шавад.

Агар сатҳе, ки из дорад, ҳамвор бошад, хоқаҳо бо зарраҳои хеле хурд бояд истифода шаванд, вале агар сатҳ ноҳамвор бошад, хоқаҳо бо зарраҳои калонтар истифода мешаванд. Агар истифодаи як намуди хокаи рангкунӣ натавонист изҳои аҳаммиятнокро ошкор кунад, пас барои идомаи ҷустуҷӯ бояд хокаи мазкур бо хокаи дигар омехта шавад ва ё пурра аз таркиби дигар истифода бурда шавад.

Бо усули хокагӣ асосан таркиби равшании из, ки устувории баланд дорад, мавриди таҳқиқ қарор мегирад. Пас аз усули хокагӣ метавон аз дигар усулҳои таҳқиқи тиббию биологӣ истифода намуд, ки натиҷаи онҳо устувор хоҳад буд.

Усули хокагӣ камбудии худро низ дорад. Хусусан, изҳое, ки се ҳафта ё бештар пеш аз он гузошта шудаанд, ба осонӣ ошкор карда намешаванд. Илова бар ин, маводи нигоҳдоштаи из бо хокаи рангкунӣ тоза мешавад, ки ин масъала таҳқиқи минбаъдаи онро душвор мекунад. Ниҳоят, истифодаи усули хокагӣ имконияти ошкор кардани изро дар ҳамон сатҳ бо истифода аз нингидрин, йод ё омехтаи йод ва ё нуқра маҳдуд мекунад.

Истифодаи нурҳои ултрабунафш барои ошкор кардани изҳое, ки аз қабати гуногуни моддаҳо ташкил ёфтаанд, татбиқ мешавад [170, с. 183]. Нурҳои ултрабунафш имкон медиҳанд изҳое, ки аз қабати равшан, хун, моеъҳои часпак ва моддаҳои биологии гуногун ба вучуд омадаанд, ошкор гарданд.

Асоси усулҳои кимиёвии ошкор кардани изи нақшҳои пӯст реакцияҳост, ки байни реактивҳо ва таркиби равшан ё арақи бадан рух медиҳанд. Ин гуна таҳқиқот аксар вақт дар лабораторияҳо гузаронида

мешаванд. Афзалияти усулҳои кимиёвӣ дар он аст, ки онҳо имконият медиҳанд, то изҳои кӯхнаро ошкор кунанд, инчунин таҳқиқи минбаъдаи изро бо усулҳои тиббию биологӣ имконпазир мегардонанд. Усули кимиёвӣ объектро тағйир медиҳад, бинобар ин онҳо танҳо дар ҳолатҳои истифода дар азаназргузариҳои ҷои ҳодиса истифода мешаванд.

Механизми таъбиқи ин раванд чунин аст, ки сатҳи лозима барои таҳқиқи мавҷудияти изҳо бо ҷароғи ултрабунафш равшан карда мешавад, изҳо ва моддаҳо ба таври визуалӣ ё бо ёрии филтрҳои гуногуни рӯшноӣ ошкор мегарданд [186].

Моддаҳои, ки имкони муайянсозии нишонаҳои ноаёни шакли папиллярии пӯстро медиҳанд, инҳоянд:

Нингидрин – ҳокаи кристаллии махсус аст, ки барои муайян кардани изҳои даст хосиятҳои беназир дорад. Онро метавон дар сатҳҳои сӯрохидор, сатҳҳои картонӣ коғазӣ, инчунин дар матоъ ва ҷӯб истифода кард. «Нингидрин бо пептидҳо, сафедаҳо ва аминокислотаҳо, ки дар моддаи арақолуд ва рағани ҳастанд, дар реаксияи кимиёвӣ фаъоланд, ки натиҷаи он пайдоиши ранги изи ангуштон ба бунафш наздик мебошад» [183]. Ҳолати ниҳони давраи нигоҳдории изҳо, ки бо ёрии нингидрин ошкор карда мешаванд, то 15 солро ташкил медиҳад.

Гидрофторэфир HFE-7100 – асоси ҳалкунандаҳо мебошад ва аз компонентҳои зиёде таркиб ёфтааст. Он моддаест, ки метавонад диазофлуорен ва нингидринро ҳал кунад. Хусусияти захролудии гидрофторэфир HFE-7100 хеле паст аст ва ин модда рангҳоро нағз намешӯяд. Имрӯз HFE-7100 дар амалияи пайдо кардани изҳо дар кишварҳои хориҷӣ васеъ истифода мешавад [183].

Ошкор намудани изи пойҳо. Ҷинояткор метавонад изҳои пойфзолро дар маҳалҳои гузарад, ки мустақиман бо ҷои содиршавии амали ҷиноятӣ алоқаманданд, масалан, дар роҳ ба анборҳо, кӯлҳо, худи ҳуҷраҳо, инчунин дар ҷойҳои дорой монеаҳои гуногун. Муфаттиш дар ҳолати пайдо кардани изи пойфзол бояд фаҳмад, ки оё воқеан изи

пайдошуда ба чинояткор тааллуқ дорад ва ё умуман бо ҳодисаи содиршуда алоқамандӣ надорад.

Муайян кардани робитаи изҳои пойафзоли ёфтшуда бо ҳодиса талаб мекунад, ки тафтиш бо диққати хос гузаронида шавад. Барои натиҷагирӣ дар бораи он ки оё из бо ҳодисаи содиршуда алоқаманд аст, муфаттиш бояд муайян кунад, ки из кай пайдо шудааст, нисбат ба ашёҳои муҳити атроф дар кадом ҳолат ҷойгир шудааст, инчунин мавҷудияти изро бо шароити бавуқуъоии ҳодиса муқоиса намояд. Масалан, агар изҳо дар наздикии ашёе пайдо шуда бошанд, ки дар натиҷаи содир шудани ҳодиса ҷои худро тағйир додаанд, ин метавонад шаҳодат аз он диҳад, ки робита байни ҳодиса ва изҳо мавҷуд аст. Ҳамзамон, яке аз нишонаҳои эҳтимолии тааллуқ доштани из ба шахсияти гумонбаршуда метавонад ҳолате бошад, ки из дар минтақаи наздик ба дарё ошкор гардидааст ва воридшавӣ ба он бо роҳи шикастан амалӣ шуда, аз ҷониби шахсони дахлдор истифода гардидааст.

Ҳангоми таҳлили тарзи ҷойгиршавии изҳо муфаттиш бояд муайян кунад, ки сатҳе, ки изҳоро дар бар мегирад, чӣ гуна аст, худӣ изҳо чӣ хеланд (сарпӯши рӯйи сатҳ ё чуқуршуда), чуқурии изҳои бо пойҳои гуногуни гумонбар ба чинояткор мондашударо чен кунад, андозаҳои хаттӣ ва масофаи изҳоро муайян намояд, ҳамчунин ҷойгиршавии изҳои иловагиро нисбат ба изҳои асосӣ фаҳмад (агар чунин изҳо вучуд дошта бошанд).

Ҷузъиёти изҳои пойафзол танҳо дар ҳолате чен карда мешаванд, ки дар маҳалли ҷои ҳодиса ақалан то дувоздаҳ из ёфт шавад (шаш изи пойи рост ва шаш изи пойи чап). Дарозии қадами пойи рост бо масофаи байни маркази қисмати пошнаи из муайян карда мешавад. Ченкунии доирае, ки хангоми буриш ё зуҳури хатти самте, ки чинояткор ҳаракат кардааст, бо хатти марказии гузаронидашуда аз миёни ҳамаи изҳоро ташкил намуда, он имкони муайян намудани изҳои дақиқи ҳар ду пойи чинояткорро фароҳам меорад.

Пахноии пойҳои ҷинояткор аз рӯйи ду хат ҳисоб карда мешавад: яке хатти пайвасткунандаи пошнаи изҳои бо пойи рост мондашуда ва дуҷум хатти пайвасткунандаи пошнаи изҳои бо пойи чап гузошташуда мебошад. Воситаҳои зарурӣ барои ҷен кардани ҷузъиёти изҳои пой танобҳои махсуси ҷенкунӣ, сиркул ва кунҷсанҷҳои ортопедӣ мебошанд.

Барои фаҳмидани он ки хатти пайвасткунандаи маркази каблукҳои харду по чӣ гуна хоҳад буд, метавон аз сими борик истифода кард, ки байни ҷӯбчаҳои алоҳида дар нуқтаҳои муайяншуда кашида мешавад.

Пайдо кардани изи боқимондаҳои дандонҳо. Одатан, дар ҷои ҳодиса боқимондаҳои дандонҳо пайдо мешаванд. Аксар вақт боқимондаҳои дандонҳо дар маҳсулоти ғизоӣ боқӣ мемонанд. Ҳамчунин, онҳоро метавон дар ҷасад ё бадани инсон пайдо кард [150 с. 200-204]. Боқимондаҳои дандон бештар дар макони тафтишӣ, дар мавридҳои ҷиноятҳои бо истифодаи зӯрварӣ суратгирифта (хамла, ҷимояи шахсӣ, амалҳои садистӣ) ошкор мешаванд.

Ин талош боиси пайдоиши боқимондаҳои дандон дар ҳар ду ҷониб: ҳам ҷабрдида ва ҳам ҷинояткор мегардад. Аксар вақт боқимондаҳои дандонро метавон дар доғҳои хуни ҷисм пайдо кард, ки миқдор, шакл ва андозаи онҳоро нишон медиҳанд [158, с. 180-185]. Бештарини ҳолатҳои газидани бадан дар он қисматҳо ба назар мерасанд, ки ба таври пурра ошкор ҳастанд; пайдо кардани боқимондаҳои дандон дар қисматҳои бадан, ки дар зери либос ё дигар объектҳо ноаён мондаанд, душвортар аст.

Изи дандонҳои, ки дар ашё боқӣ мондаанд, аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҷинояткор ба ашё бо роҳи зӯрӣ меҳост фишор орад ва барои ин таҷҳизоти мувофиқ надошт. Маҳз барои ҳамин дар онҳо аломатҳои дандон пайдо мешаванд. Аксаран сарпӯшҳои шишаи шароб ва пиво, инчунин тарафҳои собун аломатҳои дандон доранд. Онҳоро инчунин дар боқимондаҳои сигор метавон пайдо кард.

Аломатҳои дандонҳои, ки дар ҷои ҳодиса пайдо мешаванд, метавонанд ба аломатҳои газидан ва аломатҳои дандон тақсим карда шаванд.

Аломати газидан нишонаест, ки қисмҳои буриши дандонҳо як қисми ашёро пурра дигаргун месозад. Дар ҷои газидан метавон нишонаи дандонҳоро пайдо кард, ки бештар ба дандонҳои қисмати пеш мансубанд. Тарзи газидан чунин тавсиф мегардад: ҷоғи поён ба ашё фишор меорад, ки дар натиҷа он ба ҷоғи боло то ҳадди имкон пахш карда мешавад (он дар навбати худ беҳаракат мемонад). Пас аз ин, дандонҳои поёни ба ашё фишор оварда, аломатҳои он дар ашёҳо ба тариқи аён боқӣ мемонанд ва сипас дар як қисми ашё аломатҳои газиданро метавон дарёфт. Изҳои боқимондаи дандонҳои ҷоғи боло низ ҳамин тавр ба вучуд меоянд.

Заҳми дандон ин аломатҳои дар натиҷаи фишурдан бавучудомада мебошанд, ки пас аз фишурдани объект бо дандонҳо боқӣ мемонанд. Коршиносон дар амалия ба тарзҳои гуногуни захмҳои дандон дар бадани ҷабрдидагон ва ҷинояткорон дучор мешаванд, таҳлилу баррасии онҳо тадқиқи ҳамачонибаро талаб менамояд. Муҳим аст, ки таҳлили заҳми дандонҳо ҳам дар бадани ҷасади дар ҷои ҳодиса дарёфтшуда ва ҳам дар бадани шахсияти гумонбар анҷом дода шавад, зеро аксар вақт боқимондаҳои дандон дар бадани ҳар ду тараф вучуд доранд. Ин омил метавонад нишондиҳандаи тамоси мустақим, мубориза ва ё муқобилият дар ҷараёни ҳодиса бошад. Ҳамчунин, таҳлили захмҳо метавонад ба муайян кардани давомнокии алоқа ва хатари истифодаи қувва дар ҳолатҳои муайян кумак расонад.

Гирифтани изҳои дандон тавсия дода мешавад, ки ҳамроҳ бо ашё-ҳомилҳои анҷом дода шавад, ки ин изҳо дар рӯи онҳо ба вучуд омадаанд. Дар ҳолате ки ашё-ҳомилҳо маҳсулоти гуногуни ғизоӣ бошанд, бояд ҷораҳои андешида шаванд, ки аз вайроншавии зудтари онҳо пешگیرӣ намоянд. Чунин ашёҳоро дар яхдонҳои сайёр,

термосумкаҳо, куттиҳои дорои ях ё зарфҳои пур аз оби хунук чойгир мекунад. Ин тадбирҳо равандҳои пӯсидашавӣ ва хушкшавиро суст намуда, аз нобуд шудани изҳо пешگیرӣ мекунад. Илова бар ин, мевахоро метавон дар маҳлули формалин нигоҳ дошт.

Гирифтани изҳои дандон, ки дар часад ошкор шудаанд, бо иштироки коршиноси судӣ-тиббӣ анҷом дода мешавад. Бофтаҳои нарми бадан, ки дар рӯйи онҳо изҳои дандон мавҷуданд, бо роҳи чойгир кардан дар маҳлули глицерин бо спирт нигоҳдорӣ (консерватсия) карда мешаванд.

Мустаҳкамсозӣ ва гирифтани изҳои дандонро метавон тавассути омода намудани қолабҳо (слепокҳо) бо истифода аз маводҳои гуногун, аз қабилҳои гипс, мум ва моддаҳои полимерӣ, анҷом дод [188].

Аксар вақт дар маҳали азназаргузаронии ҷои ҳодиса боқимондаҳои гуногуни воситаҳои нақлиёт пайдо мешаванд. Ҳангоми пайдоиши чунин боқимондаҳо муфаттиш ҳолати пайдоиши ин боқимондаҳоро бояд муайян намуда, нишонаҳои хоси онҳоро сабт намояд, ки ин ба муқаррар кардани тамғаи нақлиёт дар ҷои ҳодиса кӯмак мерасонад.

Аломатҳои боқимондаро бояд то ҳадди имкон дар давоми вақт бодикқат тафтиш кард – ин раванд имкон медиҳад, то изҳои ҷарҳи воситаҳои нақлиёт муайян гардида, қисмҳои асосии нақлиёти ҷустуҷӯшавандаро пайдо кунанд. Илова бар ин, ҷоеро, ки нақлиёт таваққуф дошт, ба таври муфассал бояд санҷид: он ҷо низ метавон боқимондаҳои дигар ашёҳоро пайдо кард ва ин яке аз усулҳои ошкорнамоии ҷинояти содиршуда мебошад.

Муайян намудани андозаи даврии ҷарҳҳои нақлиёт ва таҳлили изи ҳаракати воситаҳои нақлиёт дар ин раванд муҳим мебошад. Ҳангоми муайян кардани андозаи даврии ҷарҳҳои нақлиёт андозагирӣ бояд дақиқ анҷом дода шавад. Ҳар қадар андозаҳо дақиқ чен карда шаванд, ҳамон қадар муайян намудани тамғаи мушаххаси воситаи нақлиёт ва суръати ҳаракати он дурусттар муайян карда мешавад.

Агар асосе ҳамчун гумон ба миён ояд, ки чархҳои воситаи нақлиёт дорои изҳои гуногун мебошанд, пас изи онҳо бо дарназардошти масофаи ҳадди ақал чор метр барои воситаҳои нақлиёти сабукрав ва шаш метр барои нақлиёти боркаш санчиш карда шаванд [121, с. 262-265].

Мақсад аз санчиши ин раванд муайян кардани алоқамандии онҳо бо ҷои ҳодиса ва дар маҷмӯъ бо ҷинойт мебошад. «Дар ин раванд муфаттиш бояд ба ҳолати умумӣ дар ҷои ҳодиса, вақти пайдоиши изҳои ҷинойтӣ, мавҷудияти шоҳидони рӯйдод ва дигар маълумоти дахлдор диққат диҳад» [121, с. 262-265]. Баъди таҳлили ҳамачониба муфаттиш самти ҳаракати нақлиётро муайян мекунад.

Барои муайян кардани самти ҳаракат нишонаҳои зиёде мавҷуданд, ки метавонанд ин вазифаро ба дақиқӣ иҷро кунанд. Масалан, агар изи чархҳо дар барф ё хок боқӣ монда бошанд, дар роҳ нишонаи лағжиш мушоҳида мешаванд. Ин лағжишҳо вобаста ба самти ҳаракат пайдо мешаванд. Агар дар наздикии изи боқимонда хоктӯда ва ё барфи чамъшуда ҷойгир шуда бошанд, нишонаҳои ҳаракати воситаҳои нақлиёт дар онҳо ба таври аён ошкор карда мешаванд. Илова бар ин, дар вақти ҳаракати нақлиёт мӯси муайяне метавонад дар роҳ рехта бошад, инчунин доғҳо пайдо шаванд, ки ба ҳар як аломати бамушоҳидарасида бояд диққат намуд.

Изҳои нақлиётҳои дорои тасмачарх ва муайян намудани изи аз онҳо боқимонда муҳим аст [11, с. 408]. Агар нақлиёт дорои тасмачарх бошад, хок ба самти муқобили ҳаракати нақлиёт лағжиш дорад. Лағжиши тасмачархҳои трактор ба самти гардиши трактор мувофиқ аст. Агар трактор дар як ҷой чарх занад, ҳаракати тасмачархҳо боиси лағжиши хок ба ҳамон сӯи гардиш хоҳад шуд.

Муфаттиш дар ин маврид бояд муайян намояд, ки пеш аз амалиёти ҷинойткор ҳолат чӣ гуна буд ва пас аз анҷоми он чӣ тағйирот дар ҷои ҳодиса ба амал омад. Ҳамчунин, зарур аст, ки боқимондаи истифодаи асбобҳои шикастани ашёҳо на танҳо дар ҷойҳое, ки вайронсозӣ анҷом

шудааст, балки дар он чойҳое, ки танҳо кӯшиши вайрон кардан сурат гирифтааст, чустучӯ шаванд. Масалан, дар куттӣ, чевон, сандуқ ва дигар ашӯе, ки барои нигоҳдории ашӯи қиммат истифода мешаванд. Пас аз пайдо кардани боқимондаи асбобҳо барои шикастани ашӯҳо бояд сабаби пайдоиши онҳо муайян гардад. Барои ин, андоза ва шакли боқимондаҳо омӯхта шуда, пас изи онҳо муқоиса мешавад. Қисмҳои осебдида метавонанд барои таҳлили дақиқтар истифода шаванд.

Дар ин маврид муфаттиш дақиқкор бошад, зеро аз безҳатиётӣ изи боқимонда метавонанд осеб бинанд. Дар ин изҳо метавон маълумоти иловагӣ оид ба изи пой ва даст, хун ё нахи либоси ҷинояткорро пайдо кард.

Муайян намудани тарзи амалиёт ҳангоми шикастани ашӯҳо ва ёфтани микрообъектҳо низ муҳим ба шумор меравад. Бо дарки тарзи истифодаи асбоби шикастани ашӯ метавон муайян кард, ки ҷинояткор бо кадом роҳ амал кардааст. Дар ин раванд бояд хусусиятҳои хос, ки сабаби пайдоиши шакли муайяни изҳо мешавад, ба назар гирифта шаванд. Агар дар ин маврид изи ягона пайдо гардад ва муайян сохтани ибтидо ва интиҳои он душворӣ пеш орад (масалан, изҳои буридани ҳалқайи қулф), муқаррар намудани аз кучо бурида шудани қулф аз ҷониби ҷинояткор хеле мушкил аст.

Изҳои хурдҳаҷм ва ба чашм ноаён бо сабаби андозаи хеле хурд доштан танҳо тавассути истифодаи усулҳои муосири криминалистӣ аз тарафи мутахассисон муайян карда мешаванд.

Аз сабаби мушкилоти иқтисодӣ мутахассони соҳа на ҳамеша метавонанд аз таҷҳизоти муосир: масалан, микроскопҳои портативӣ, лупаҳои махсус ва ғ. истифода кунанд. Дар ин ҳолат онҳо маҷбур мешаванд, ки бо асбобҳои муқаррарии мавҷуда кор кунанд. Барои ошкорсозии микрообъектҳо, одатан аз равшанкунандаҳо, ки нури ултрабунафш низ медиҳанд, инчунин лупаҳои гуногун истифода мебаранд. Дар ин маврид муфаттиш бояд аз равшании хуб (ҳам нури

мустақим ва ҳам нури кунҷӣ) истифода барад. Агар пурра дидани он имконнопазир бошад, объект бояд ба варакаи сафеди тоза гузошта шавад (бо риояи чораҳои эҳтиётӣ, ки мавқеи микрообъектҳо дар объект тағйир наёбад). Микрообъектҳо бояд аз ғализшавӣ муҳофизат шуда, аз якдигар ҷудо ва дар қоғаз ё матои босифат бастабандӣ шаванд. Равшанкунандаҳое, ки нури ултрабунафш медиҳанд, имкони кашфи микрообъектҳои дорои хусусиятҳои биологӣ, инчунин моддаҳо ва маводи рағаниву сӯзанда ва дигар моддаҳои гуногунрангро фароҳам меоранд. Ба ғайр аз равшаникунандаи ултрабунафшӣ метавон аз лазери портативӣ истифода намуд, ки барои ошкор кардани изҳои ноаён муносиб ба шумор мераванд.

Албатта, риояи пайдарпайии амалҳо ва ба инобат гирифтани хусусиятҳои хос омили самарабахш дар тафтишот ба ҳисоб рафта, диққати олимони соҳаро ин раванди мураккаби ҳуқуқӣ ҳамеша ба худ ҷалб намудааст. Олими рус Е.П.Ишенко дуруст қайд мекунад, ки «дар ин раванд зарур аст, ки ҳар чи зудтар масъалаи барқарорсозӣ, истехсол ва истифодаи воситаҳо ва усулҳои спектроскопии ҳассосро дар амалияи мубориза бо ҷинояткорӣ ҳал намоем [128, с. 60-61]. Он дар асоси пояҳои мустаҳками илмӣ ташаккул меёбад, ки бо ёрии онҳо ҳатто изҳои то ғафсии як қабати атомӣ метавонанд муайян карда шаванд, усулҳо ба ҳамаи элементҳои системаи даврии Д.И.Менделеев мансубият дошта, натиҷаҳои ҳайратовар дар ошкорсозии як қатор парвандаҳои мураккаби ҷиноятӣ алайҳи гурӯҳҳои ҷиноятӣ роҳандозӣ шудаанд.

Аз ин рӯ, бо дарназардошти он ки имконияти истифодаи воситаҳои техникӣ-криминалистӣ ҳангоми тафтиш ва азназаргузаронии ҷои ҳодиса аксар вақт нақши калидиро дар ошкорсозии ҷиноят мебозад, зарур аст, ки субъектҳои бахши таъминоти техникӣ-криминалистии азназаргузаронии ҷои ҳодиса дараҷаи баланди касбият дошта бошанд. Ҳамчунин, бояд асосҳои дурусти интихоби усулҳои муносиб дар ҳар як ҳолати мушаххаси тафтиши ҷои ҳодиса барои онҳо маълум бошад. «Ин

раванд ба татбиқ ва истифодаи муносиби роҳу воситаҳо ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса мусоидат мекунад, ки натиҷаҳои он амалияи тафтишотиро самаранок ва таъмини криминалистии онро босамар мегардонад» [128, с. 60-61].

Таҳлили маҷмуии масъалаҳои марбут ба таъминоти техникӣ-криминалистии азназаргузаронии ҷои ҳодиса нишон медиҳад, ки самаранокии ошкор ва тафтиши ҷиноятҳо пеш аз ҳама ба сатҳи омодагии касбӣ, интихоби дурусти усул ва воситаҳои техникӣ, инчунин риояи қатъии талаботи муруфиавӣ ва методологӣ вобаста мебошад. Ҷои ҳодиса ҳамчун манбаи ибтидоии иттилооти далелнок дорои аҳаммияти калидӣ буда, ҳар як из ва микрообъект метавонад дар муайянсозии механизми содиршавии ҷиноят ва шахсияти ҷинояткор нақши ҳалкунанда бозад.

Аз таҳлил бармеояд, ки истифодаи воситаҳои техникӣ-криминалистӣ бояд дар асоси принципҳои зерин ба роҳ монда шавад:

- принципи комплексият – татбиқи ҳамзамони усулҳои визуалӣ, физикӣ ва кимиёвӣ бо дарназардошти хусусияти из, муҳит ва шароити ташаккули он;
- принципи пайдарпайӣ ва эҳтиёткорӣ – аввал истифодаи усулҳои беосеб (визуалӣ-оптикӣ), баъдан, дар ҳолати зарурат, усулҳои тағйирдиҳандаи объект;
- принципи асоснокии илмӣ – интихоби усулҳо бояд бо назардошти таркиби моддӣ, сохтор ва давомнокии нигоҳдории из сурат гирад;
- принципи тахассусият – ҷалби мутахассисони дорои сатҳи баланди омодагии касбӣ (дактилоскопист, трасолог, судӣ-тиббӣ ва ғ.);
- принципи ҳифзи далелҳо – пешгирии ифлосшавӣ, талаф ё тағйирёбии изҳо ҳангоми сабт, гирифтани намуна ва бастабандӣ.

Бо мақсади баланд бардоштани самаранокии азназаргузаронии ҷои ҳодиса ва таҳлили ҳамҷонибаи далелҳои ҷиноятӣ пешниҳод мегардад,

ки усулҳои анъанавии муайянкунии изҳои ангушт, дандон, пой ва нақлиёт бо технологияҳои рақамӣ ва моделсозии фарогир муттаҳид карда шаванд. Ин муттаҳидсозӣ бояд бо истифодаи сабтҳои 3D, аксбардории баландсуръат, системаҳои визуализатсия ва алгоритмҳои сунъии интеллект татбиқ гардад.

Қараёни пешниҳодшуда имконият медиҳад, ки ҷойгиршавии ҳамагуна изҳои ҷинойтӣ таҳлил шуда, эҳтимолияти тасодуфӣ ва алоқамандии онҳо бо ҳодиса бо дақиқии баланд арзёбӣ гардад. Моделсозии динамикӣ ва визуализатсияи ҳаракати гумонбарон имкон медиҳад, ки раванди содиршавии ҷинойт бо назардошти ҳамаи ҷанбаҳои механикӣ ва физикӣ барқарор карда шавад. Истифодаи ин усул хатоҳои инсонӣ ва талафоти далелҳоро кам намуда, таҳлили интегралӣ ва омехтаи изҳои гуногуни ҷинойтиро таъмин менамояд.

Ҳамзамон, татбиқи технологияҳои рақамӣ барои таҳлили изҳои ҷинойтӣ таҳияи алгоритмҳои пешгӯии ҷойгиршавӣ, арзёбии имконияти робита байни изҳо ва ҳодиса, барқарорсозии моделҳои мураккаби ҳаракати ҷинойткоронро фароҳам меорад. Ин амалия на танҳо сатҳи илмӣ ва амалии тафтишотро баланд мебардорад, балки барои омӯзиши касбии муфаттишон ва рушди илмҳои криминалистикаи рақамӣ мусоидат менамояд.

Пешниҳоди мазкур ба ҳифзи дақиқ ва самараноки далелҳои ҷинойтӣ, барқарорсозии фарогири ҳолатҳои содиршавии ҷинойт ва тақвияти заминаи илмӣ таҳқиқоти криминалистӣ дар шароити муосир равона шудааст.

2.2. Истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса

Криминалистикаи муосир дар марҳилаи фаълонаи рақамигардонӣ ва ҷорӣ намудани усулҳои баланди технологии таҳқиқ қарор дорад, ки ин

имконият медиҳад самаранокии тафтиш ва дақиқии сабти далелҳо ба таври назаррас баланд бардошта шавад. Рушди илм ва техника имкониятҳои навро барои истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса, айнияткунонии изҳои ҷиноят ва таҳлили далелҳои шайъӣ фароҳам меорад.

Азназаргузаронии ҷои ҳодиса ба шумораи амалҳои тафтиши таъхирнопазир дохил мешавад ва самаранокии тамоми раванди тафтиш аз дурустӣ ва бодикқат гузаронидани он бевосита вобаста мебошад. «Масъалаҳои методикаи гузаронидани азназаргузаронӣ дар адабиёти илмӣ ба таври муфассал омӯхта шуда, дар асоси онҳо тавсияҳо оид ба усулҳои оқилона ва самараноки гузаронидани он таҳия гардидаанд» [173]. Азназаргузаронии ҷои ҳодиса, ки ба ошкор намудан, сабт ва гирифтани изҳои ҷиноят равона шудааст, бе истифодаи воситаҳои муосири илмӣ-техникӣ наметавонад дар сатҳи зарурӣ анҷом дода шавад. Рушди илм ва технология барои ҷорӣ намудани усулҳои муосири таҳқиқ имкониятҳои навро фароҳам меорад, ки имкон медиҳанд дар бораи изҳои ҷиноят маълумоти иловагии дорой аҳаммияти криминалистӣ ба даст оварда шавад. Ин, дар навбати худ, зарурати таҳияи воситаҳо ва методикаҳои муосири ошкор кардан, сабт ва гирифтани объектҳоро дар ҷои ҳодиса ба вучуд меорад. Масалан, дастовардҳои назарраси соҳаи биологияи молекулавӣ ва генетика боиси ташаккули самти нави таҳқиқи изҳои дорой пайдоиши биологӣ бо истифодаи таҳлили ДНК дар доираи экспертизаи молекулавӣ-генетикӣ гардиданд [178].

Ин тарз имкон медиҳад шахс аз рӯйи изҳои бофтаҳо ва ҷудошавиҳо, аз ҷумла микрообъектҳо, айният кунонида шавад, ки пештар ҳамчун маводи номувофиқ арзёбӣ гардида, ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса ба назар гирифта намешуданд. Дар натиҷа зарурати коркард ва ҷорӣ намудани воситаҳои нави ошкорсозии онҳо, ҳам воситаҳои техникӣ (инструменталӣ) ва ҳам воситаҳои биологӣ, масалан, сағҳои маҳсусомӯзишӣ ба вучуд меояд. Дар фарқият аз сағҳои ҷустуҷӯии

маъмулӣ, чунин сағҳо барои муайян кардани бӯйи намудии инсон, ки дар хун ва арақ мавҷуд аст, омӯзонида мешаванд. Ин имкониятҳои таҳқиқоти криминалистиро ба таври назаррас васеъ мегардонад.

Дар соҳаи криминалистика қорӣ намудани усулҳо ва технологияҳои инноватсионӣ ба таври фаъол мушоҳида мешавад, ки самаранокии ошкор намудани ҷиноятҳоро ба таври назаррас баланд мебардорад. Ҳамзамон дар соҳаи техникаи криминалистӣ мукамалсозии мунтазам ба амал меоянд, «ки барои такмил ва мувофиқгардони равандҳои таҳлил ва таҳқиқ мусоидат менамоянд. Дар қатори дастовардҳои муҳимтарин бояд инҳоро ҷудо намуд:

Истифодаи хокаи дактилоскопӣ бо нигоҳдории ДНК (РНА-Rgee), ки имкон медиҳад изҳои ангуштон, бе нобуд гардонидани маводи генетикии объект ошкор карда шаванд» [146, с. 18-25].

«Барқарорсозии сеандозаи судӣ-тиббӣ. Ин технологияи махсус имконият медиҳад тасвири андозавии чехраи инсон дар асоси таҳлили боқимондаҳои устухон сохта шавад, ки дар натиҷа имкон пайдо мегардад намуди эҳтимолии зоҳирии шахс барқарор ва пешгӯӣ карда шавад» [152, с. 165-175].

Муайянкунии фенотипӣ дар асоси ДНК. Ошкор ва таҳлили ДНК дар айнияткунонии гумонбарон, инчунин дар барқарорсозии намуди зоҳирии онҳо нақши асосӣ мебозад. Маводи генетикӣ, ки аз 23 ҷуфт хромосома иборат аст, иттилоот дар бораи хусусиятҳои ҷисмонии инсонро дар бар мегирад [132, с. 440-444]. Мутахассисони судӣ-тиббӣ метавонанд ин маводро таҳлил намуда, ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар бораи нишонаҳои зоҳирӣ, аз ҷумла ранги пӯст, мӯй ва ранги гавҳараки чашм маълумот пешниҳод намоянд. Дар солҳои охир усулҳои мураккабтари таҳлил таҳия шудаанд, ки на танҳо барои муайян намудани мансубияти этникии шахс, балки барои пешгӯӣ намудани давомнокии эҳтимолии ҳаёт дар асоси маълумоти генетикӣ низ имкон медиҳанд.

Таҳлили изҳои ангуштон бо истифода аз биосенсорҳо. Изҳои даст, ки дар ҷои ҳодиса ошкор мешаванд, имкон медиҳанд шахсияти гумонбар тавассути муқоисаи онҳо, ба монанди таҳлили ДНК муайян карда шавад [149, с. 72-79]. Аммо ба даст овардани изҳои ангуштони намоён ва босифат баъзан бо душвориҳои муайян рӯ ба рӯ мегардад. Дар айни замон мутахассисони судӣ-тиббӣ барои таҳқиқи изҳои микроскопии моеъҳои биологӣ, ки дар изҳои ангуштон мавҷуданд, биосенсорҳо истифода мебаранд ва ин ба таври назаррас дақиқии айнияткунонии шахсиятро баланд мебардорад. Ин дастгоҳҳо қобилияти муайян намудани доираи васеи хусусиятҳо, аз ҷумла чинс, синну сол, истифодаи баъзе доруворӣ ва хусусиятҳои тарзи ҳаёти шахсро доро мебошанд. Илова бар ин, биосенсорҳо имкон медиҳанд дигар моеъҳои биологие, ки дар ҷои ҷиноят ошкор шудаанд, низ таҳлил карда шаванд ва ин имкониятҳои таҳқиқоти криминалистиро ба таври назаррас васеъ менамояд.

Иммунохроматография. Ин усул дар ташҳиси бемориҳои гуногун васеъ истифода мешавад. Моҳияти он дар таҳлили намунаи микроскопӣ бо истифода аз низоми махсуси тестӣ ифода меёбад.

Яке аз бартариҳои асосии иммунохроматография суръати баландтари гирифтани натиҷаҳо мебошад, ки самаранокии онро ҳангоми санҷиш барои бемориҳои сироятӣ, аз қабили COVID-19 ва ВИЧ, инчунин дар муайян намудани ҳолати ҳомиладорӣ таъмин мекунад [139, с. 28-29]. Дар экспертизаи судӣ ин усул барои ошкор намудани моддаҳои нашъадор ва доруҳо дар моеъҳои биологӣ шахси таҳқиқшаванда истифода мешавад, ки онро ба воситаи арзишманди таҳқиқоти криминалистӣ табдил медиҳад. Илова бар ин, дастгоҳҳои низ таҳия гардидаанд, ки бо истифода аз технологияҳои мобилӣ таҳлили иммунохроматографии моеъҳои биологиро анҷом медиҳанд.

Ин имконият медиҳад, ки аз истифодаи лабораторияҳои статсионарӣ пурра даст кашада шуда, натиҷаҳо бевосита дар ҷои таҳқиқ ба таври фаврӣ ба даст оварда шаванд [139, с. 28-29].

Усулҳои геолокатионӣ барои муайян намудани маҳалли ҷойгиршавӣ. Дар амалия тарзҳои самаранок истифода мешаванд, ки ба таҳлили изотопҳои устувори об асос ёфтаанд ва имкон медиҳанд маҳалли ҷойгиршавии ҷабрдида ё гумонбар, аз ҷумла дар ҳолатҳои ҳодисаҳои нохуш муайян карда шаванд. Тафовути сохтори атомҳо дар изотопҳо метавонад нишонаҳои нодири муайянкунанда дошта бошад, ки барои муайян намудани ҷойгиршавии ҷуғрофӣ бо дараҷаи баланди дақиқӣ имконият фароҳам меорад. «Дастовардҳои муосири экспертизаи судӣ-тиббӣ имкон медиҳанд мутахассисон дар асоси таҳлили изотопии моеъҳои биологӣ, ки аз ҷабрдида ё гумонбар гирифта шудаанд, маълумот дар бораи пайдоиши ҷуғрофии намунаи таҳқиқшавандаро ба даст оранд» [130, с. 26-29].

Дар маҷмӯъ, ду самти асосии тақмили инноватсионии азназаргузаронии ҷои ҳодисаро метавон ҷудо намуд: таҳияи технологияҳои нави ташкили азназаргузаронӣ ва ба вуҷуд овардани воситаҳои тақмилифта барои ошкор намудан, сабт ва гирифтани изҳои ҷинойт.

Хусусияти ҷои ҳодиса махсусияти азназаргузаронии онро муайян мекунад. Ҳангоми таҳқиқи қаламравҳои васеъ ҷорӣ намудани таҷҳизоти парвозкунандаи бесарнишин (дронҳо), ки бо камераҳои аксбардорӣ ва наворбардорӣ мучаҳҳаз мебошанд, дар амалияи криминалистӣ аҳаммияти махсус пайдо мекунад. «Онҳо имкон медиҳанд ҳолатҳои муҳимми ҳодисаи таҳқиқшаванда сабт карда шаванд ва гузаронидани амали тафтишӣ ба таври назаррас осон гардад, ки ин дар айни замон пурра ба талаботи қонунгузорӣ мутобиқ мебошад» [130, с. 26-29].

Истифодаи дронҳо ва системаҳои роботӣ марҳилаи муҳимми навсозии ташкили азназаргузаронӣ ба ҳисоб меравад. Таҷҳизоти

парвозкунандаи бесарнишин таҳқиқи ғаврии қаламравҳои васеъ, аксбардорӣ ва наворбардорӣ аз кунҷҳои гуногунро таъмин намуда, инчунин ба омӯзиши минтақаҳои душвордастрас ё хавфнок, аз ҷумла ҷойҳои сӯхтор, минтақаҳои олудашудаи радиатсионӣ ё биноҳои ғурӯрехта имконият медиҳанд. Платформаҳои роботӣ, ки бо камераҳо ва сенсорҳо мучахҳаз мебошанд, имкон медиҳанд маълумот бидуни иштироки бевоситаи инсон ҷамъоварӣ карда шавад, ки ин амнияти гузаронидани амалҳои тафтиширо ба таври назаррас баланд мебардорад.

Бартариҳои асосии истифодаи дронҳо ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса дар он аст, ки онҳо имкон медиҳанд аксбардорӣ ва наворбардорӣ дар минтақаҳои душвордастрас ва барои инсон эҳтимолан хавфнок анҷом дода шавад. Илова бар ин, имконияти гирифтани тасвирҳои баландсифат ва интиқоли мустақими онҳо шароит фароҳам меорад, ки мутахассисони дар масофаи дур қарор дошта ба таҳлил ҷалб гардида, барои машварати ғаврӣ ва қабули қарорҳо иштирок намоянд.

Бартариҳои дигари муҳимми истифодаи таҷҳизоти парвозкунандаи бесарнишин барои сабти акс ва видео дар он аст, ки онҳо қобилияти анҷом додани ҳам аксбардории аз баландии паст ва ҳам аз баландии зиёдро бо дақиқии баланд доранд. Ин имконият медиҳад, ки ҷузъиёти муҳимми амали тафтишӣ бо дараҷаи баланди дақиқӣ сабт карда шаванд.

Мавқеъҳои муосир ба азназаргузаронии ҷои ҳодиса дигаргунии амиқи ғаволияти криминалистиро инъикос менамоянд, ки он бо пешрафти илмӣ-техникӣ ва рақамигардонии равандҳои тафтишӣ алоқаманд буда, ба баланд гардидани самаранокӣ ва дақиқии амалҳои тафтишӣ мусоидат мекунад. Агар пештар таваҷҷуҳи асосӣ ба сабти визуалӣ ва усулҳои анъанавии ошкор ва таҳлили изҳо равона мешуд, имрӯз бошад ба ҷои аввал автоматизатсияи равандҳо, дақиқии баланди ҷенкуниҳо ва имконияти бозсозии такрорӣ ҷои ҳодиса дар муҳити рақамӣ мебарояд. Ин тағйирот на танҳо методикаи гузаронидани

азназаргузарони ро дигаргун месозад, балки худи тарзи тафтиши ҷиноятҳоро низ тағйир медиҳад, ки он бештар ба истифодаи далелҳои объективии рақамӣ равона гардидааст.

Истифодаи воситаҳои муосири техникӣ, аз ҷумла 3D-сканерҳои дақиқ, таҷҳизоти парвозкунандаи бесарнишин ва системаҳои зехнии таҳлили маълумот имконият медиҳад ҷамъоварию иттилоот ба таври амиқтар, муфассалтар ва боэътимодтар анҷом дода шавад [117, с. 45-52].

Технологияҳои муосир имкон медиҳанд хурдтарин ҷузъиёти вазъияти ҷои ҳодиса сабт гардида, барқарорсозии виртуалӣ ва моделсозии рушди рӯйдодҳо анҷом дода шавад, ки ин махсусан ҳангоми тафтиши ҷиноятҳои мураккаб, ки таҳлили такрорӣ ё баррасии экспертизавии далелҳоро талаб мекунад, аҳаммияти муҳим дорад. «Истифодаи зехни сунъӣ ва маҷмуаҳои барномавии таҳлилий имкониятҳои навро барои ба таври автоматӣ ошкор намудани робитаҳои байни далелҳо, тасниф ва муқоисаи онҳо бо базаҳои мавҷудаи маълумот фароҳам оварда, раванди тафтишро ба таври назаррас суръат мебахшад» [117, с. 45-52].

Бо вуҷуди пешрафтҳои бадастомада, рушди техникаи криминалистӣ бо як қатор мушкилот ҳамроҳ мебошад. Аз ҷумла, метавон нобаробарии сатҳи таҷҳизонидани техникаи воҳидҳои ҳудудӣ, омодагии нокифояи муфаттишон барои кор бо воситаҳои рақамӣ, инчунин набудани тавсияҳои ягонаи методӣ оид ба сабти рақамии далелҳоро зикр намуд. Илова бар ин, зарурати танзими ҳуқуқии масъалаҳои марбут ба қобили қабул будани далелҳои рақамӣ ва ҳифзи иттилооте, ки бо истифода аз воситаҳои техникӣ ба даст оварда мешавад, ба миён меояд.

Дар оянда такмили азназаргузаронии ҷои ҳодиса бо ташкили платформаи ягонаи миллии рақамии маълумоти криминалистӣ алоқаманд хоҳад буд, ки дар он иттилооти аксӣ, видеоӣ, аудиоӣ ва сеандоза муттаҳид гардида, дастрасӣ ба пойгоҳҳои махсуси экспертизавӣ таъмин карда мешавад. Татбиқи чунин низом имкон медиҳад шаффофияти амалҳои тафтишӣ баланд бардошта шавад, ҳамкорию

байни мақомоти ҳифзи ҳуқуқ такмил ёбад ва заминаи боэътимоди исботкунӣ ташақкул ёбад, ки хатоҳои субъективиро ба ҳадди ақал мерасонад.

Дар шароити табилии рақамӣ воҳидҳои экспертиза, ки ба азназаргузарониҳои ҷои ҳодиса машғуланд, беш аз пеш аз технологияҳои 3D-сканеркунӣ истифода мебаранд. «Ин технологияҳо на танҳо ба баланд гардидани самаранокии тафтиш мусоидат мекунад, балки ба мутахассисони криминалистика имкон медиҳанд вазъияти ҷои ҳодисаро дар муҳити қорӣ бароҳат ба таври муфассал таҳлил намоянд» [117, с. 45-52]. Технологияи 3D-сканеркунӣ имкон медиҳад моделҳои сеандозаи хеле дақиқи ҷои ҳодиса дар муддати кӯтоҳ ба даст оварда шаванд, ки ин қорӣ минбаъдаи таҳлиро ба таври назаррас осон менамояд.

Усулҳои 3D-сканеркунӣ ва барқарорсозии виртуалӣ дар криминалистикаи муосир ҷойгоҳи махсус доранд. Сканерҳои лазерӣ ва фотограмметрӣ моделҳои андозагирии дақиқро ба вуҷуд меоранд, ки имкон медиҳанд таҳлили муфассал ва моделсозии рушди ҳодисаҳо анҷом дода шаванд. Визуализатсияи сеандозаи марҳилаҳои гуногуни тафтиши ҷиноятҳо дар кишварҳои хориҷӣ торафт бештар истифода гардида, тавачҷуҳи мутахассисони ватанӣ низ ҷалб мекунад. Моделҳои сохташуда метавонанд дар мувофиқи судӣ барои намоиши равшани ҳолатҳои парванда истифода шаванд, ки ин ба таври назаррас эътимоднокии заминаи исботкуниро баланд мебардорад.

Инчунин қорӣ намудани лабораторияҳои мобилии криминалистӣ, ки бо таҷҳизоти муосири таҳлилий муҷаҳҳаз мебошанд, аҳаммияти махсус доранд. Онҳо имконият медиҳанд таҳлили ғаврии изҳои биологӣ, моддаҳои кимиёвӣ, микроразраҳо ва бӯйҳо бевосита дар ҷои ҳодиса гузаронида шаванд. Ин раванд вақти интизории натиҷаҳои экспертизаро кӯтоҳ намуда, ба қабули зудтари қарорҳои мувофиқавӣ мусоидат мекунад.

Бо истифода аз моделсозии сеандоза имкон пайдо мешавад ҷараёни ҷиноят аз нав барқарор ё тақлид карда шаванд, то ки ҳолатҳои манфӣ

ошкор гарданд, ки метавонанд ба сохтакорӣ шудани ҳодиса ишора намоянд. Ин ҳолат дар чараёни таҷрибаи тафтишӣ, ки барои муайян намудани ҳолатҳои содиршавии ҷиноят, «санҷиши маълумоти мавҷуда ва гирифтани иттилооти нав бо истифода аз барномаҳои махсус барои сохтани моделҳои интерактивии сеандоза гузаронида шуд, нишон дода шудааст» [142, с. 149-155]. Дар доираи азназаргузаронии ҷои дуздӣ бо истифода аз ин барнома ҳолатҳои манфӣ, аз ҷумла тақлиди шикастани тиреза, барқарор карда шуданд, ки ин имкон дод чараёни воқеаҳо ба таври муфассал таҳлил гардида, дақиқии таҳқиқи изҳои ҷиноят баланд бардошта шавад.

Дар айни замон технологияи 3D-сканеркунӣ бештар ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса дар парвандаҳои марбут ба тафтиши куштор, ҳодисаҳои нақлиётӣ, тарқишҳо, сӯхтор ва дигар ҳолатҳои ғавқулода истифода мешавад. Маълумоти бадастомада дар чунин ҳолатҳо одатан барои гузаронидани экспертизаҳои судӣ аҳаммияти калидӣ дорад.

Технологияи 3D-сканеркунӣ, инчунин метавонад барои сабти ҳолати ҷасад ҳангоми азназаргузаронии он самаранок истифода гардад [172]. Дар ин маврид на танҳо ҳолат ва ҷойгиршавии ҷасад муҳим аст, балки имконияти сабти рангҳои пӯсти бадан низ аҳаммияти калон дорад, ки барои экспертизаи судӣ-тиббӣ арзиши муҳим дорад. Масалан, дараҷаи шиддатнокии ранги осебҳои ҷисмонӣ, аз ҷумла хунбандӣ ва захмҳо, метавонад дар бораи вазнинии ҷароҳатҳо ва оқибатҳои онҳо маълумот диҳад. Тағйирёбии ранги пӯст, инчунин, метавонад ба марҳилаи пӯсиши ҷасад ишора намояд. Бо дарназардошти таъсири омилҳои беруна, аз қабилӣ ҷои пайдо шудани ҷасад ва шароити обу ҳаво, ранги пӯст метавонад нишондиҳандаи иловагии вақти эҳтимолии содир гардидани ҷиноят бошад.

3D-сканеркунии лазерии заминӣ технологияест, ки сабти хеле дақиқ ва ғаврии параметрҳои геометрии объекти таҳқиқшавандаро таъмин

менамояд. Аз рӯйи принципи амал ин усул ба тахеометр монанд аст: дастгоҳ масофа то объект, инчунин кунҷҳои уфуқӣ ва амудино чен мекунад. Дар асоси ин маълумот дастгоҳ координатаҳои сеандозаи ҳар як нуқтаро (X; Y; Z) ҳисоб менамояд. Ба тӯлаи дақиқӣ ва маҳсулнокии баланд, сканерҳои лазерии заминии 3D, аз ҷумла моделҳои ширкати Leica, дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла дар криминалистика, васеъ истифода мешаванд.

Имкониятҳои техникӣ системаҳои 3D-сканеркунии лазерӣ имкон медиҳанд тасвири пурра ва муфассали ҷои ҳодиса дар шакли модели сеандоза ба даст оварда шавад, ки ин ба таври назаррас сифати сабти вазъият ва таҳлили минбаъдаи рӯйдодҳоро баланд мебардорад. Сканери лазерии Leica BLK360 як сканери муосири сеандоза бо камераҳои аксбардории ҳамгирошуда мебошад, ки дар амалияи криминалистӣ бомуваффақият истифода мешавад. Бо ёрии он сабт, таҳқиқ ва барқарорсозии криминалистии ҷои ҳодиса анҷом дода мешавад. Бар хилофи аксбардории анъанавӣ, 3D-сканеркунӣ имкон медиҳад координатаҳои ҳар як нуқтаи фазо муайян карда шаванд, ки ин имконияти анҷом додани ченкуниҳои дақиқи масофа, майдон, ҳаҷм ва кунҷҳоро фароҳам меорад.

Яке аз бартарҳои муҳимми истифодаи сканери Leica BLK360 ворид шудани он ба Феҳристи давлатии воситаҳои ченкунӣ мебошад, ки боэътимодии метрологӣ маълумоти бадастомадаро тасдиқ мекунад.

Зарурати истифодаи барқарорсозии сеандоза ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса бо тағйироте вобаста аст, ки дар вазъият дар ҷараёни гузаронидани амалҳои тафтишӣ ба вуҷуд меоянд. Барои ҳалли чунин вазифаҳо сканери лазерӣ дар якҷоягӣ бо барномаҳои махсуси компютерӣ имкон медиҳад экспертизаҳои вазъиятӣ бо дақиқии баланд гузаронида шаванд ва вазъияти ҷои ҳодиса ба таври ҳар чи муфассал ва ҳолисона инъикос гардад.

Дар айни замон технологияҳои 3D-сканеркунӣ на танҳо дар экспертизаи сохтмонӣ, балки ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса дар парвандаҳои марбут ба тафтиши куштор ва ҳодисаҳои нақлиётӣ низ васеъ истифода мешаванд. Илова бар ин, 3D-сканеркунӣ аз ҷониби мутахассисон ҳангоми гузаронидани намудҳои гуногуни таҳқиқоти судӣ ғайраро истифода мегардад, аз ҷумла дар: экспертизаи судӣ-тиббӣ, экспертизаи муҳандисӣ-техникӣ, экспертизаи автотехникӣ, экспертизаи маводҳои тарканда, экспертизаи сӯхтор, экспертизаи трасологӣ, экспертизаи баллистикӣ ва дигар самтҳо.

Вобаста ба принсипи физикии кори сканерҳои 3D технологияҳои гуногуни сканеркунӣ ҷудо карда мешаванд, ки ҳар яке имкониятҳо ва соҳаи татбиқи хоси худро доранд ва бозсозии дақиқу муфассали объектҳои таҳқиқшавандаро таъмин менамоянд.

1. Технологияи 3D-сканеркунӣ бо усули триангулятсияи лазерӣ

«Сканерҳои 3D, ки дар асоси триангулятсияи лазерӣ кор мекунанд, барои таҳқиқи сатҳи объект ё хатти лазерӣ, ё нуқтаи алоҳидаи лазерӣ истифода мекунанд» [176]. Нури лазер аз ҷониби сканер фиристода шуда, аз сатҳи объекти сканершаванда инъикос мегардад. Тағйирёбии самти нури инъикосёфта аз ҷониби сенсорҳои дастгоҳ сабт карда мешавад.

Бо таҳлили қавҷавии нури лазер ва истифодаи ҳисобҳои тригонометрӣ (триангулятсия), системаи кунҷи ин қавҷавиро муайян менамояд, ки он мустақиман бо масофаи байни объект ва сканер вобаста мебошад. Пас аз ҷамъоварии ҳаҷми кофӣ маълумот, дастгоҳ харитаи сатҳи объектро месозад, ки дар натиҷа тасвири дақиқи сеандозаи объекти таҳқиқшаванда ба вуҷуд меояд [30, с. 79].

Бартариҳои асосии технологияи триангулятсияи лазерӣ ҳангоми 3D-сканеркунӣ қобилияти баланди тафриқасозӣ ва дақиқии маълумоти бадастомада мебошанд. Аз ҷумлаи камбудии ин технология ҳассосияти он ба хусусиятҳои сатҳи объект ба ҳисоб меравад. Мушкилоти бештар ҳангоми сканеркунии сатҳҳои хеле ҷилдор ё

шаффоф ба миён меоянд, ки метавонанд дақиқии ченкуниҳоро коҳиш диҳанд.

2. Технологияи 3D-сканеркунӣ бо нури сохторёфта

Сканерҳои 3D бо нури сохторёфта низ ба принципи триангулятсия асос ёфтаанд, аммо дар ин ҳолат лазер истифода намешавад. Дар доираи ин технология ба рӯйи объект силсилаи нақшҳои нурии проексия карда мешавад, «баъд аз он система канорҳои ҳар як хатро таҳлил намуда, масофаро аз сканер то сатҳи объект ҳисоб мекунад. Манбаи нури метавонад сафед ё кабуд бошад, ва тавлиди нақш бо истифода аз проекторҳои гуногун, аз ҷумла технологияҳои коркарди рақамии нури (DLP), амалӣ мегардад» [30, с. 79]. Нақши проексияшаванда бештар дар шакли силсилаи хатҳои нурии пешниҳод мешавад, аммо дар баъзе ҳолатҳо инчунин матритсаи нуқтаҳои тасодуфӣ низ истифода мешавад.

«Бартариҳои асосии технологияи 3D-сканеркунӣ бо нури сохторёфта суръати баланди коркарди маълумот, қобилияти баланди тафриқасозӣ ва имконияти сканеркунии объектҳои инсонӣ мебошанд.

3. Технологияи 3D-сканеркунӣ бо усули фотограмметрия

Фотограмметрия илмест, ки ба анҷом додани ченкуниҳо аз рӯйи аксҳо, махсусан барои барқарор намудани ҷойгиршавии дақиқи нуқтаҳо дар сатҳи объектҳо равона гардидааст. Вазифаи асосии 3D-сканеркунии фотограмметрии коркарди шумораи зиёди тасвирҳо ва ҳазорҳо нуқтаҳо бо дақиқии баланд мебошад» [182].

4. Технологияи тамосии 3D-сканеркунӣ (рақамисозӣ)

Технологияи тамосии 3D-сканеркунӣ, ки онро инчунин рақамисозӣ меноманд, ҷамъовари маълумоти сеандозаро тавассути тамоси мустақими физикӣ бо объекти сканершаванда пешбинӣ менамояд. Дар ҷараёни ин раванд объект бояд беҳаракат нигоҳ дошта шавад, дар ҳоле ки сенсори ламсӣ пайдарпай дар рӯйи сатҳи он ҳаракат карда, маълумоти сеандозаро сабт мекунад.

Барои баланд бардоштани дақиқӣ зонд одатан дар дасти буғумдор насб карда мешавад, ки имкон медиҳад маълумот аз кунҷҳо ва ҳолатҳои гуногун ҷамъоварӣ гардад. Дар баъзе навъҳои махсуси сканерҳои тамосии 3D мошинҳои координатавӣ-ченкунанда (КИМ) истифода мешаванд, ки дақиқӣ ва муфассалияти баланди ченкунӣро таъмин мекунанд.

Технологияи тамосии 3D-сканеркунӣ бештар барои назорати сифати ҷузъҳо пас аз истеҳсол ё дар ҷараёни хизматрасонии техникӣ истифода мегардад. Аз ҷанҷабҳои асосии ин усул дақиқии баланд ва имконияти сканеркунӣ объектҳои дорӣ сатҳҳои шаффоф ё инъикоскунанда мебошанд. Ба камбудии ин технология суръати нисбатан пасти ҷамъоварии маълумот мансуб аст, ки самаранокии онро ҳангоми кор бо объектҳои калонҳаҷм ё дар ҳолатҳое, ки таҳлили ғайрӣ зарур аст, маҳдуд месозад.

5. Технологияи 3D-сканеркунӣ дар асоси импульси лазерӣ

«Сканерҳои 3D, ки бар асоси принципи импульси лазерӣ кор мекунанд ва онҳоро инчунин сканерҳои лидарӣ ё сканерҳои вақти парвоз (time-of-flight) меноманд, масофа ро объект тавассути чен кардани вақти расидани нури лазер ба сатҳи объект ва баргаштани он муайян мекунанд. Азбаски суръати нур бо дақиқии баланд маълум аст, вақти ҳаракати шуъа имкон медиҳад масофа байни сканер ва объект ҳисоб карда шавад. Барои баланд бардоштани дақиқии ченкунӣ дастгоҳ миллионҳо импульси лазериро бо дақиқии то пикосония ($0,000000001$ сония) коркард мекунанд, ки дар натиҷа моделҳои хеле дақиқи сеандозаи объектҳо ба даст меоянд» [123, с. 791-796].

Самаранокии онҳо аз шароити муҳити атроф камтар вобаста буда, раванди технологӣ бо дараҷаи баланди автоматизатсия фарқ мекунанд.

Раванди сканеркунӣ ҷои ҳодиса аз ҷойгир кардани сканери 3D дар штативи устувор дар маркази минтақаи таҳқиқшаванда оғоз меёбад. Сканер нури лазериро, ки ба таври амудӣ давр мезанад, ба муҳити атроф

равона намуда, нуктаҳои инъикосёфтaro аз ҳар як объекти намоён сабт мекунад. Дар чараёни кор сканер дар меҳвари уфуқӣ 360 дараҷа давр мезанад; ин ҳаракат тавассути дастгоҳи гардонандаи моторӣ, ки дар ҳуди таҷҳизот насб шудааст, таъмин мегардад [174].

Ҳангоме ки нури лазерӣ ба сканер боз бармегардад, вақти барои рафтан ва баргаштани он сарфшуда сабт карда мешавад, ки ин имкон медиҳад масофа то объект бо истифода аз суръати нур ҳамчун бузургии доимӣ ҳисоб карда шавад. Ҳамзамон сканер кунҷи самти нури фиристодашуда ва кунҷи инъикоси онро сабт намуда, инчунин координатаҳои X, Y ва Z-ро барои ҳар як нуқтаи маълумот бо истифода аз усули триангулятсия ҳисоб мекунад. «Ин раванд имкон медиҳад мавқеи дақиқи фазоии ҳар як нуқта нисбат ба сканер муайян карда шавад. Аксари сканерҳои муосири лазерӣ қобилияти сабт намудани ҳамаи объектҳоро, ки дар ҳатти мустақими дид қарор доранд, дар масофаи аз 0,6 метр то 335 метр ва бештар доранд. Дар айни замон сканерҳо метавонанд маълумотро бо суръати баланд – аз 10 ҳазор то 100 ҳазор нуқта дар як сония коркард намоянд» [127, с. 90-95]. Ин имкон медиҳад моделҳои муфассали сеандозаи ҷои ҳодиса ба таври фаврӣ сохта шаванд.

Яке аз ҳалли муосир дар соҳаи аксбардории криминалистӣ низоми мобилии мултиспектралӣ аксбардорӣ ва наворбардорӣ Crime-lite AUTO-и ширкати Foster + Freeman мебошад. Ин маҷмуи техникӣ вазифаҳои ҷустуҷӯ, ошкор ва сабти изҳои ҷиноятро дар як дастгоҳ муттаҳид менамояд, ки ин ба таври назаррас ҳаракатнокӣ ва самаранокии кори мутахассисонро баланд мебардорад. «Истифодаи ин технология имкон медиҳад изҳои биологӣ, аз ҷумла хун, оби даҳон, нутфа, изҳои даст ва пойафзол, инчунин объектҳои микроскопӣ, ба монанди мӯй, ошкор карда шаванд. Таҳлили спектроскопӣ ба муайян намудани боқимондаҳои ДНК, изҳои моддаҳои нашъадор, доруворӣ ва

дигар мавод мусоидат намуда, барои арзёбии криминалистӣ ва шиносоии далелҳо аҳаммияти муҳим дорад» [147, с. 161-164].

«Истифодаи Crime-lite AUTO вақти кори мутахассисонро кӯтоҳ намуда, самаранокии ҷамъоварии далелҳоро баланд мебардорад ва имконият медиҳад маълумоти аксӣ ва видеоӣ дар дохили система нигоҳ дошта шуда, баъдан ба дастгоҳҳои беруна интиқол дода шаванд. Ин раванд интиқоли ғаврии рақамии иттилоотро ба воҳидҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, масалан барои шиносоии ғаврии изҳои ангуштон тавассути низомҳое ба монанди СИАДИС таъмин менамояд» [147, с. 161-164].

Қорӣ намудани технологияҳои муосир дар криминалистика ба ташкили азназаргузаронии ҷои ҳодиса ва таҳлили далелҳои шайъӣ таъсири ҷиддӣ мерасонад. Технологияҳои 3D-сканеркунӣ, аз ҷумла триангулятсияи лазерӣ, нури сохторёфта, фотограмметрия ва системаҳои лидарӣ, имкон медиҳанд хурдтарин ҷузъиёти вазъияти ҷои ҳодиса сабт гардида, барқарорсозии виртуалӣ ва моделсозии рушди рӯйдодҳо анҷом дода шаванд. Истифодаи сканерҳои ғавроӣ сатҳи баланди автоматизатсия ва дақиқии ҷенкуниҳоро таъмин намуда, таъсири омили инсониро коҳиш медиҳад.

Усулҳои муосири аксбардории криминалистӣ ва таҳлили «мултиспектралӣ, аз ҷумла Crime-lite AUTO, биосенсорҳо ва дастгоҳҳои иммунохроматографӣ, имкон медиҳанд изҳои биологӣ, моддаҳои нашъадор, доруворӣ ва дигар объектҳои микроскопӣ ошкор ва сабт карда шаванд» [147, с. 161-164]. Ин раванд ҷамъоварии далелҳоро тезтар ва босифаттар гардонида, инчунин имкон медиҳад шиносоии объектҳо дар режими вақти воқеӣ анҷом дода шаванд.

Рақамгардонии азназаргузаронии ҷои ҳодиса ва ҳамгирии технологияҳои инноватсионӣ заминаҳоро барои ташаккули платформаи ягонаи миллии маълумоти криминалистӣ фароҳам меорад, ки дар он моделҳои 3D, сабтҳои аксӣ, видеоӣ ва аудиоӣ, инчунин пойгоҳҳои маълумотии мутахассисон муттаҳид карда мешаванд. Ин раванд ба

баланд гардидани шаффофияти амалҳои тафтишӣ, беҳтар шудани ҳамкориҳои байни мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва ташаққули заминаи бозғатимоди исботӣ мусоидат намуда, хатоҳои субъективиро ба ҳадди ақал мерасонад.

«Таҳлил ва низомнокии усулҳои муосири криминалистика, аз ҷумла 3D-сканеркунии лазерӣ ва фотограмметрӣ, фотограмметрияи мултиспектралӣ, таҳлили биосенсорӣ ва иммунохроматографӣ, имкон медиҳад самаранокии равиши маҷмӯӣ ба азназаргузарониҳои ҷои ҳодиса асоснок карда шавад. Чунин муносибат дақиқии баланди сабти изҳоро таъмин намуда, имконияти барқарорсозии такрорӣ рӯйдодҳо ва ташаққули заминаи бозғатимоди исботкуниро барои арзёбии судӣ-экспертӣ фароҳам меорад».

Ҳамин тавр, дастовардҳои муосири технологӣ дар соҳаи криминалистика имконият медиҳанд тафтиши ҷиноятҳо бо сифати баландтар, беҳатар ва ғаврияти бештар анҷом дода шавад ва мутахассисон воситаҳои илмӣ-техникиро барои муайян намудани ҳақиқати воқеаи самаранок истифода баранд.

БОБИ 3. ТАКТИКАИ КРИМИНАЛИСТИИ АЗНАЗАРГУЗАРОНИИ ҶОИ ҲОДИСА ВА ДАВРАҶОИ ОН

3.1. Хусусиятҳои тактикӣ-криминалисти марҳилаи омодагии азназаргузарони ҷои ҳодиса

Аз нигоҳи тактикӣ азназаргузарони ҷои ҳодиса шартан ба се марҳила ҷудо карда мешавад: омодагӣ, асосӣ ва хотимагӣ. Ҳар яке аз ин марҳилаҳо мақсадҳо, хусусиятҳои ташкилӣ ва методии худро дорад, ки самаранокии гузаронидани амали тафтиширо муайян менамоянд. «Марҳилаи омодагӣ ҷамъовари иттилооти ибтидоӣ, ташаккули гурӯҳи тафтишотию оперативӣ, интихоби воситаҳои техникӣ, таҳияи тактика ва банақшагирии пайдарпайии амалҳоро дар бар мегирад» [131, с. 83-85]. Марҳилаи асосӣ бевосита бо азназаргузарони визуалӣ, сабт, нишонагузорӣ ва гирифтани изҳо ва далелҳои шайъӣ алоқаманд мебошад. Марҳилаи хотимагӣ санҷиши пуррагии азназаргузарони анҷомёфта, таъмини ҳифзи маводи гирифташуда, ба расмият даровардани натиҷаҳо ва таҳлили иттилооти бадастомадаро барои банақшагирии амалҳои минбаъдаи тафтишӣ дар бар мегирад.

«Дар марҳилаи омодагӣ муфаттиш маҷмуи масъалаҳои ташкилӣ-тактикӣро ҳал менамояд, ки онҳо ба самаранокӣ ва пуррагии азназаргузарони минбаъда таъсири бевосита мерасонанд» [32, с. 235]. Самтҳои асосии омодагӣ пеш аз ҳама ташкили гурӯҳи тафтишотию оперативӣ мебошанд.

Омодагӣ ба азназаргузарони ҷои ҳодиса маҷмуи ҷорабиниҳои ташкилӣ ва тактикӣ мебошад, ки ба фароҳам овардани шароити мусоид барои гузаронидани ҳаракатҳои таҳқиқотии минбаъда равона шудаанд. Дар ин марҳила ҳайати гурӯҳи тафтишотию оперативӣ мукамал гардонда шуда, омодагии воситаҳои техникӣ, нақлиётӣ ва дигар воситаҳои махсус таъмин мегардад, машварати пешакӣ бо мутахассисон

анҷом дода мешавад, инчунин вақти мувофиқ ва усули самараноки гузаронидани азназаргузаронӣ муайян карда мешавад.

Мутобиқи ақидаи А.А.Корчагин сатҳи баланди омодагии пешакӣ самаранокии амалҳои минбаъдаи муфаттишро бо кам кардани сарфи вақт барои ошкор кардан, сабт намудан ва гирифтани изҳои ҷинойт, омӯзиши муфассали вазъ ва барқарорсозии механизмҳои ҳодиса ба таври назаррас баланд мебардорад [50, с. 185]. Чорабиниҳои омодагии дуруст ташкилшуда то ҳадди зиёд муваффақияти азназаргузаронии ҷои ҳодисаро пешакӣ муайян менамоянд, ки ин зарурати банақшагирии дақиқ ва саривақтии онҳоро асоснок месозад.

Банақшагирии азназаргузаронӣ бояд ҳалли маҷмуи масъалаҳои зеринро дар бар гирад: муайян намудани ҳаёти мувофиқи иштирокчиён; муқаррар кардани номгӯи воситаҳои зарурии илмӣ-техникӣ; таҳияи пайдарпайии гузаронидани ҳаракатҳои алоҳида; интихоби усулҳои тактикӣ, ки пуррагӣ ва ҳолис гузаронидани таҳқиқотро таъмин менамоянд. Илова бар ин, бо дарназардошти вазъи воқеии тафтиш мумкин аст зарурати мушаххас намудани баъзе вазифаҳои азназаргузаронӣ, дақиқ кардани вақти оғози он ва хусусиятҳои ҷои гузаронидан ба миён ояд.

Дар марҳилаи омодагӣ таҳлили иттилооти пешакӣ оид ба ҳодиса аҳаммияти махсус дорад. Муфаттиш бояд хусусият ва дараҷаи эҳтимолии тағйирёбии вазъиятро то лаҳзаи расидан ба ҷои ҳодиса, имконияти гум шудани изҳо, инчунин хавфҳои эҳтимолии марбут ба даҳолати шахсони бегона ё таъсири шароити номусоиди табиӣ-иқлимӣ арзёбӣ намояд. Дар асоси ин маълумот модели тактикий азназаргузаронӣ муайян карда мешавад, ки имконият медиҳад талафоти далелҳоро кам намояд, пуррагии ҳар чӣ бештари ошкорсозии онро таъмин намояд.

Ҳаёти гурӯҳ бо дарназардошти хусусияти ҳодиса, табиати объектҳои таҳқиқшаванда ва талаботи таъмини амният муайян карда

мешавад. «Одатан, ба ҳайати гурӯҳ шахсони зерин шомил мегарданд: корманди оперативӣ; мутахассиси корҳои тарканда; мутахассиси криминалистӣ, ки барои истифодаи дигар воситаҳои илмӣ-техникии сабт ва таҳлил масъул мебошад» [114, с. 227-230].

Чунин тақсимои уҳдадорихо имкон медиҳад, ки ба азназаргузаронӣ равиши маҷмӯи таъмин гардида, хатари осеб дидани изҳо ё ҳалалдор шудани ягонагии онҳо ба ҳадди ақал расонда шавад ва барои ҳуҷҷатгузори ҳамаҷонибаи ҷараёни ҳодиса дар ҷои он шароити мусоид фароҳам гардад.

Дар ҳолати зарурат ба ҳайати гурӯҳи тафтишию оперативӣ, «инчунин мутахассис-кинолог барои ошкор намудани дастгоҳҳои тарканда шомил карда мешавад» [117, с. 45-52].

Чунин ташаккули маҷмуии гурӯҳ имкон медиҳад на танҳо пуррагӣ ва сифати гузаронидани азназаргузарониро таъмин намуд, балки хавфҳоро барои иштирокчиён ба ҳадди ақал расонда, самаранокии сабт ва гирифтани маводи далелиро баланд бардорад, ҳамчунин барои риояи қонуният дар тамоми марҳилаҳои амали тафтишӣ шароити зарурӣ фароҳам оварад.

Ҳамоҳангсозии ҳаракати ҳамаи иштирокчиёни гурӯҳи тафтишотию оперативӣ низ яке аз самтҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Тақсимои дақиқи уҳдадорихо байни муфаттиш, мутахассис-криминалист, кормандони оперативӣ ва дигар шахсон низомнокии равандро таъмин намуда, такроршавии вазифаҳоро истисно мекунад ва эҳтимолияти иштибоҳҳои тактиро коҳиш медиҳад. Дар ҳолати зарурат метавон мутахассисони алоҳидаи соҳавӣ аз қабиле табибон, мутахассисони соҳаҳои дигар, биологҳо, пайшиносҳо ва дигаронро ҷалб намуд.

Омодагӣ ба азназаргузаронӣ ҳамчунин арзёбии имконияти истифодаи воситаҳои муосири техникӣ: аксбардорӣ ва наворбардори баландсифат, сканеркунии сеандоза, асбобҳои криминалистӣ барои ошкор кардани изҳои камнамоён ва ноаён, георадарҳо, дронҳоро дар бар

мегирад [117, с. 45-52]. Истифодаи чунин технологияҳо на танҳо ба баланд бардоштани дақиқии сабт мусоидат мекунад, балки доираи иттилооти бадастомадаро низ васеъ менамояд, ки ин барои барқарорсозии минбаъдаи ҳодиса аҳаммияти ҷиддӣ дорад

Дар маҷмуъ, ҷорабиниҳои зикршуда заминаи гузаронидани азназаргузаронии ҷои ҳодисаро ҳамчун раванди мураккаби маърифатӣ-таҳқиқотӣ ташаккул медиҳанд, ки сатҳи баланди омодагии касбӣ, танзими қатъии амалҳо ва равиши илмӣ асоснокшударо тақозо менамояд.

Дар ҷараёни омодагӣ ба азназаргузаронии ҷои ҳодиса муфаттиш аксаран бо як қатор мушкилоти тактикӣ рӯ ба рӯ мегардад [117, с. 45-52]. Ба вучуд омадани онҳо на танҳо бо шумораи зиёди иштирокчиёни гурӯҳи тафтишотию оперативӣ, балки ҳамчунин бо маҳдуд будани иттилооти ибтидоӣ оид ба хусусият ва ҳолатҳои ҳодисаи баамалномада вобаста мебошад. Илова бар ин, марҳилаи омодагӣ бисёр вақт дар шароити норасоии шадиди вақт сурат мегирад, ки ин имконияти таҳияи нақшаи муфассал ва ҳамачонибаи азназаргузаронии дарпешистодаро аз муфаттиш маҳдуд месозад.

Мураккабии вазъият метавонад бо таъсири омилҳои номусоиди обу ҳаво, инчунин бо зарурати гузаронидани таҳқиқоти васеъ ва гуногунсамтаи объектҳои моддӣ марбут ба ҳодиса боз ҳам мушкил гардад [33, с. 831]. Маҷмуи ҳолатҳои зикршуда аз муфаттиш саъю кӯшиши зиёди ҷисмонӣ, равонӣ-эмотсионалӣ ва зехниро талаб намуда, ба устувории касбӣ, малақаҳои ташкилию идоракунии ва қобилияти қабули қарорҳои фаврӣ дар шароити номуайяни талаботи баланд мегузорад.

Ин мушкилиҳо зарурати сатҳи баланди омодагии касбии муфаттишро ба миён меоранд, ки қобилияти зуд мутобиқ шудан ба вазъияти тағйирёбандаи динамикӣ, аз нав тақсим намудани қувва ва воситаҳо, инчунин ислоҳ қарорҳои ибтидоии тактикӣ вобаста ба

ворид шудани иттилооти навро дар бар мегирад. Дар чунин шароит қобилияти муфаттиш ба устувори равонӣ, ҳушёрӣ ва нигоҳ доштани сатҳи оптималии қобилияти корӣ дар шароити сарбории баланди равонӣ-эмотсионалӣ аҳаммияти махсус касб менамояд.

Илова бар ин, зарурати таъмин намудани ҳамоҳангии амали ҳамаи иштирокчиёни азназаргузаронӣ низ мушкилоти иловагӣ ба вучуд меорад. Нопуррагӣ ё дер расонидани иттилоот байни аъзои гурӯҳи тафтишотию оперативӣ метавонад боиси вайрон шудани моҳияти азназаргузаронӣ, пурра ошкор нашудани изҳо ё аз даст рафтани онҳо гардад. Аз ин рӯ, унсури муҳимми омодагӣ муайян намудани алгоритми дақиқи ҳамкориҳои мутақобил, танзими уҳдадорихоӣ ҳар як иштирокчӣ ва ислоҳи саривақтии ин вазифаҳо вобаста ба тағйирёбии шароит ба ҳисоб меравад.

Ҳамчунин бояд ба назар гирифт, ки ҳолатҳои ногаҳонӣ бавучудоянда, масалан, боғуборӣ ҳаво, ҳузури шахсони бегона, зарурати ҷалби мутахассисони иловагӣ метавонанд аз муфаттиш қабули ғаврии қарорҳои ғайристандартӣ, вале аз лиҳози илмӣ асосноки тактикиро талаб намоянд [160, с. 124-136]. Ин ҳолатҳо зарурати равиши чандирро дар ташкили азназаргузаронӣ ба вучуд меоранд, ки дар он танзими қатъии меъёрҳои қонунгузориҳои муҳофизатӣ бо имконияти мутобиқ шудан ба вазъияти воқеӣ ҳамоҳанг карда мешавад.

Дар марҳилаи омодагӣ то баромадан ба ҷои ҳодиса муфаттиш бояд иттилооти ибтидоиро оид ба ҳодиса то ҳадди имкон пурра ҷамъоварӣ намояд. Аз ҷумла, зарур аст муайян карда шавад, ки кӣ ва бо кадом тарз дар бораи ҳодиса хабар додааст, он кай ва дар кучо рух додааст, хусусият ва ҳолатҳои он чӣ гунаанд. «Бояд мавҷудияти шохидон, ҷабрдидагон ва кӯмаки тиббии ба онҳо расонидашуда муайян карда шавад, инчунин тадбирҳои андешидашуда барои бартараф намудани оқибатҳои ҳодиса, иҷроқунандагони онҳо ва самаранокии ин амалҳо ошкор гарданд» [33, с. 831]. Муайян намудани далели ташкили ҳифзи ҷои

ходиса ва татбиқи чораҳо ҷихати ҳифзи изҳо ва дигар далелҳои шайъӣ низ аҳаммияти махсус доранд.

Дар асоси маълумоти ҷамъоваришуда оид ба хусусияти ҳодиса ва иттилооти ибтидоӣ дар бораи ҷои ҳодиса муфаттиш ҳайати иштирокчиёни азназаргузарониро тартиб медиҳад. Ҳайати оптималии гурӯҳ талаботи калидӣ ба ҳисоб рафта, ҳамкориҳои самараноки иштирокчиён, тартибнокии амалҳо ва пуррагии чорабиниҳои таҳқиқотиро таъмин менамояд. Чунин равиш имкон медиҳад, ки муҳити моддии ҳодиса ҳамаҷониба омӯхта шуда, изҳо ва далелҳо бо сифати баланд ошкор ва сабт карда шаванд, ҳамзамон эҳтимолияти аз даст рафтани иттилоот ва вайрон гардидани пайдарпайии муурофиавии амалҳо ба ҳадди ақал расонида шавад.

Пас аз расидан ба ҷои ҳодиса муфаттиш санҷиши боэътимодии иттилооти мавҷуда оид ба ҳодисаро анҷом дода, иҷрои супоришҳои худро назорат менамояд. Дар навбати аввал пурсиши кӯтоҳи шоҳидон, ҷабрдидагон ва дигар шахсони дар ҷои ҳодиса ҳузурдошта бо мақсади дақиқ намудани ҷанбаҳои зерин гузаронида мешавад: «вақт, ҷой ва хусусияти он; расонида шудани кӯмаки зарурии тиббӣ ба ҷабрдида; риоя гардидани чораҳои муҳофизати ҷои ҳодиса ва дур кардани шахсони бегона; таъмин будани ҳифзи изҳо ва дигар далелҳои шайъӣ» [165, с. 230].

«Тибқи қоидаи умумӣ, гузаронидани дастурдиҳӣ ба иштирокчиёни азназаргузаронӣ аз ҷониби муфаттиш анҷом дода мешавад, ки ӯ ҳамаи иштирокчиёнро бо мақсадҳо, вазифаҳо, тартиби амал, чораҳои бехатарӣ ва талаботи муурофиавӣ шинос менамояд» [165, с. 230]. Дастурдиҳӣ ҳамоҳангии амалҳо, тақсимои дақиқи уҳдадорӣҳо ва коҳиш додани хавфҳо барои иштирокчиёни амали тафтишӣ таъмин менамояд.

Дар баъзе ҳолатҳо барои гузаронидани дастурдиҳӣ метавон мутахассиси соҳаи дахлдорро ҷалб намуд. Масалан, ин метавонад мутахассиси корҳои тарқанда, мутахассис-криминалист ё эксперти судӣ-тиббӣ бошад, ки иштирокчиёнро оид ба хусусиятҳои кор бо объектҳои

хатарнок, нозукиҳои сабти изҳо ё қоидаҳои муносибат бо далелҳои шайъӣ огоҳ месозанд.

«Чалби мутахассисон ба гузаронидани инструктаж сатҳи амният ва самаранокии корро ба таври назаррас баланд мебардорад, хусусан дар ҳолатҳои мураккаб, ки бо мавҷудияти дастгоҳҳои тарканда, моддаҳои хатарноки кимиёвӣ ё объектҳои калонҳаҷме алоқаманд мебошанд, ки муносибати махсусро талаб мекунад» [137, с. 57-58].

Ҳангоми гузаронидани дастурдиҳӣ муфаттиш бояд диққати иштирокчиёни азназругузарониро ба як қатор ҷанбаҳои калидӣ равона намояд, ки ҳам амният ва ҳам самаранокии фаъолияти дарпешистодаро муайян мекунад. Пеш аз ҳама, мақсадҳои гузаронидани азназругузаронии ҷои ҳодиса шарҳ дода мешаванд, аз ҷумла ошкор кардан, сабт намудан ва гирифтани изҳои ҷиноят, муайян намудани механизми ҳодиса ва ба даст овардани иттилооти ибтидоӣ барои амалҳои минбаъдаи тафтишӣ.

Муфаттиш бояд амалҳое, ки ҳар як иштирокчӣ уҳдадор аст фавран пас аз расидан ба ҷои ҳодиса иҷро намояд, ба таври муфассал муайян созад. Ба инҳо дохил мешаванд: санҷиши вазъият аз лиҳози мавҷудияти хатар ба амният, арзёбии ҳузури шахсони бегона, ошкорсозии пешакии изҳои эҳтимолии ҷиноят ва риояи масирҳои муқарраршудаи ҳаракат [45, с. 118].

Дар ҷараёни дастурдиҳӣ муфаттиш ҳамчунин объектҳои ошкор ва гирифташавандаро номбар мекунад: аз пораҳои дастгоҳи тарканда ва изҳои фаъолшавии он оғоз намуда, то маводи биологӣ, трасологӣ ва дигар объектҳое, ки барои муайян намудани ҳолатҳои ҷиноят аҳаммият доранд. Фаҳмиши равшани номгӯӣ объектҳои афзалиятнок аз ҷониби иштирокчиён ба мақсаднокии амалҳо мусоидат намуда, эҳтимолияти аз даст рафтани иттилооти муҳимми далелиро коҳиш медиҳад.

На чандон муҳим муайян намудани амалҳое мебошад, ки анҷом додани онҳо қатъиян манъ аст. «Ҳар гуна амалҳои беандеша ё

номувофиқ метавонанд ба оқибатҳои вазнин, аз ҷумла таркиши дастгоҳи дюом, нобуд гардидани иттилооти изӣ ё расонидани зарар ба иштирокчиёни азназаргузаронӣ оварда расонанд» [157, с. 171-173; 134, с. 96-98].

Илова бар ин, муфаттиш мутобиқати ҳайати гурӯҳи иштирокчиёни азназаргузарониро бо вазъияти воқеан ташаккулёфта дар ҷои ҳодиса аз нав шинос менамояд. Ин марҳила имкон медиҳад, ки сохтори ташкилии гурӯҳ ислоҳ гардида, тақсимои уҳдадорихо дақиқ карда шавад ва барои таҳқиқоти ҳамаҷониба ва босифати муҳити моддӣ шароити мувофиқ фароҳам оварда шавад.

Азназаргузаронии ҷои ҳодиса ҳангоми тафтиши ҷиноятҳо аксар вақт ҷалби мутахассисонро талаб мекунад, ки ин ба хусусияти амалҳои тафтишӣ, хусусияти объектҳои гирифташаванда, инчунин ба зарурати риояи қатъии қоидаҳои беҳатарӣ вобаста мебошад. «Иштироки мутахассисон на танҳо самаранокии ошкор ва сабти изҳоро баланд мебардорад, балки истифодаи дурусти воситаҳои техникӣ, кам кардани хатари аз даст рафтани маводи далелӣ ва риояи талаботи қонунгузори амалкунандаро низ таъмин менамояд» [129, с. 78-83]. Иштироки мутахассис дар раванди азназаргузаронии ҷои ҳодиса яке аз шартҳои муҳимми таъмини сифат ва самаранокии тафтишоти ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад. «Мутахассис шахсе мебошад, ки дорои донишҳои махсуси илмӣ, техникӣ ё амалӣ буда, бо даъвати муфаттиш барои кӯмак дар ошкор, сабт, ҷамъоварӣ ва нигоҳдории далелҳо ҷалб карда мешавад» [129, с. 78-83]. Мутахассис ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса вазифаҳои зеринро иҷро мекунад:

- кӯмак дар ошкор ва муайян намудани изҳо ва дигар ашёи дорои аҳаммияти далелӣ;
- истифодаи воситаҳои техникӣю криминалистӣ (аксбардорӣ, наворгирӣ, ҷенкунӣ ва ғайра);

- маслиҳат додан ба муфаттиш оид ба тарзи дурусти гирифтани намунаҳо;

- таъмини нигоҳдории дурусти далелҳо барои пешгирӣ аз вайроншавӣ ё аз даст рафтани онҳо;

- шарҳ додани масъалаҳои махсус, ки ба соҳаи донишҳои ӯ тааллуқ доранд.

«Иштироки мутахассис дар азназаргузаронии ҷои ҳодиса ҷузъи муҳимми фаъолияти тафтишотӣ буда, барои таъмини объективият, комилӣ ва боэътимодии далелҳои ҷамъовардашуда нақши калидӣ мебозад» [129, с. 78-83]. Бе истифодаи донишҳои махсус, дар бисёр ҳолатҳо муайян ва таҳқиқ намудани изҳо ва дигар маводи далелӣ ғайриимкон ё душвор мегардад.

Аҳаммияти махсус фарқгузори азназаргузаронӣ вобаста ба навъи ҷои ҳодиса дорад, зеро он мустақиман ба интихоби тактика ва тартиби мурофиавии гузаронидани онҳо таъсир мерасонад. Аз ҷумла, азназаргузаронии манзил, биноҳои истехсолӣ ва хизматӣ, қитъаҳои кушоди маҳал ва воситаҳои нақлиёт фарқ карда мешаванд. Ҳар як навъи азназаргузаронӣ алгоритми хоси амалҳо, интихоби воситаҳои техникӣ ва хусусиятҳои ҳамкори муфаттиш бо иштирокчиёнро талаб менамояд.

Масалан «Дар ҷараёни гузаронидани азназаргузаронии ҷои ҳодиса муайян карда шуд, ки объекти азназаргузаронӣ маркази дилхушии «Т» мебошад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, ноҳияи Шохмансур, кӯчаи 0000, хонаи 000 воқеъ гардидааст.

Муайян карда шуд, ки объекти мазкур дар канори рости роҳи мошингарди самти Душанбе – Ваҳдат ҷойгир буда, роҳ бо қабати асфалт пӯшонида шуда, ҳаракат дар он дучониба ба роҳ монда шудааст. Аз ду тарафи роҳ ҷўйборҳои бетонӣ ва дарахтони сабз ҷойгир мебошанд. Дар рӯ ба рӯи ҷои ҳодиса нуқтаҳои хизматрасонии «Х» шаҳри Душанбе воқеъ гардидаанд. Аз қисмати поёнии ҷои ҳодиса нуқтаи фурӯши

сӯзишворӣ ва аз қисмати болоии он биноҳои баландошёнаи истиқоматӣ ҷойгир мебошанд.

Ҳангоми ворид шудан ба маркази дилхушии «Т» муайян карда шуд, ки бинои мазкур якҷабата буда, андозаи тахминии он 20x12 метрро ташкил медиҳад. Дар тарафи чапи даромадгоҳ нуктаи фурӯши нӯшокиҳои спиртӣ ва хизматрасонӣ ҷойгир буда, дар ду тарафи толор мизу курсӣ барои нишаст пешбинӣ шудааст. Дар қисми болоии сахна ҷой барои ҷойгир намудани таҷҳизоти мусиқӣ муқаррар гардидааст. Дар дохили толор сутунҳои бетонӣ мушоҳида карда мешаванд. Инчунин, дар тарафи чапи дохили бино мизу курсӣ барои нишастии ҷудогона мавҷуд мебошад.

Зимни азназаргузаронӣ ҳолати умумии бино, ҷойгиршавии ашё ва муҳити атроф бо риояи талаботи мурофиавӣ ба қайд гирифта шуд. Дар раванди азназаргузаронии ҷои ҳодиса ягон ашё ё изи дорои аҳаммияти далелӣ муайян ва дарёфт карда нашуд».

«Фарқгузориҳои азназаргузаронӣ вобаста ба навъи ҷои ҳодиса дорои аҳаммияти муҳимми назариявӣ ва амалӣ мебошад» [129, с. 78-83]. Ин раванд ба тарзи ташкили амалҳои тафтишотӣ, интихоби усулҳои тактикӣ, тартиби мурофиавӣ, доираи иштирокчиён ва истифодаи воситаҳои техникӣ таъсири мустақим мерасонад.

Объекти баррасишуда ҳамчун бинои хизматрасонии ҷамъиятӣ бо хусусиятҳои хоси худ тавсиф мешавад: дастрасии васеи шаҳрвандон, эҳтимоли тағйирёбии вазъият то оғози азназаргузаронӣ, мавҷудияти таҷҳизоти гуногун ва зарурати муайян намудани доираи шахсони дар ҷои ҳодиса ҳузурдошта. Чунин омилҳо тақозо менамоянд, ки тадбирҳои тактикӣ ба ҳифзи изҳо, маҳдуд намудани дастрасии шахсони бегона ва истифодаи васоити техникӣ сабт равона гарданд. Аз ин лиҳоз, таҳияи тавсияҳои методӣ бо дарназардошти типологияи ҷои ҳодиса ҷиҳати тақмили фаъолияти тафтишотӣ ва баланд бардоштани самаранокии исботкунии мурофиавӣ аҳаммияти муҳим дорад.

«Фарқгузорӣ аз рӯйи навъи ҷои ҳодиса имкон медиҳад, ки чунин омилҳо, аз қабилӣ дараҷаи дастрасии объектҳо, зарурати таъмини амнияти иштирокчиён, мураккабии сабт ва ҳифзи изҳо, инчунин ҳаҷм ва хусусияти таҳқиқоти илмӣ-техникии зарурӣ ба назар гирифта шаванд» [89, с. 78]. Ин фарқгузорӣ ҳангоми банақшагирӣ ва ташкили азназаргузаронӣ аҳаммияти бунёдӣ дошта, низомнокӣ ва пуррагии чорабиниҳои таҳқиқотиро таъмин менамояд.

Дар як қатор манбаъҳои таълимӣ таъкид мегардад, ки азназаргузаронии ҷои ҳодиса метавонад на танҳо хусусияти таҳқиқотӣ, балки хусусияти оперативӣ-чустучӯӣ низ дошта бошад. «Дар баъзе таҳқиқотҳо зикр мешавад, ки он метавонад барои пешгирии ҷинояти дар ҳоли содиршавӣ қарордошта ё барои ошкор намудани ҷинояткорони пинҳоншуда зарур гардад» [89, с. 78]. Ин ҳолат зарурати ҳамоҳанг сохтани усулҳои тафтишотӣ ва оперативиро дар ҷои ҳодиса ба миён оварда, аз муфаттиш сатҳи баланди чандирии оперативӣ ва қобилияти қабули қарор дар шароити маҳдудияти вақт ва нопуррагии иттилоотро талаб менамояд.

Дар ин замина ташкили дурусти азназаргузаронӣ аҳаммияти махсус касб менамояд: тақсимоти дақиқи нақшҳо байни иштирокчиёни гурӯҳ, таъмини амнияти шахсони ҳузурдошта, инчунин истифодаи усулҳои тактикӣ имкон медиҳанд, ки хатари содиршавии ҷиноятҳои нав ба ҳадди ақал расонида шуда, далелҳо ҳифз гарданд.

Ба ин тартиб, азназаргузаронии ҷои ҳодиса на ҳамеша танҳо як амалиёти таҳқиқотӣ ба ҳисоб меравад, балки дар як қатор ҳолатҳо он вазифаҳои пешгирикунандаро низ иҷро менамояд ва ин ҳолат бояд ҳангоми банақшагирӣ ва гузаронидани ин амали тафтишӣ ба назар гирифта шавад [181, с. 420].

Истифодаи мақсадҳои қаблан зикршудаи азназаргузаронӣ: пешгирии ҷиноят ё ошкор намудани ҷинояткорони пинҳоншуда барои ҳамаи амалҳои тафтишӣ хос набуда, одатан хусусияти истисноӣ дорад.

Бо вучуди ин, чунин ҳолатҳо метавонанд, аз ҷумла, ҳангоми тафтиши ҷинойтҳои марбут ба истифодаи маводи тарканда ва дастгоҳҳои тарканда ба миён оянд. Масалан, агар то лаҳзаи расидани гурӯҳи тафтишию оперативӣ гузоштани дастгоҳи тарканда идома дошта бошад ва таркиши он ҳанӯз рух надода бошад, амалҳои муфаттиш метавонанд бевосита ба пешгирии ҷинойт мусоидат намоянд, ки дар манбаъҳои илмӣ низ зикр гардидааст.

Ҳангоми омодагӣ ба азназаргузаронии ҷои ҳодиса зарур аст имконияти воридшавии зуд ва бемонеа ба объект бо риояи қатъии чораҳои беҳатарӣ ба назар гирифта шавад. Ҳар гуна таъхир метавонад боиси нобуд гардидани изҳои фаъолияти ҷинойтӣ гардад, дар ҳоле ки шитобкориҳои аз ҳад зиёд барои ҳаёт ва саломатии иштирокчиёни амали тафтишӣ хатар эҷод менамояд. Барои ҳалли ин вазифа, дар ҳолати зарурӣ, воҳидҳои махсусгардонидашуда ҷалб карда мешаванд, ки дорони малака ва таҷҳизоти дахлдор мебошанд.

Иштироки онҳо, инчунин ҳангоми тафтиши ҷинойтҳои мувофиқ мебошад, ки аз ҷониби гурӯҳи шахсон содир шудаанд ва эҳтимоли муқовимати фаъол аз тарафи иштирокчиёни дар ҷои ҳодиса ҳузурдошта вучуд дорад [177]. Чунин ҳолат нисбатан зиёд ба мушоҳида мерасад: ҳатто агар дар ҷои таркиш на ташкилкунандагони гурӯҳи ҷинойтӣ, балки танҳо иҷрокунандагони мустақим ҳузур дошта бошанд ҳам, онҳо метавонанд иттилооти пурра дар бораи фаъолияти тамоми гурӯҳро надошта бошанд, вале ҳамзамон барои муқовимати фаъол ба амалҳои тафтишӣ тадбирҳо андешанд.

Банакшагирии пешакӣ ва ҷалби воҳидҳои махсусгардонидашуда имкон медиҳад ин хавфҳо коҳиш дода шуда, амнияти иштирокчиёни азназаргузаронӣ таъмин ва ягонагии заминаи далелӣ ҳифз карда шавад [135, с. 34-38].

Дар марҳилаи омодагӣ ба азназаргузаронии ҷои ҳодиса бояд мавҷудияти ҳамаи воситаҳои зарурии техникӣ ва нақлиётӣ таъмин карда

шавад. Пеш аз ҳама, суҳан дар бораи воситаҳои стандартии сабт меравад: техникаи аксбардорӣ ва наворбардорӣ, асбобҳои ченкунӣ, воситаҳои равшанидиҳӣ, инчунин дигар дастгоҳҳои техникаи криминалистӣ, ки истифодаи онҳо ҳангоми азназаргузаронӣ ва гирифтани изҳо ва далелҳо тавсия дода мешавад.

«Илова бар таҷҳизоти стандартӣ, дар ҷои ҳодиса воситаҳои махсуси техникӣ заруранд, ки барои кор бо маводи тарканда ва дастгоҳҳои тарканда пешбинӣ шудаанд: тестҳои фаврии махсус, ки имкон медиҳанд мавҷудияти маҳсулоти таркиш дар ашё ва сатҳҳои гуногун муайян карда шавад» [7, с. 373].

Истифодаи маҷмуии ин воситаҳо барои мусоидат намудани омилҳои зерин равона карда шудаанд: ошкор ва сабти самараноки изҳои дастгоҳҳои тарканда; ҳифзи далелҳои шайъӣ; коҳиш додани хатарҳо барои иштирокчиёни амали тафтишӣ; баланд бардоштани дақиқии таҳлили минбаъдаи криминалистӣ ва барқарорсозии ҷараёни ҳодисаро таъмин менамояд [119, с. 138-140].

Дар ҳамаи ҳолатҳо истифодаи сағҳои махсус омӯзонидашуда, ки дорои малакаҳои ошкор намудани маводи тарканда ва дигар объектҳои хатарнок мебошанд, мувофиқи мақсад аст. Бояд қайд намуд, ки масъалаҳои интиҳоб ва истифодаи воситаҳои техникӣ ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса дар боби алоҳида баррасӣ мегарданд, бинобар ин дар ин ҷо ба онҳо муфассал таваккуф карда намешавад.

Ҳангоми омодагии воситаҳои нақлиётӣ зарур аст табиноти дугонаи онҳо ба назар гирифта шавад. Онҳо на танҳо барои интиқоли гурӯҳи тафтишотию оперативӣ ба ҷои ҳодиса хизмат мекунанд, балки ҳамчунин барои баровардан ва интиқоли маводи гирифташуда истифода мешаванд. Дар як қатор ҳолатҳо барои интиқоли объектҳои алоҳида метавонад нақлиёти махсус ва контейнерҳои махсусгардонидашуда талаб карда шаванд, ки барои ҷойивазнамоии бехатари объектҳои хатарнок ё калонҳаҷм пешбинӣ шудаанд.

Маълумот дар бораи зарурати чунин нақлиёт ва контейнерҳо метавонад аз ҷониби муфаттиш пешакӣ ба даст оварда шавад ва манбаи ин иттилоот аҳаммияти принсипиалӣ надорад [40, с. 400]. Ин маълумот метавонад аз маълумоти оперативӣ-чустучӯӣ, иттилооти воридшуда аз аризаҳои соҳибони он, баёноти шоҳидон ё иштирокчиёни ҳодисаҳо, инчунин аз натиҷаҳои машварат бо мутахассисон иборат бошад. Аз нуқтаи назари омодагӣ, интиҳоби вақти гузаронидани азназаргузаронӣ дар ҳолати мавриди баррасӣ хусусияти факултативӣ дорад, зеро азназаргузаронӣ амали тафтишии таъхирнопазир ба ҳисоб рафта, феврал пас аз он анҷом дода мешавад, ки мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар бораи факти содир шудани ҷиноят иттилоот мегиранд.

«Дар ҳолатҳои ҷалби қоршиноси судӣ-тиббӣ машварати ӯ метавонад барои муайян намудани хусусияти объектҳои гирифташаванда, инчунин барои банақшагирии дурусти амалҳои минбаъда оид ба таҳқиқ ва сабти онҳо аҳаммияти муҳим дошта бошад» [9, с. 205].

Ҳамзамон, ҳангоми муайян намудани вақти гузаронидани азназаргузаронӣ бояд омилҳои зерин ба назар гирифта шаванд:

– ҳаҷми қорҳои эҳтимоли, ки барои азназаргузаронӣ, сабт, гирифтани изҳо ва далелҳои шайъӣ вақти муайяно талаб мекунанд;

– ҳузури соҳибон ё соҳибмулкони қонунии манзил дар ҷои ҳодиса, ки барои таъмини қонунӣ будани гузаронидани амали тафтишӣ ва риояи талаботи мурофиавӣ аҳаммияти муҳим дорад;

– ҳолати умумии ҷои ҳодиса, аз ҷумла равшанӣ ва дигар шароитҳои, ки ба пуррагии сабт ва амнияти иштирокчиён таъсир мерасонанд.

Ҳамгироии ин шартҳои соатҳои субҳро барои гузаронидани азназаргузаронӣ мувофиқтар мегардонад, зеро маҳз дар ин вақт ҳамоҳангии мувофиқи амалҳои таъмин шуда, расмиёти мурофиавӣ риоя мегарданд ва барои иҷрои бехатару самараноки амали тафтишӣ шароити мусоид фароҳам меояд.

Интихоби усули гузаронидани азназаргузаронӣ унсури муҳимми марҳилаи омодагӣ буда, тактикаи умумии ҳаракати гурӯҳи тафтишотию оперативиро дар ҷои ҳодиса муайян менамояд. «Се усули асосии азназаргузаронӣ чудо карда мешаванд: марказонидашуда, ғайримарказонидашуда ва фронталӣ. Ҷои ҳодиса метавонад ҳам бино ва ҳам ҳудуди кушод бошад» [137, с. 57-58].

Бо ин сабаб, дар амал бештар усули марказонидашуда (эксцентрикӣ) истифода мешавад, ки дар он ҳаракати иштирокчиёни азназаргузаронӣ аз марказ ба самти канораҳо сурат мегирад. Ин усул имкон медиҳад объектҳои дар атрофи марказ ҷойгиршударо ба таври низомнок сабт намояд, самти парокандашавии унсурҳои осебрасон ва пораҳои дастгоҳи таркандаро пайгирӣ кунад, инчунин тасаввурот оид ба қувваи таркиш ва механизми онро ташаккул диҳад.

Ошкор ва гирифтани объектҳои биологӣ, аз ҷумла изҳои хун ва бофтаҳои ҷабрдидагон, инчунин изҳои хоси ҷароҳатҳои тарканда дар ашё ва сатҳҳо низ аҳамияти муҳим доранд. Ин объектҳо барои муайян намудани ҳолатҳои ҳодиса, арзёбии хусусияти таркиш ва механизми расонидани ҷароҳатҳо, ҳамчунин барои таҳлили минбаъдаи судӣ-тиббӣ ва криминалистӣ аҳамияти калидӣ доранд [141, с. 43-45].

«Ба ин тартиб, наздикшавӣ ба ҷои ҳодиса талаб мекунад, ки эҳтиёткорӣ тактикӣ, риояи қатъии ҷораҳои бехатарӣ ва равиши низомнок нисбат ба ошкор ва сабти объектҳои махсус бо ҳам муттаҳид карда шаванд, ки ин пуррагӣ ва боэътимодии амалҳои тафтиширо таъмин менамояд» [133, с. 56-66].

Муфаттиш бояд саъй намояд, ки азназаргузаронии муфассал анҷом дода шавад. Анҷом додани ин амалҳо дар доираи азназаргузаронии иловагӣ ё пас аз интиқоли объектҳо ба ҷои хизмат номуносиб дониста мешавад, зеро он:

– боиси сарфи беасоси қувва ва воситаҳои мегардад, ки барои азназаргузаронии такрорӣ заруранд;

– имкониятҳои таъини таҳқиқоти зарурии экспертизавиро маҳдуд месозад, зеро амалҳои вобаста ба азназаргузаронии объектҳо анҷомёфта ҳисобида намешаванд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки риоя накардани ин талабот муайян намудани шахсони ба ҷиноят дахлдоштаро ба таври ҷиддӣ мушкил мегардонад ва самаранокии ҷорабиниҳои минбаъдаи тафтишӣ ва экспертизавиро коҳиш медиҳад. Аз ин рӯ, ташкили қатъии тартиби сабт ва ҳифзи изҳо дар ҷои ҳодиса унсури ҷудонашавандаи тафтиши босифат ба ҳисоб меравад.

«Омодагӣ ва гузаронидани азназаргузаронии ҷои ҳодиса раванди бисёрмарҳилавие мебошад, ки дар он ҷанбаҳои ташкилӣ, тактикӣ ва криминалистӣ бо ҳам зич алоқаманданд» [133, с. 56-66]. Танҳо иҷрои маҷмӯӣ ва низомноки ҳамаи талабот имкон медиҳад пуррагии сабти изҳо, ҳифзи заминаи далелӣ, амнияти иштирокчиёни амали тафтишӣ ва самаранокии тафтиши ҷиноятҳои марбут ба истифодаи маводи тарканда таъмин карда шаванд.

1. Мавқеа асоснок карда мешавад, ки тибқи он натиҷабахшии азназаргузаронии ҷои ҳодиса ҳангоми тафтиши ҷиноятҳо ба таври назаррас аз сифати марҳилаи омодагӣ вобаста мебошад. Ин марҳила ҷамъоварӣ ва таҳлили иттилооти ибтидоӣ, банақшагирии тактикаи азназаргузаронӣ ва ташкили ҳайати мувофиқи гурӯҳи тафтишотию оперативиро дар бар мегирад.

2. Мақсаднок будани истифодаи алгоритми сохторёфтаи омодагӣ ба азназаргузаронии ҷои ҳодиса исбот мегардад, ки навъи ҷои ҳодиса, хусусияти таҳдидҳо ва хусусияти объектҳои гирифташавандаро ба ҳисоб мегирад. Ин равиш ба баланд бардоштани пуррагии ошкор ва сабти иттилооти изӣ ва коҳиш додани эҳтимолияти иштибоҳҳои тактикӣ мусоидат менамояд.

3. Хулосае асоснок карда мешавад, ки ҷалби барвақти мутахассисон (мутахассисони корҳои тарканда, криминалистҳо, кинологҳо, экспертҳои

судӣ-тиббӣ) ва истифодаи воситаҳои муосири илмӣ-техникӣ ханӯз дар марҳилаи омодагӣ шартӣ муҳимми таъмини амнияти иштирокчиёни амали тафтишӣ ва баланд бардоштани аҳаммияти далелии натиҷаҳои бадастомада мебошад.

4. Мавқеи ибраз мегардад, ки тибқи он танзими дақиқи ҳамкориҳои иштирокчиёни гурӯҳи тафтишотӣ оперативӣ ва гузаронидани дастурдиҳии ҳадафманд дар марҳилаи омодагӣ ба риояи талаботи муурофиявӣ, ҳифзи изҳо ва баланд бардоштани самаранокии тафтиши минбаъда мусоидат мекунад.

5. Асоснок карда мешавад, ки мувофиқи он сатҳи омодагии касбии муфаттиш, аз ҷумла қобилияти ӯ барои қабули ғаврии қарорҳо дар шароити норасоии вақт ва хатари баланд, омили муҳимме мебошад, ки ба сифати ташкилии гузаронидани азназаргузаронии ҷои ҳодиса таъсири ҷиддӣ мерасонад.

3.2. Тактикаи давраи таҳлилии азназаргузаронии ҷои ҳодиса

Тактикаи азназаргузаронӣ, новобаста аз хусусияти объектҳои таҳқиқшаванда, риояи ҳатмии як қатор қоидаҳои умумии ибтидоиро пешбинӣ менамояд. Муқаррароти зикршуда бо ҳамдигар дар робитаи зич қарор дошта, барои ҳамаи тавсияҳои методие, ки ба азназаргузаронии предметҳо марбутанд, аҳаммияти умумӣ доранд.

Азназаргузаронии ҷои ҳодиса, ба мисли ҳар як амали дигари тафтишӣ, бояд бо риояи қатъии принсипи қонуният сурат гирад. Чуноне ки П.П.Светков қайд менамояд, қонуният дар амалияи криминалистӣ дар иҷрои бечунучарои қонунгузори амалкунанда ва санадҳои меъёрии ба он асосёфта аз ҷониби ҳамаи шахсони масъул ҳангоми истифодаи воситаҳои техникӣ, татбиқи усулҳои тактикӣ ва методӣ дар ҷараёни тафтиши ҷиноятҳо, инчунин ҳангоми таҳқиқи далелҳо дар баррасии судӣ ифода меёбад. Бо вучуди ин, қонунгузорӣ танҳо қоидаҳои умумии

гузаронидани азназаргузарониини ҷои ҳодисаро муқаррар намуда, танзими муфассали тавсияҳои методӣ оид ба тартиби анҷом додани онро дар бар намегирад. Аммо ҳар гуна тавсияҳои криминалистӣ аз лиҳози мухтаво ва таъиноти мақсаднокии худ набояд бо талаботи қонун муҳолифат дошта бошанд.

Вазифаи асосии азназаргузарониини ҷои ҳодисаро ошкор намудан ва сабт кардани далелҳои мушоҳидашаванда ба андозае мебошад, ки пуррагии кофӣ онҳоро таъмин намояд. Ба даст овардани ин ҳадаф танҳо дар шароити гузаронидани таҳлили ҳамачониба ва ҳолисона имконпазир аст.

Талаби пуррагии азназаргузаронӣ маънои сабти механикӣ ё ғайрифаъоли ҳамаи аломатҳо ва ҳолатҳои даркшавандаро надорад. Ҳар як объекти олами моддӣ бо маҷмуи зиёди хусусиятҳо ва таркибҳои гуногуни онҳо тавсиф меёбад, ки ин ба таври объективӣ имконияти сабти комил ва фарогири онҳоро истисно менамояд. Дар ҷараёни азназаргузаронӣ аз муфаттиш қобилияти ошкор ва интиҳоб намудани он хусусиятҳои талаб карда мешавад, ки аҳаммияти ҳуқуқӣ доранд, инчунин муайян намудани аломатҳои моддӣ, ки метавонанд барои парвандаи ҷиноятӣ аҳаммият пайдо намоянд. Дар асл, ҳангоми азназаргузарониини ҷои ҳодиса дар назди муфаттиш вазифаи ҷудо намудани ҳар чӣ бештари маълумоти дорои арзиши далелӣ аз маҷмуи умумии иттилооти даркшаванда меистад.

Ҳамачониба будани азназаргузаронӣ дар он ифода меёбад, ки дар раванди ошкор намудани ҳолатҳои муҳимму аҳаммиятнок ҳамаи вариантҳои эҳтимолии рушди ҳодиса ба назар гирифта шаванд. Ин равиш имкон медиҳад, ки дар асоси он самтҳои минбаъдаи ошкор ва таҳқиқи далелҳои дорои аҳаммияти исботӣ муайян карда шаванд.

Талаби ба таври ҳолисона гузаронидани азназаргузарониини ҷои ҳодиса, муфаттишро уҳдадор месозад, ки маълумотро мутобиқ ба воқеият муайян ва сабт намояд. Дар ҷараёни омӯзиши предмет, ба мисли

раванди тафтиш дар маҷмуъ, интихоби ғаразноки далелҳо бо тамоюли айбдоркунӣ ё сафедкунӣ қобили қабул нест. Ҳамаи маълумоти воқеии тавассути азназаргузаронӣ муайяншуда, ки аҳаммияти ҳуқуқӣ доранд, бояд дар протоколи ин амали тафтишӣ ба таври холисона инъикос гарданд [148, с. 43-52].

Дар илми криминалистика ба таври анъанавӣ ду усули азназаргузаронӣ ҷудо карда мешаванд: усули субъективӣ, ки дар он раванди мушоҳида ба фарзияи пешакӣ пешниҳодшуда оид ба механизми ҳодисаи рухдода вобаста мебошад ва усули объективӣ, ки таҳқиқи пайдарпайи объектҳоро мутобиқ ба ҷойгиршавии воқеии онҳо пешбинӣ менамояд. Бо вучуди ин, чунин фарқгузорӣ аз лиҳози истилоҳӣ на ҳамеша дақиқ ба назар мерасад. Ҳар гуна азназаргузаронии ҷои ҳодиса ногузир унсури дарки субъективиро дар бар мегирад, ки он бо фаъолияти маърифатии муфаттиш вобаста аст. Ҳамзамон, тактикаи таҳқиқоти тафтишии объектҳо бояд ба тавре таҳия гардад, ки ҷузъи субъективии раванди маърифат ба ошкорсозии ҳарчи пурра, ҳамаҷониба ва холисонаи ҳолатҳои воқеӣ равона карда шавад. Дар ин замина, талаби дар қонун мустақкамгардида оид ба таҳқиқи ҳамаҷониба, пурра ва холисонаи ҳолатҳои парванда, бояд ҳамчун принсипи асосии тактикаи гузаронидани ҳар гуна навъи азназаргузаронии тафтишӣ баррасӣ карда шавад.

«Дар мавриди усулҳо, низомҳо ва тарзҳои мушаххаси анҷом додани мушоҳида дар ҷараёни азназаргузаронӣ бошад, таснифи онҳо ба субъективӣ ва объективӣ ба эҳтимоли зиёд зарурати амалӣ ё асоснокии методӣ надорад» [109, с. 107-113].

Барои ба даст овардани натиҷаҳои самаранок ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса сари вақт гузаронидани он аҳаммияти муҳим дорад. Дар як қатор ҳолатҳо азназаргузаронӣ хусусияти таъхирнопазир дошта, бояд бидуни таъхир анҷом дода шавад, аз ҷумла дар ҳолатҳое, ки ба ихтиёри мақомоти тафтишот предмете ворид

мегарданд, ки олоти содир намудани ҷиноят буда, дар худ изҳои фаъолияти ҷиноятиро нигоҳ доштаанд.

Дар аксари ҳолатҳо азназаргузарониҳои ҷои ҳодиса ҳамчун амали мустақили тафтишӣ бо мақсади таҳқиқи муфассали объектҳо анҷом дода мешавад. Аммо ин ҳолат ба ҳеҷ ваҷҳ маънои иҷозат додан барои ба таъхир гузоштани азназаргузарониҳои тақрориро ба муҳлати номуайян надорад. Дар ҳама гуна шароит бояд кӯшиш ба харҷ дода шавад, ки азназаргузарониҳои ҷои ҳодиса, ҳангоми ба миён омадани зарурати он, дар муҳлатҳои ҳар чи кӯтоҳ анҷом дода шавад.

Риоя накардани талаботи зикршуда аксар вақт ба коҳиш ёфтани натиҷабахшии азназаргузарониҳои ҷои ҳодиса оварда мерасонад, зеро бо мурури замон хусусиятҳо ва аломати предметҳои дар ҷои ҳодиса мавҷудбуда зери таъсири омилҳои беруна тағйир меёбанд, дар ҳоле ки изҳои барои тафтиши парванда аҳаммиятдошта метавонанд арзиши айниятдиҳӣ ва исботнамоии худро аз даст диҳанд.

«Ба шумори омилҳои, ки ба нигоҳдории изҳои нақшҳои папиллярӣ, ки дар амалияи тафтишӣ васеъ истифода мешаванд таъсир мерасонанд, намнокӣ ва ҳарорати муҳити атроф, сатҳи ғуборнокии ҳаво, таъсири шуоъҳои офтоб, инчунин хусусияти ҷаббандагии маводи сатҳе, ки из дар он ҷойгир аст, дохил мешаванд» [109, с. 107-113].

Илова ба изҳои ангуштони даст, бо гузашти вақт дигар изҳо ва хусусиятҳои предмет низ метавонанд ба тағйироти ҷиддӣ дучор гарданд. Аз ҷумла, тағйир ёфтани ранги доғҳои гуногун, вазни баъзе объектҳо ва дигар аломатҳо имконпазир аст. Бо ин сабаб, сари вақт гузаронидани азназаргузарониҳои ҷои ҳодиса дар ҳама ҳолатҳо ҳамчун яке аз шартҳои зарурии самаранокии он баромад мекунад.

Азназаргузарониҳои ҷои ҳодиса, ки дар асоси тактикаи аз лиҳози илмӣ асоснок анҷом дода мешавад, маҷмуи амалҳои, ки ба таври нақшавӣ ва дар пайдарпайии қатъиян муайян иҷро мегарданд. Танҳо низоми бодикқат андешидашудаи амалҳои ба ҳам алоқаманд, ки мутобиқ ба

тартиби мукарраргардида якдигарро пайгирӣ менамоянд, метавонад таҳқиқоти нисбатан пурра ва ҳамаҷонибаи объектҳои азназаргузаришавандаро таъмин намояд.

Дар адабиёти криминалистӣ, ки ба азназаргузаронии ҷойи ҳодиса бахшида шудааст, ба ҷудо намудани марҳилаҳои ин амали тафтишӣ диққати ҷиддӣ дода мешавад [48, с. 48; 110, с. 13-13]. Аз ҷумла, марҳилаҳои статикӣ ва динамикӣ, зинаҳои умумии назарӣ ва таҳқиқотӣ, азназаргузаронии пешакӣ ва муфассал, инчунин дигар таснифот фарқ карда мешаванд. Бояд таъкид намуд, ки тақсим кардани азназаргузаронӣ ба марҳилаҳо хусусияти ёрирасон дошта, пеш аз ҳама, барои роҳнамоӣ намудани муфаттиш ба омӯзиши пайдарпай ва низомноки объект пешбинӣ шудааст.

Ҳангоми азназаргузаронии умумӣ муфаттиш ҷойи ҳодисаро дар умум меомӯзад, ба қайд мегирад ва қабул менамояд: вучуд доштан ё надоштани объектҳои муайян, ҷойгиршавии мутақобилаи онҳо ва ғайраҳо. Дар ин давра ӯ маълумотро дар бораи онҳо, ки кадом ҳодиса рӯй додааст ва оқибатҳои ҷиноят чӣ гунаанд аниқ мекунад; сарҳади ҷойи ҳодисаро мукаррар мекунад ва он бояд мавзеи калонтарро дар бар гирад, назар ба он ки дар оғоз аз нигоҳи аввал бояд пайҳои ҷиноят қарор дошта бошанд. Баъд муфаттиш манзараи аввалаи ҳодисаро (аксбардории равонакунанда, хулосавӣ ва умда) таҷассум мекунад; барои тартиб додани нақша ё тарҳ чен мекунад; барои нигоҳ доштани пайҳо ва ашҳо чораҳо меандешад, хусусан, агар ҳангоми гузаронидани азназаргузаронӣ борон ё барф борида истода бошад. Ҳодисаи ногуворро қайд мекунад; тахминҳоро оид ба ҳодисаи рӯйдода ва шахсоне, ки онро содир кардаанд, пешниҳод мекунад ва месанҷад.

Дар ин давра муфаттиш усули азназаргузаронии ҷойи ҳодисаро интихоб мекунад. Чунин усулҳои асосӣ тавсия дода мешаванд: марказонидашуда ва ғайримарказонидашуда. Ҳангоми азназаргузаронии ҷойи ҳодиса ин усулҳо метавонанд дар мувофиқатҳои

гуногун гузаронида шаванд. Азназаргузаронии дақиқ имкон медиҳад, то боварӣ ҳосил карда шавад, ки аз диққати иштирокчиёни он ягон ҷузъ, ягона ашё ё пай берун намондааст.

Азназаргузаронии ҷойи ходисаро гузаронида, муфаттиш бояд кӯшиш намояд, ба саволҳои асосии зерин ҷавоб дода тавонад: чӣ, кай ва дар кучо ба вуқӯъ омадааст, кӣ ва барои чӣ онро содир кардааст, чӣ тавр ва бо ёрии кӣ ё чӣ содир шудааст.

Давраи азназаргузаронии ҷузъӣ. Вақте ки омӯзиши ҳолати умумӣ ба охир мерасад, муфаттиш ба таҳлили ҳар як ашё ва пай дар алоҳидагӣ мепардозад, на танҳо чизҳои аён, балки пайҳоро муайян мекунад, ки бо чашми одӣ дидан ғайриимкон аст. Дар ин давра сабти акс ва видеоӣ карда мешавад, ки бо ёрии он тафсилоти вазъияти ҷойи ҳодиса таҷассум мегардад.

Аён аст, ки ҳангоми азназаргузаронии объектҳои алоҳидаи моддӣ ва предметҳо дар ҷои ҳодиса низ риояи низоми муайян зарур мебошад. Дар акси ҳол, азназаргузаронӣ хусусияти бетартибона мегирад, ки дар пайдарпайии номувофиқи амалҳо ифода ёфта, дар натиҷа, сарфи назар аз хароҷоти зиёди вақт, баъзе далелҳои дорои аҳаммияти исботӣ метавонанд ошкор нагарданд. Бо назардошти ин, мувофиқ ба мақсад доништа мешавад, ки азназаргузаронии предмет ба таври марҳилавӣ, бо киёс ба тавсияҳои, ки барои азназаргузаронии ҷои ҳодиса таҳия гардидаанд, анҷом дода шавад.

Ҳамзамон бояд ба назар гирифт, ки муҳтаво ва хусусияти марҳилаҳои дахлдори азназаргузаронии предмет аз марҳилаҳои азназаргузаронии ҷои ҳодиса фарқ хоҳанд кард. Бо вучуди ин, мақсади чунин сохтори методӣ тағйир наёфта ҳамчун таъмини таҳқиқоти пайдарпайи объектҳо бо мақсади ба даст овардани доираи ҳар чи пурратари иттилооти муфид боқӣ мемонад. Ба андешаи мо, ҳангоми тавсифи марҳилаҳои азназаргузаронии предмет зарурати ҷорӣ намудани номгузории махсус барои ҳар як зина вучуд надорад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки истилоҳоте, ки дар адабиёти криминалистӣ барои ифодаи марҳилаҳои азназаргузаронии ҷои ҳодиса истифода мешаванд, то андозае шартӣ мебошанд (масалан, марҳилаҳои «статикӣ» ва «динамикӣ») ва баъзеи онҳо, аз ҷумла ҷунин мафҳумҳо ба монанди «азназаргузаронии ғайрифайол» ва «азназаргузаронии файол» аз ҷиҳати методӣ чандон муваффақ нестанд [66, с. 160].

Муҳтавои марҳилаи ибтидоии азназаргузаронии ҷои ҳодиса, пеш аз ҳама, аз он вобаста аст, ки ҷойи ҳодиса дар кадом ҳолат қарор дорад.

Омӯзиши предметҳое, ки дар ҷои ҳодиса мавҷуданд мувофиқи мақсад аст, ки аз баррасии умумӣ оғоз карда шавад. Ҳадафҳои асосии ин марҳила инҳоянд: яқум, ташаккул додани тасаввуроти умумӣ дар бораи объектҳо дар назди иштирокчиёни азназаргузаронӣ; дуюм, муайян намудани мутобиқати предметҳои воқеан пешниҳодшуда ба тавсифи онҳо, ки дар протоколи амалҳои тафтиши вобаста ба гирифтани онҳо инъикос ёфтаанд; сеюм, муайян кардани пайдарпайии амалҳои минбаъда оид ба азназаргузаронӣ. Ҳадафҳои зикршуда бо ҳамдигар дар робитаи зич қарор дошта, самти марҳилаҳои минбаъдаи таҳқиқро муайян менамоянд.

«Бе муайян намудани моҳияти объекти таҳқиқшаванда ҳал намудани масъалаи иртиботи он ба парванда, робитаҳои эҳтимолии он бо ҳолатҳои исботшаванда, инчунин хусусияти тағйирот ва изҳое, ки иттилоот дар бораи ҳодисаи ҷиноятро дар бар мегиранд, ғайриимкон аст» [112, с. 35-45].

Дар як қатор ҳолатҳо таъиноти функционалии объекти азназаргузаришаванда метавонад барои муфаттиш ва дигар иштирокчиёни азназаргузаронӣ номаълум бошад, зеро онҳо дониши махсуси зарурӣ надоранд. Дар ҷунин вазъият хатои ҷиддии методӣ рад намудани истифодаи ҷунин объектҳо дар раванди тафтиш танҳо бо ин асос мебошад, ки онҳо ба доираи фарзияҳои пешниҳодшуда мувофиқат намеkunанд. Ҳангоми ошкор намудани предмет бо таъиноти номуайян

хатман бояд ба машварати мутахассисони дахлдор мурочиат кард ва танҳо пас аз равшан сохтани табиати объект, азназаргузаронии он ва дар ҳолати зарурат, гузаронидани таҳқиқоти экспертизавӣ, иҷозат дода мешавад, масъалаи аҳаммияти эҳтимолии онро барои тафтишот ҳал намоянд.

Таҷрибаи тафтиш гувоҳӣ медиҳад, ки предмете, ки дар ибтидо ҳамчун беаҳаммият қабул мешуданд, дар сурати равиши дуруст, дар ҳолатҳои муайян ба манбаъҳои муҳимми иттилооти дорои арзиши далелӣ табдил меёбанд.

Ҳангоми гузаронидани азназаргузаронии умумӣ риояи чораҳои эҳтиётӣ, ки ба ҳифзи изҳои ноустувори дар предмет мавҷудбуда равона шудаанд, зарур мебошад [113, с. 97-100]. Аз ҷумла, предмет бояд аз он қитъаҳои гирифта шавад, ки эҳтимоли нигоҳ доштани изҳо дар онҳо камтар аст, инчунин бояд аз воситаҳои ёрирасон – дастпӯшакҳои резинӣ, пинсетҳо ва дигар таҷҳизоте истифода бурда шавад, ки аз осеб دیدан ё аз байн рафтани иттилооти изӣ пешگیری мекунад.

Марҳилаи дигари азназаргузаронӣ, ки хусусияти шартан ғайринавбатӣ дорад, ошкор кардан, муайян намудан ва сабт кардани аломатҳо (изҳо) мебошад, ки ба таъсири физикии беруна устувории паст доранд. Зарурати дар навбати аввал гузаронидани ин марҳила бо он асос меёбад, ки дар чараёни таҳқиқоти минбаъдаи муфассали объектҳо, ки бо анҷом додани амалиётҳои гуногун (ченкунӣ, ҷойивазкунӣ ва дигар манипулятсияҳо) алоқаманд аст, чунин аломатҳо метавонанд қисман тағйир ёбанд ё пурра аз байн раванд.

Категорияи маъмултарини аломатҳои ноустувор изҳои гурӯҳи гомеоскопӣ, яъне инъикосҳои мустақими қисмҳои алоҳидаи қисми инсон ба ҳисоб мераванд. Ба чунин изҳо, аз ҷумла, изҳои ангуштон дохил мешаванд, ки нақшҳои папилляриро таҷассум мекунад, агар моддаи из ба маводи сатҳи қабулкунандаи из ҷаббида нашуда бошад; изҳои кандашавӣ дар сатҳҳои чанголуд; инчунин инъикосҳои релефии

ангуштон, дандонҳо ва дигар қисмҳои бадан дар рӯйпӯшҳо ва маводҳои нарм.

Ба таъсири механикии беруна устувориҳои паст доштани бисёр изҳои гурӯҳҳои дигари таснифоти трасологӣ низ хос мебошад. Ба онҳо, масалан, изҳои механоскопӣ, аз қабилҳои инъикоси дастпӯшакҳо дар қабати болоии пӯсти ангуштони дастон, инчунин изҳои андозавии олот, асбобҳо ва воситаҳои нақлиёт, ки дар сатҳҳои нарми ташаккулдиҳандаи из ба вуҷуд омадаанд, мансубанд [118, с. 22-25].

Аломатҳои ноустувор на танҳо изҳо дар маъноии маҳдуди трасологӣ мебошанд, балки ҳамчунин доғҳо, ифлосиҳо ва дигар пайҳои гузошташудаи гуногунро дар бар мегиранд. Бо ин сабаб, яке аз вазифаҳои калидӣ ҳангоми азназаргузаронӣ муайян ва сабт намудани ҷойгиршавии доғҳо, ифлосиҳо ва пайҳо, инчунин шакл, андоза ва дигар хусусиятҳои визуалии фарқшавандаи онҳо дар предметҳои дар ҷои ҳодиса мавҷудбуда мебошад.

Ҳангоми арзёбии аҳамияти маълумоти бадастомада бояд ба назар гирифт, ки аломатҳои зикршуда ноустувор буда, метавонанд ҳанӯз то оғози азназаргузаронӣ ба тағйирот дучор шуда бошанд: доғҳои тоза баъзан қисман аз байн мераванд ва зарраҳо ба қитъаҳои дигари объект интиқол мешаванд [151, с. 163-168].

Бояд қайд намуд, ки ифлосиҳои гуногун, чанг ва зарраҳои майда, чун қоида, дар предмети аз ҷои ҳодиса дарёфтшуда муддати нисбатан тулонӣ нигоҳ дошта мешаванд ва ҳангоми гузаронидани азназаргузаронӣ метавонанд ошкор гарданд. Масалан, тибқи маълумоти Н.Г.Шалаев, ҳангоми таҳқиқи либоси гумонбарон аз рӯйи парвандаҳои ҷиноятҳои зӯроварона, ифлосиҳо бо хок, кум, алаф ва донаҳои зироатҳои ғалладона дар 50 фоизи ҳолатҳо ошкор шуда, дар 6 фоизи ҳолатҳо дар либос мӯйи ҷабрдида пайдо гардидааст [153, с. 52-58].

Ошкор намудани ифлосиҳо, предмет ва зарраҳои майда дар объектҳои тафтишӣ метавонад ба муайян намудани шахсияти ҳам

чинояткор ва ҳам ҷабрдида мусоидат намояд (масалан, аз рӯи нишонаҳои зоҳирӣ, касб, навъи шуғл), далели тамоси мустақими байни онҳоро тасдиқ кунад, ба ҳузури шахс ё предмет дар макони муайян ишора намояд, инчунин дар шиносоии дигар объектҳо, аз қабилӣ молу мулки дуздидашуда ё олоти содир намудани чиноят, кумак расонад. Аҳаммияти баланди объектҳои майда дар ҷараёни тафтиш ҳамчунин бо он шарҳ дода мешавад, ки онҳо аксар вақт аз ҷониби худи чинояткорон нодида мемонанд.

Таҷрибаи тафтишот мисолҳои зиёдеро дар бар мегирад, ки маҳз ошкор шудани чунин объектҳои майда, ба монанди мӯй, нахҳо, зарраҳои хок, тамоку ва ғайра барои ошкорсозии муваффақонаи чиноятҳо аҳаммияти ҳалқунанда доштаанд. Масалан: «Санаи 4 декабри соли 2024 азназаргузаронии ҷои ҳодиса вобаста ба парвандаи чиноятҳои №1-221/25, ки бо аломатҳои чиноят пешбинишуда дар моддаи 200 қисми 4 Кодекси чиноятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз гардидааст, гузаронида шуд. Амалиёти мазкур соати 17:35 оғоз ёфта, соати 18:15 анҷом пазируфт.

Азназаргузаронӣ дар қитъаи замини хокию қумзор, воқеъ дар вилояти Хатлон, ноҳияи Фархор, ҷамоати деҳоти Хутан, деҳаи Оқзар гузаронида шуд. Объекти таҳқиқот замини кушоди хокию қумзор буда, дар масофаи тахминан 3 метр аз роҳи мошингарди Фархор – Панҷ ҷойгир мебошад.

Ҷараёни азназаргузаронӣ дар шароити рӯшноии сунъӣ амалӣ гардида, зимни он воситаҳои илмӣ-техникӣ истифода бурда нашуданд, ки ин ҳолат дар протокол кайд карда шудааст.

Дар рафти азназаргузаронӣ аз дохили пинҳонгоҳе, ки дар назди беҳи симҷӯб ҷойгир буд, як адад борхалтаи ранги сафед бо хатҳои сурх дарёфт карда шуд. Ҳангоми кушодани борхалта муайян гардид, ки дар дохили он 8 (ҳашт) адад бастаҳои чоркунҷашакл, ки бо скочи ранги зард печонида шудаанд, мавҷуд мебошад.

Дар натиҷаи бозкушоии бастаҳои мазкур маълум гардид, ки дар дохили онҳо маводи сахтасири омодашуда ҷойгир аст (тавсифи дақиқ ва хулосаи экспертизаи судӣ-кимиёвӣ дар марҳилаи минбаъдаи тафтишот муайян карда мешавад).

Баъд аз анҷоми азназаргузаронӣ, 8 адад бастаҳои дарёфтшуда ба дохили ҳамон борхалтаи сафед бозпас ҷойгир карда шуда, он тибқи тартиби муқарраргардида муҳр ва ишорагузорӣ карда шуд. Дар болои муҳр шахсони холис ва дигар иштирокчиёни амалиёти тафтишотӣ имзо гузоштанд, ки ин ҳолат мутобиқати тартиби мурофиавиро таъмин менамояд» [191]. Азназаргузаронии ҷои ҳодиса дар парвандаи мазкур ҳамчун амали ибтидоии калидӣ баромад намуда, заминаи ташаккули базаи далелии парвандаро фароҳам овард. Самаранокӣ, қонуният ва пуррагии гузаронидани он бевосита ба натиҷаи ниҳоии тафтиш таъсир мерасонад.

Ҳамчунин бояд таъкид намуд, ки дар амалия ҳангоми азназаргузаронии объектҳои ҷои ҳодиса бисёр вақт дар онҳо зарраҳои гуногун ошкор мегарданд. Баррасии маҷмуии аломатҳои худӣ объект ва зарраҳои дар он пайдошуда дорои арзиши баланди исботнамоӣ мебошад.

Ҳангоми азназаргузаронии предметҳои алоҳида дар ҷои ҳодиса муфаттиш аксар вақт бо пайҳои хусусияти биологидошта дучор мегардад, масалан, бо зарраҳои бофтаҳои осебдидаи ҷисми инсон [108, с. 146-154]. Чунин изҳо бештар дар олости халанда ва халандаю бурранда, инчунин дар воситаҳои нақлиёт ошкор карда мешаванд. Гузаронидани азназаргузаронии объектҳои, ки дорои изҳои биологӣ мебошанд, мувофиқи мақсад аст бо иштироки мутахассис дар соҳаи тибби судӣ анҷом дода шавад, зеро ин ошкор ва сабти дурусти чунин изҳоро таъмин намуда, боътимодии иттилооти далелии бадастомадаро баланд мебардорад.

Арзиши исботии изҳои гуногун, новобаста аз табиати онҳо, на танҳо бо хусусиятҳои ҳуди зарраҳо, балки бо хусусияти иртиботи онҳо бо предмете, ки дар он ошкор шудаанд, муайян мегардад [125, с. 24-29]. Аз ин қоидаи муҳимми амалӣ бармеояд, ки объектҳо ва зарраҳои майда то лаҳзаи сабти ҷойгиршавии онҳо набояд аз предмети азназаргузаришаванда гирифта шаванд. Гирифтани чунин унсурҳо барои таҳқиқоти алоҳида ё экспертиза танҳо баъд аз ҳуҷҷатгузори мавқеи онҳо дар барандаи он – дар протоколи азназаргузаронӣ ва бо истифода аз аксбардорӣ иҷозат дода мешавад.

Предмете, ки эҳтимоли мавҷудияти зарраҳои майда дар онҳо вуҷуд дорад, бояд бо эҳтиёткориҳои махсус азназаргузаронӣ карда шаванд, зеро муносибати беэҳтиёт на танҳо метавонад ба аз байн рафтани ин зарраҳо оварда расонад, балки инчунин боиси пайдо шудани ифлосиҳои бегона дар объектҳои таҳқиқшаванда гардад.

Муайян намудани объектҳо ва изҳои майда дар ҷои ҳодиса ҳангоми азназаргузаронӣ, хусусан дар ҳолатҳое ки онҳо латентӣ (пинҳонӣ) мебошанд, душвориҳои муайян ба миён меорад. Дар ин замина, ташкили оқилонаи ҷустуҷӯи изҳо, ки ба фарзияҳои тафтишотӣ асос ёфтааст, аҳаммияти муҳим касб мекунад.

Зери мафҳуми фарзия дар бораи пайдоиши далелҳои алоҳида ё маҷмуи онҳо фаҳмида мешавад, ки барои парванда аҳаммият доранд ва робитаи мутақобила ва нақши онҳоро дар исботномаи шарҳ медиҳанд [85, с. 149; 93, с. 584].

Аён аст, ки фарзияҳои асосноки муфаттиш оид ба далелҳо метавонанд ҳамчунин мулоҳизаҳои эҳтимолиро дар бораи предметҳои алоҳида, вазифаи онҳо дар ҷараёни ҳодиса, инчунин мавҷудияти изҳои модии марбут ба парвандаро дар онҳо дар бар гиранд.

Ҳангоми азназаргузаронии предметҳо дар ҷои ҳодиса самти мушаххаси ҷустуҷӯи изҳо, чун қоида, аз фарзияҳои хусусӣ муайян мегардад, яъне аз тахминҳо дар бораи ҷузъиёт ва ҳолатҳои ҳодисае, ки

объектҳои азназаргузаронӣ бо онҳо алоқаманд буда метавонанд. Ҳамзамон, бояд фарзияҳои умумӣ, ки ба ҳодиса дар маҷмуъ марбутанд, низ ба назар гирифта шаванд, зеро фарзияҳои хусусӣ тафсили онҳо ба ҳисоб мераванд. Дар баъзе ҳолатҳо сохтани занҷири мантиқӣ: хулосабарории дедуктивӣ – аз фарзияҳои умумӣ то фарзияҳои мушаххас оид ба эҳтимоли мавҷудияти аломатҳои бадастомада дар предмет зарур мегардад.

«Дар баробари фарзияҳое, ки бар маълумоти воқеии дар чараёни тафтишот бадастомада асос ёфтаанд, ҳангоми ҷустуҷӯи изҳо нақши муҳимро гипотезаҳои корӣ, тахминҳо, гумонҳо ва ҳиссиёт (интуитсия)-и муфаттиш мебозанд, ки онҳо ба донишҳои касбӣ ва таҷрибаи амалии муфаттиш таъя мекунанд» [18, с. 199; 144, с. 24-30].

Аҳаммияти махсус барои тафтиши парванда дарки муфаттиш аз психологияи рафтори ҷинойткор ва ҷанбаи маъноии ҳамкориҳои ӯ бо предмет мебошад. Бояд ба назар гирифт, ки «ангезаи роҳбарикунанда дар сатҳи амалҳо на худӣ предмет, балки ҷанбаи маъноии амалҳо бо он мебошад: новобаста аз он ки предмет ҳамчун объект, асбоб ё ҳар дуи онҳо баромад мекунад». «Дарки ҷунин «ангезаи пешбар» ҳангоми истифодаи предмет ба ошкор намудани механизми ташаккули изҳо мусоидат намуда, дар натиҷа ҷустуҷӯи онҳоро дар ҷои ҳодиса осон мегардонад» [14, с. 255; 104, с. 336].

Масалан, агар тасаввур карда шавад, ки ҷинойткор ҳангоми истифодаи олоти металли дар наздикии ҷои дуздӣ бо шикастани монеа ошкоршуда ҷӣ мақсадро дунболагирӣ мекард, метавон пешбинӣ намуд, ки ин олот ҷӣ гуна истифода шудааст ва муайян кард, ки дар кадом қитъаҳо бояд изҳои робитаи он бо монеа, зарраҳои ҷӯб, ранг ва дигар изҳои моддӣ ҷустуҷӯ шаванд.

Одатан, ошкор намудани як из дар предмет ба пайдо кардани дигар изҳо дар ҷои ҳодиса мусоидат мекунад. Масалан, аз рӯйи изи як ангушт ва бо дарназардошти шакли предмет метавон ҷойҳои эҳтимолии

мавҷудияти дигар изҳои ноаёнро дар ҷои ҳодиса муайян намуд. Чунонки профессор М.П.Шаламов таъкид менамояд, «баррасии ҳамаи далелҳо дар маҷмуъ ва дар робита бо дигар далелҳо метавонад муфаттишро ба ҳулосае оварад, ки далелҳои иловагӣ вучуд доранд ва ҳанӯз ошкор нашудаанд, вале аз ҷараёни ҳодисаҳо мантиқан бармеоянд» [104, с. 27-35]. Ин андеша пурра ба ҷустуҷӯи изҳо дар предмет татбиқшаванда мебошад.

Арзиши махсусро он изҳое доранд, ки дар ҷойҳои душвордастрас ошкор мешаванд, зеро онҳо наметавонанд ба таври тасодуфӣ ба вучуд омада бошанд. Дар ҷараёни азназаргузаронии ҷои ҳодиса бояд ба сатҳҳои дохилӣ ва ҷузъиёти объектҳо диққати махсус дода шавад. Масалан, изе, ки дар сатҳи дохилии сейф боқӣ мондааст ва аз ҷониби шахсе гузошта шудааст, ки имкони ворид шудан ба онро рад мекунад, далели ниҳоят муҳим ба ҳисоб меравад. «Ҳамчунин, изҳо дар қисмҳои рафғанмолидаи магазини таппонча, дар сатҳи дохилии шишаи тиреза ва дигар объектҳои монанд метавонанд ҳамон гуна арзиши исботӣ дошта бошанд» [155, с. 27-35].

Омӯзиши минбаъдаи предмет дар ҷои ҳодиса мувофиқи мақсад аст, ки дар асоси принципи таҳлилӣ сохта шавад: аз умумӣ ба хусусӣ, бо оҳиста дохил шудан ба ҷузъияти он. Дар ин замина метавон шартан пайдарпайии зинаҳоро ҷудо кард: омӯзиши аломатҳои умумии объект ва омӯзиши аломатҳои хусусӣ. Ҳамзамон бояд ба назар гирифт, ки фарқгузори аломатҳо ба умумӣ ва хусусӣ хусусияти нисбӣ дорад. Бо вучуди ин, чунин тақсимот дар амалия асоснок аст, зеро гузаронидани азназаргузаронии нақшавии ҷои ҳодиса, пуррагии он ва истифодаи оқилонаи вақт ва захираҳоро таъмин менамояд.

Ба аломатҳои умумии предмет дар ҷои ҳодиса он хусусиятҳое мансубанд, ки онҳо дар маҷмуъ тавсиф меёбанд. Ба чунин аломатҳо метавон андоза, шакл, вазн, маводи сохташуда, хусусияти умумии ранг ва дигар хусусиятҳои монандро дохил намуд. Аломатҳои хусусӣ,

баръакс, хусусиятҳое мебошанд, ки ба унсурҳои алоҳидаи объект хос буда, ҷузъиёти дохилии онро ифода мекунанд.

Дар раванди азназаргузаронии ҷои ҳодиса гузариш аз аломатҳои умумӣ ба аломатҳои хусусӣ анҷом дода мешавад, бо тафсил додани пайдарпайии онҳо ва «таҳлил ва ҷудокунии аломатҳо дар дохили аломатҳо» (ҷустуҷӯи аломатҳо дар аломатҳо). Масъалаи он ки кадом аломатҳои умумӣ ва хусусии предмети дар ҷои ҳодиса азназаргузаришаванда барои парванда аҳаммият доранд, дар ҳар ҳолати мушаххас ба таври инфиродӣ бо дарназардошти хусусияти предмет, ҳолатҳои парванда, маълумоти воқеии мавҷуда ва фарзияҳои пешниҳодшуда ҳал карда мешавад. Тавсияҳо оид ба интихоби аломатҳо барои азназаргузаронии предметҳои дар ҷои ҳодиса гурӯҳҳо ва намудҳои гуногун дар адабиёти махсус, китобҳои дарсӣ ва дастурҳои методи тафтиши баъзе намудҳои ҷиноятҳо оварда мешаванд.

Ҳангоми омӯзиши аломатҳои моддӣ муфаттиш маҷбур аст ҳам бо хусусиятҳои сифатӣ ва ҳам бо нишондиҳандаҳои миқдорӣ кор барад. Хусусиятҳои сифатӣ ҷудоғонагии аломатҳоро инъикос намуда, фарқиати онҳоро таъкид мекунанд; маҳз дар ин ҷанба арзиши махсуси аломатҳо-атрибутҳо зоҳир мегардад. Бояд қайд намуд, ки баъзе хусусиятҳои предмет дар ҷараёни азназаргузаронии ҷои ҳодиса танҳо аз ҷиҳати сифатӣ ифода карда мешаванд. Масалан, хусусиятҳои ранг бо зикри номи онҳо сабт мегарданд, зеро муайян кардани ранг, ки истифодаи асбобҳои махсусро талаб мекунад, дар айни замон танҳо дар шароити таҳқиқоти экспертизавӣ имконпазир мебошад.

Омӯзиши бӯйи предмет дар ҷараёни азназаргузаронии ҷои ҳодиса танҳо бо роҳи таҳлили бевоситаи органолептикӣ анҷом дода мешавад [6, с. 315].

Бо вучуди ин, камаҳаммият шуморидани нақши нишондиҳандаҳои миқдорӣ дар омӯзиши предмет дар ҷои ҳодиса хато мебуд. Маълум аст, ки ҳар як сифат дорои шумораи беохири дараҷаҳои миқдорӣ мебошад.

Вазиѝаи муѝаттиш дар он иѝода меѝбад, ки барои ѝадаѝҳои азназаргузаронѝи аломатѝоеро ѝудо ва истиѝода намоѝад, ки на танѝо хусусиятҳои сифатѝи, балки хусусиятҳои миқдорѝи низ доранд, инчунин ѝарқиятҳои миқдорие, ки барои парванда ахаммият доранд, сабт карда шаванд.

Нишондиѝандаҳои миқдорѝи метавонанд бо ду тарз иѝода гарданд: дар шакли мутлақ ѝамчун сабти шумораи унсурҳои якнавѝ, ѝ тавассути ѝенкунѝи, яѝне дар шакли нисбѝи.

ѝенкунѝи дар ѝолатѝоѝе татбиқ мегардад, ки мушоѝидаи одѝи ва тавсифи он барои интиқоли ѝаѝми зарурии иттилоот дар бораи предмет дар ѝои ѝодиса нокиѝоя мебошанд. Дар чунин вазѝият зарурати муайян намудани нисбатҳои ададѝи байни бузургии ѝеншаванда ва воѝиди ѝенак ба миѝн меоѝад.

Ба объектҳои ѝенкунѝи дар амалиѝаи азназаргузаронии ѝои ѝодиса инѝо мансубанд: андозаҳои предмет ва унсурҳои онѝо (ѝаттѝи ва кунѝѝи), нишондиѝандаҳои миқдорие, ки муносибатҳои ѝазоиро тавсиф мекунанд (масоѝа байни унсурѝо, координатаҳои изѝо ва дигар аломатѝо, масоѝа байни ѝудуди қитѝаҳои предмет ва ѝайра), вазн, вазни ѝосси моеѝѝо, ѝаѝм; дар баѝзе ѝолатѝо зарурати ѝен кардани ѝарорати объектѝо низ ба миѝн меоѝад [64, с. 580].

Аз ѝиѝати техникѝи, ѝенкунѝиѝоѝе, ки дар ѝараѝни азназаргузаронии ѝои ѝодиса анѝом дода мешаванд, дорои хусусияти маѝсус нестанд. Хусусият дар ин маврид на дар тарзи иѝрои ѝенкунѝи, балки дар он иѝода меѝбад, ки истиѝодаи ин усул ба ѝѝи равона карда шудааст. Дар ѝараѝни азназаргузаронии ѝои ѝодиса усулҳои маѝмул ва умумии ѝенкунѝи, инчунин воѝитаҳои стандартии ѝенак истиѝода мешаванд.

Аксар вақт муѝаттиш ѝенкунѝиҳои муѝтақим анѝом медиѝад, ки дар онѝо натиѝаѝо бевосита аз рѝѝи асбобҳои ѝенкунѝи ѝѝи ѝенакѝо муайян карда мешаванд [62, с. 248].

Дар амалияи тафтишии азназаргузаронии ҷои ходиса, инчунин усулҳои ғайримустақими ченкунӣ истифода мешаванд. Аз ҷумла, ҳангоми азназаргузаронии предмет усули дифференсиалии муайян намудани андозаҳо татбиқ мегардад, ки дар он бузургии ҷустуҷӯшаванда ҳамчун фарқи байни натиҷаҳои ченкуниҳои мустақим ҳисоб карда мешавад. Ин усул метавонад барои таҳқиқи ҷузъиёти душвордастрас ё барои ошкор намудани ҳолигиҳои пинҳонӣ, масалан, қарри дуқабата дар ҷомадон, истифода шавад. Масалан: «Дар рафти азназаргузаронии ҷои ходиса муайян карда шуд, ки объекти азназаргузаронӣ воситаҳои нақлиётӣ мебошанд, ки дар роҳи мошингарди кӯчаи А.Қаҳҳорови шаҳри Душанбе, дар муқобили маҳаллаи Шапкина ҷойгир шудаанд. Дар натиҷаи азназаргузаронӣ муқаррар гардид, ки роҳи мазкур тибқи нақша ҳамвор ва дорои рӯйпӯши асфалтии бенуксон буда, пахнои он 9,80 метрро ташкил медиҳад ва барои ҳаракат дар ду самт пешбинӣ шудааст. Самти ҳаракат аз ҷониби кӯчаи А.Ҷомӣ ба самти ноҳияи Рӯдакӣ муайян карда шуд. Аз ҳар ду тараф пайраҳаҳои пиёдагард мавҷуданд. Равшани роҳ тавассути симҷӯбҳо таъмин гардида, дараҷаи биниш дар вақти азназаргузаронӣ торик арзёбӣ карда шуд» [192]. Ҳамин тариқ, метавон ҳулоса намуд, ки ченкунӣ яке аз унсурҳои асосии тактикаи азназаргузаронии ҷои ходиса буда, татбиқи дурусти он ба пуррагӣ, асоснокӣ ва илмийтнокии таҳқиқ мусоидат менамояд.

Яке аз вазифаҳои калидии азназаргузаронии ҷои ходиса фароҳам овардани шароит барои истифодаи минбаъдаи предметҳои азназаргузаришуда ҳамчун воситаҳои исботкунӣ мебошад. Ин иҷрои тадбирҳоеро талаб мекунад, ки фардисозии объектҳо таъмин намуда, имконияти иваз ё ҷойгузинии онҳо дар оянда истисно месозанд.

Фардикунондан дар чараёни азназаргузаронӣ, аввалан, тавассути сабти маҷмуи муайяни аломатҳои ба даст меояд, ки ба предмети мушаххас хос буда, имкон медиҳанд айнияти он бо ҳуди ҳамон предмет

муайян карда шавад; дуюм, бо роҳи ба таври сунъӣ додани нишонаҳои фарқкунанда ба объект амалӣ мегардад.

Ҳангоми интихоби аломатҳо барои мақсадҳои фардисозӣ ва арзёбии кофӣ будани онҳо муфаттиш аз таснифоти аломатҳо ба гурӯҳӣ (навъӣ) ва фардӣ, ки дар криминалистика таҳия шудааст, роҳнамоӣ менамояд. Бархилофи тақсимоати аломатҳо ба умумӣ ва хусусӣ, таснифот аз рӯи мансубияти гурӯҳӣ ва фардӣ на бо дараҷаи тафсилоти ягона, балки бо дараҷаи хосиятноки муайян карда мешавад, яъне бо қобилияти фарқ намудани як гурӯҳи предмет аз гурӯҳҳои дигар ё як объект аз ҳамаи объектҳои дигари ҳамон гурӯҳ. Аломатҳои дорои аҳаммияти фардӣ, ки сатҳи баландтарини хосиятнокиро доранд, танҳо ба як предмети ягона хос буда, дар дигар объектҳои ҳамин гурӯҳ дучор намешаванд. Бо вучуди ин, ҳатто аломатҳои аз ҳама хос, агар чудоғона баррасӣ шаванд, барои фардисозии комил кофӣ нестанд; муайян намудани айнияти предмет танҳо дар асоси маҷмуи аломатҳо имконпазир мебошад.

«Чудо намудани аломати фардӣ дар он ҳолатҳо осонтар мегардад, ки ба сифати чунин аломат на хусусияти табиӣ объект, балки нишонаи махсус эҷодшуда истифода шавад, ки барои фарқ кардани он аз дигар предмет пешбинӣ гардидааст, масалан рақам ё тамға» [154, с. 46-49; 115, с. 24-26]. Аммо ҳатто дар ин ҳолат низ чунин нишона танҳо дар маҷмуъ бо аломатҳои муайяни гурӯҳӣ аҳаммияти фардисозӣ касб мекунад, ки дар тавсифи умумии предмет, таъиноти он ва дигар хусусиятҳои инъикос ёфтаанд. Масалан, танҳо нишон додани рақами соатҳои азназаргузаришаванда кофӣ нест – зарур аст ҳамчунин номи онҳо, тамға (марка) ва дигар аломатҳои муҳимми онҳоро низ сабт намуд.

Фардикунондани объектҳои алоҳида ҳангоми азназаргузаронии ҷои ходиса метавонад бо душвориҳои чиддӣ рӯ ба рӯ гардад, зеро барои муайян намудани маҷмуи зарурии аломатҳо аксар вақт дониши махсус талаб карда мешавад. Ин ҳолат махсусан ба изҳои гуногуне дахл дорад, ки дорои ҷузъиёти майда ва мураккаб мебошанд ва маҳз маҷмуи онҳо

хамчун унсурҳои фардисозанда истифода мешавад. Бо назардошти он ки дар чараёни тафтишот ба парванда на ҳамеша худи предмет бо изҳо, балки аксаран объектҳои ҳосилавие, ки ин изҳоро моделсозӣ мекунанд, ҳамроҳ карда мешаванд, хангоми азназаргузаронӣ бояд чораҳои андешида шаванд, ки боэътимодии чунин моделҳоро таъмин намоянд. Ба даст овардани ин ҳадаф тавассути фардисозии сунъии объектҳо бо иштироки шахсони холис имконпазир мебошад. Масалан, ҳаққонияти қолаби изи ҳаҷмӣ метавонад бо васл намудани бирка ба он тасдиқ гардад, ки нӯгҳои ресмон ба вазни моделсозанда ҷойгир карда шуда, бо имзоҳои шахсони холис дар ҷои тайёр намудани модел тасдиқ мегарданд.

Барои тасдиқи ҳаққонияти тасвири изи сатҳӣ дар акс, масалан, изи нақши папиллярӣ, метавонад усуле истифода шавад, ки аз ҷониби В.М.Николайчик тавсия шудааст, масалан из ҳамзамон бо варақи қоғазе аксбардорӣ карда мешавад, ки дар он имзоҳои шахсони холис гузошта шудаанд [85, с. 29].

Хангоми баррасии масъалаи фардисозии сунъии объектҳо бояд махсус таъкид намуд, ки ворид намудани ҳар гуна тағйироти ҷиддӣ ба хусусиятҳои худи объект дар чараёни азназаргузаронӣ қобили қабул нест.

Тадбирҳои фардисозии сунъӣ ҳамзамон уҳдадории муфаттишро оид ба тавсифи аломатҳои умумӣ ва хусусии предмет дар протокол, ки дар асоси донишҳои умумқабулшаванда қобили дарк мебошанд, бартараф намесозанд.

Хангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса манбаъҳои иттилоот дар бораи ҳолатҳои парванда на танҳо ҷисмҳои саҳти дорой шакли устувор, балки ҳамчунин предметҳои гуногуни пошхӯранда ва моеъ, аз қабилҳои орд, спирт, маводи сӯзишворию молиданӣ, рангҳои маҳлулшуда ва ғайра низ буда метавонанд. Таҷриба нишон медиҳад, ки чунин объектҳо дар баъзе ҳолатҳо нақши далелҳои шайъиро мебозанд.

Азназаргузаронии чисмҳои пошхӯранда дар ҷои ҳодиса, моеъ ва дигар чисмҳои аморфӣ хусусиятҳои худро дорад. Пеш аз ҳама бояд ба назар гирифт, ки вазни модда танҳо дар он сурат мақоми предмети инфиродӣ муайяншавандаро касб мекунад, ки агар он ба таври объективӣ чудо гардида, дар ҳаҷми мушаххас муайян карда шуда бошад. Агар модда дар ҳаҷми муайян дар натиҷаи ҳолатҳои чудо карда шуда бошад, «ки бо ҳодисаи таҳқиқшаванда вобастаанд, пас нишондиҳандаҳои миқдории ҳаҷми он дар баробари хусусиятҳои сифатӣ метавонанд ҳам аҳаммияти фардисозанда ва ҳам аҳаммияти исботкунӣ дошта бошанд, масалан, ҳангоми муайян намудани андозаи молу мулки дуздидашуда» [138, с. 65-139].

Бо ҳамин сабаб, ҳангоми азназаргузаронӣ вазифаи чен кардани вазни модда ва сабти натиҷаҳои ченкунӣ дар протокол ба миён меояд. Азбаски маълумоти бадастомада дар ҷараёни исботкунӣ истифода хоҳанд шуд, барои чен кардани вазн ва андоза бояд танҳо асбобҳо ва ченакҳои стандартӣ истифода шаванд, ки аз санҷиши давлатии обуҳаво гузаштаанд.

Дар ҳолатҳои ки ҳамроҳ кардани модда ё мавод ба парванда дар ҳаҷми пурра ғайриимкон аст ё зарурати он вучуд надорад, муфаттиш ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса метавонад ба гирифтани қисми ин модда дар шакли намуна мурочиат намояд. Чунин намуна объекти ҳосилавие мебошад, ки таркиби вазни ибтидоӣ ва хусусиятҳои сохтории онро инъикос мекунад. Албатта, андозаи намунаи гирифташуда худ ба худ аҳаммияти мустақими исботкунӣ надорад, аммо дар як қатор ҳолатҳо миқдори моддаи гирифташуда бояд дар протокол зикр карда шавад, то кофӣ будани мавод барои таҳқиқоти минбаъда тасдиқ гардад. Гирифтани намуна танҳо дар он сурат иҷозат дода мешавад, ки агар модда якхела (якчинса) бошад; шумораи намунаҳо ва тартиби гирифтани онҳо тибқи қоидаҳои махсус, вобаста ба хусусияти объект муайян карда

мешаванд. Дар чунин вазъиятҳо чалби мутахассисони соҳаи дахлдор мувофиқи мақсад мебошад.

Бояд қайд намуд, ки азназаргузаронии умумии вазни моддаи пошхӯранда танҳо дар он ҳолат имконпазир аст, ки аҳаммияти исботии унсурҳо ё зарраҳои алоҳидаи ин вазн истисно карда шавад. Дар ҳолатҳои, ки зарраҳои чудоғона метавонанд барои тафтиши парванда арзиш дошта бошанд, ҳар яке аз онҳо новобаста аз заҳматталаб будани ин раванд бояд ба таври бодикқат таҳқиқ карда шавад.

Дар чараёни мушоҳидаи предмет муфаттиш ва дигар иштирокчиёни азназаргузаронии ҷои ҳодиса хусусиятҳои объектҳои бевосита сабт менамоянд. Ба чунин хусусиятҳо инчунин тасвирҳои рамзӣ дар предмет мансубанд, ки барои интиқоли иттилооти муайян пешбинӣ шудаанд: аломатҳои ҳарфӣ, рақамӣ ё шартӣ-графикӣ. Агар ин тасвирҳо умумқабулшуда бошанд ва низоми рамзгузори истифодашаванда барои иштирокчиёни азназаргузаронӣ маълум бошад, ҳамзамон бо мушоҳидаи аломатҳои моддӣ сабти маълумоти рамзгузоришуда низ анҷом дода мешавад. Ин маълумот қисми ҳаҷми умумии иттилооти бадастомада дар чараёни азназаргузаронӣ гардида, аксар вақт ба тафтишоти ибтидоӣ таъсири ҷиддӣ мерасонад.

Ҳамзамон бояд ба назар гирифт, ки мазмуни маъноие, ки тавассути аломатҳои предмет интиқол меёбад, метавонад аҳаммияти мустакими исботкунӣ дошта бошад (масалан, номаи пеш аз марг, ки ба ҷинояткор ишора мекунад) ё дар муайян намудани ғайримустақими далелҳо иштирок намояд, вақте ки дарки маъноӣ матн ё тасвир имкон медиҳад робитаҳои объективие ошкор гарданд, ки ба парванда дахл доранд.

Амалияи тафтишот мисолҳои зиёди ошкор намудани ҷиноятҳо ва муайян сохтани гунаҳгоронро дар асоси маълумоти дорои хусусияти семантикӣ дар бар мегирад, ки манбаи онҳо объектҳои азназаргузаронии ҷои ҳодиса мебошанд. Ба чунин объектҳо метавон навиштаҷотҳои гуногун, пораҳои қоғаз бо матни қисман боқимонда, предмет бо

навиштаҷот, инчунин предметҳои дорой тамға ишора намуд, ки мазмуни маъноии онҳо имкон медиҳад ҷои истехсол, манбаи пайдоиш ва дигар ҳолатҳо муайян карда шаванд. Амалияи тафтиши парвандаҳои марбут ба истифодаи силоҳи оташфишон ва шикорӣ нишон медиҳад, ки масалан, пораҳои қоғазе, ки барои тайёр кардани тири милтиқи шикорӣ истифода шудаанд, метавонанд манбаи иттилооти арзишманд бошанд.

Барои ошкор намудани аломатҳои моддие, ки иттилооти дорой хусусияти семантикиро интиқол медиҳанд, ҳангоми азназаргузаронӣ аксар вақт таҷҳизоти махсуси илмӣ-техникӣ ва усулҳои истифода мешаванд, ки дар боби қаблӣ зикр гардидаанд (масалан, ошкор намудани матнҳо ва аломатҳои ноаён ё камнамоён).

Бояд қайд намуд, ки муҳтавои маълумоти рамзгузоришуда на ҳамеша дар доираи азназаргузаронии ҷои ҳодиса ғавран кушода ва фаҳмида мешавад. Масалан, агар матн рамзгузорӣ шуда бошад ё танҳо қисмҳои ҷудоғонаи он боқӣ монда бошанд, фаҳмиши маъноии он метавонад танҳо дар марҳилаҳои минбаъдаи таҳқиқ ҳаллу ҷасл гардад. Дар чунин ҳолатҳо азназаргузаронӣ ба муайян ва сабт намудани аломатҳо ва тасвирҳои мушоҳидашаванда равона карда мешавад, дар ҳоле ки мазмуни маъноии онҳо дар ҷараёни амалҳои минбаъдаи экспертизавӣ ё таҳқиқотӣ муайян мегардад.

Манбаҳои иттилоотӣ дорой хусусияти семантикӣ на танҳо объектҳои дорой тасвирҳои шартӣ ё аломатӣ мебошанд, балки ҳамчунин предмете низ ҳастанд, ки аз дигар усулҳои сабти иттилооти маъноӣ истифода мекунанд. Ба чунин объектҳо, масалан, лентаҳои магнитофонӣ мансубанд. Бо афзоиши паҳншавии сабти садо дар амалияи тафтишӣ, беш аз пеш ҳолатҳои дучор меоянд, ки ҳомилҳои электронӣ, дорой сабтҳои, ки берун аз ҷараёни тафтиш анҷом дода шудаанд, ба сифати далелҳои шайъӣ хизмат намуда, ба ошкор сохтани ҳолатҳои муҳимми парванда мусоидат мекунанд [87, с. 177; 85, с. 149].

Манбаъҳои иттилоотӣ, ки дар чараёни азназаргузаронии ҷои ҳодиса ба даст меоянд, танҳо ба объектҳои дорои аломатҳои рамзӣ ё сабтҳои садой маҳдуд намешаванд, балки предметеро низ фаро мегиранд, ки дар онҳо тасвирҳои визуалии далелҳо пешниҳод шудаанд ва маънои онҳо мустақиман аз муҳтавои тасвир бармеояд. Ба чунин объектҳо наққошиҳо, расмҳо ва аксҳо дохил мешаванд. Арзиши иттилоотии махсусро наворҳои ҷои ҳодиса аз камераҳои назоратӣ соҳибанд, ки ин бо «ғунҷоиши сюжети»-и баланди онҳо ва имконияти сабти пайдарпайии рӯйдодҳо дар замон вобаста аст.

Азназаргузаронии наворҳои ҷои ҳодиса (плёнкахое, ки бо истифода аз техникаи киноӣ сабт шудаанд) се марҳилаи ба ҳам вобастаро дар бар мегирад:

– омӯзиши бевоситаи маводи аслӣ, ки дар он ба нишонаҳои монтаж ва сохтори ташкилии сахнаҳои сабтшуда диққати махсус дода мешавад;

– намоиши навор ё сахнаҳои алоҳидаи он ба ҳамаи иштирокчиёни азназаргузаронӣ бо истифода аз техникаи намоишӣ;

– таҳлили кадр ба кадр, ки имкон медиҳад ҷузъиёти алоҳида дақиқ ва хучҷатгузорӣ карда шаванд.

Бояд таъкид намуд, ки таҳқиқи предмете, ки интиқолдиҳандаи иттилоот мебошанд, танҳо ба аломатҳои маҳдуд намешавад, ки мустақиман муҳтавои иттилоотро мерасонанд. Дар чараёни азназаргузаронии ҷои ҳодиса зарур аст маҷмуи ҳар чӣ пурратари аломатҳои моддӣ сабт карда шаванд, ки фардисозии объектро таъмин намуда, робитаҳои гуногуни онро бо ҳодисаи таҳқиқшаванда инъикос менамоянд.

Дар як қатор ҳолатҳо гузаронидани азназаргузаронии ҷои ҳодиса анҷом додани таҳлили муқоисавии ду ё зиёда объектро бо мақсади ошкор намудани мувофиқатҳо ва фарқиятҳо дар аломатҳои онҳо талаб мекунад. Таҳлили муқоисавӣ ба усули универсалии муқоиса така менамояд, «ки дар соҳаҳои гуногуни илм ва амалия истифода мешавад ва

моҳияти он дар муқоисаи ҳамзамони объектҳои ифода меёбад, ки дорои хусусиятҳои умумӣ мебошанд» [68, с. 144].

Аз нуқтаи назари пайдарпайии методӣ, таҳқиқи муқоисавӣ пас аз омӯзиши ҷудогонаи объектҳо анҷом дода мешавад. Ҳамзамон, равандҳои таҳлили муқоисавӣ ва омӯзиши ҷудогонаи аломатҳо аксар вақт бо ҳам муттаҳид шуда, якдигарро такмил медиҳанд ва ошкорсозии ҳамачонибаи хусусиятҳои хоси объектҳоро таъмин менамоянд.

Дар чараёни азназаргузаронии ҷои ҳодиса ба таҳлили муқоисавӣ метавонанд объектҳои гуногуни моддӣ ҷалб гарданд, аз ҷумла:

– чанд предмети якнавъ, ки дар байни онҳо мавҷудияти ягонагӣ тахмин карда мешавад (масалан, пораҳои шиша);

– предмет ва инъикосҳои он, ба монанди олоти шикаста ва ize, ки он дар ҷои ҳодиса боқӣ гузоштааст.

Ҳангоми анҷом додани таҳлили муқоисавӣ дар доираи азназаргузаронии ҷои ҳодиса бояд танҳо аломатҳои истифода шаванд, ки воқеан мавҷуданд, устуворанд ва барои мушоҳидаи бевосита дастрас мебошанд.

Аз ҷиҳати техникӣ, омӯзиши муқоисавӣ дар шароити азназаргузаронии ҷои ҳодиса тавассути се усули асосӣ амалӣ мегардад: муқоиса, болои ҳам гузоштан ва якҷоягии объектҳо [15, с. 220; 73 с. 668].

Ҳадафи асосии азназаргузаронии ҷои ҳодиса муайян намудани маълумоти воқеие мебошад, ки дар чараёни тафтиши парванда ҳамчун далел истифода мешаванд. Дар ин замина масъалаи аҳаммияти исботкунии натиҷаҳои таҳқиқоти муқоисавие, ки ҳангоми азназаргузаронии объектҳо анҷом дода мешавад, ба миён меояд. Бояд кайд намуд, ки сарбории асосии исботкунӣ ба далели ошкоршудаи мувофиқат ё фарқияти аломатҳои мушоҳидашаванда рост меояд.

Агар аҳаммияти чунин далел барои ҳама фаҳмо ва равшан бошад, он бевосита ба занҷири исботнамоӣ дохил карда мешавад. Дар ҳолатҳои, ки арзёбии мувофиқатҳо ё фарқиятҳо танҳо бо истифодаи дониши махсус

ба таври дуруст имконпазир аст, барои ба даст овардани хулосаҳои боэътимод экспертизаи дахлдор пас аз азназаргузаронии ҷои ҳодиса таъин карда мешавад [86, с. 163; 34 с. 263; 39, с. 62; 28, с. 451].

Ҳангоми азназаргузаронии объектҳои азназаргузаронии ҷои ҳодиса, ки аз қисмҳои парокандаи як ҷузъи ягона иборатанд, дар баробари таҳқиқоти муқоисавӣ метавон усули барқарорсозиро низ татбиқ намуд. Моҳияти ин усул дар омӯзиши ҳамзамони пораҳои алоҳида ва баъдан бозсозии намуди зоҳирии ҷузъи ягона дар асоси ин қисмҳо ифода меёбад.

«Барқарорсозӣ танҳо баъд аз муқоисаи пешакӣ анҷом дода мешавад, зеро маҳз тавассути таҳлили муқоисавӣ имкон дорад қисмҳо ва пораҳои ба ҳам тааллуқдошта муайян карда шаванд» [86, с. 163]. Масалан, ҳангоми тартиб додани навиштаи кандашуда аз пораҳои ҷудоғонаи коғаз ё ҳангоми барқарорсозии предмет аз рӯйи тасвири, ки дар сатҳи он нақш бастааст, ба назар мерасад. Раванди бозсозии ягонагӣ ба таври назаррас осон мегардад, агар муфаттиш нусхаи объекти парокандашуда ё тасвири онро (масалан, акс ё нусхаи роҳхати кандашуда) дар ихтиёр дошта бошад.

Бояд таъкид намуд, ки барқарор кардани ягонагӣ аз рӯйи қисмҳо дар ҷараёни азназаргузаронӣ набояд бо чунин пайваст намудани пораҳо анҷом дода шавад, ки имконияти азназаргузаронии такрорӣ ва барқарорсозии минбаъдaro маҳдуд намояд. Бо ҳамин сабаб, часпондани қисмҳо бо истифода аз ширешҳои хушкшаванда дар ҷараёни азназаргузаронӣ ғайри қобили қабул дониста мешавад, сарфи назар аз он ки ин усул дар амалия нисбатан паҳн шудааст. Раванди барқарорсозӣ бояд баргардондашаванда бошад, ки ин ҳамчунин интихоби воситаҳои техникий мувофиқро муайян менамояд. Барои пайваст ва маҳкам намудани қисмҳои предмети ҳамвор метавон аз шишаҳои канорбандишуда истифода бурд; пораҳои шакли номунтазамро мувофиқи мақсад аст бо истифода аз плёнкаи шаффофи часпаки

хушкнашаванда ё лейкопластир ва дар баъзе ҳолатҳо бо пластилин маҳкам намуд.

«Пас аз анҷом ёфтани омӯзиши маҷмуи аломатҳои модии объектҳо бо истифода аз усулҳои дар боло зикршуда, муфаттиш уҳдадор аст чораҳоеро андешад, ки ҳифзи предметҳои таҳқиқшударо таъмин намоянд» [34 с. 263]. Ин марҳилаи азназаргузаронӣ ҳаллу фасли масъалаҳо ва иҷрои амалиётҳои техникиро дар бар мегирад, ки ба бастабандӣ ва муҳргузорию объектҳо вобастаанд ва ягонагии онҳо, инчунин имконияти таҳлили минбаъдаро кафолат медиҳанд.

Тактикаи таҳияшудаи азназаргузаронии ҷои ҳодиса маҷмуи ҳаракатҳои тафтишӣ, ошкорсозии низомноки аломатҳои сифатӣ ва миқдорӣ, фардикунондани объектҳо, инчунин истифодаи таҳлили муқоисавӣ ва барқарорсозиро дар бар мегирад, ки ба баланд бардоштани боэътимодӣ ва пуррагии сабти далелҳо мусоидат менамояд.

Истифодаи ин усул ба истифодаи самараноки предметҳои азназаргузаришуда ҳамчун далелҳои шайъӣ мусоидат намуда, хавфи ивазшавӣ ё аз даст рафтани иттилоотро дар ҷараёни тафтиши пешакӣ коҳиш медиҳад.

3.3. Таҳқиқоти криминалистии давраи натиҷагирии азназаргузаронии ҷои ҳодиса

Дарчи натиҷаҳои азназаргузаронӣ бо риояи шакли муқаррарнамудаи қонун инъикоси ҳуҷҷатии тамоми он чизест, ки муфаттиш дар ҷои ҳодиса ошкор намудааст. Он ҳамчунин тавсифи амалҳои аз ҷониби муфаттиш дар ҷои ҳодиса анҷомдодашуда, сабти манзараи умумии вазъи ҳодиса, инчунин хусусиятҳо, ҳолат ва аломатҳои унсурҳои ҷудоғонаи ҷои ҳодисаро дар бар мегирад.

Таҳлили маводи бойгонӣ ва адабиётҳо имкон медиҳад чунин хулоса намоем, ки дарчи натиҷаҳои азназаргузаронӣ ҳанӯз дар асрҳои XIV–XV

дар Россия оғоз ёфтааст. Аввалин усулҳои дарҷ – протоколнигорӣ, ченкунӣ ва таҳияи нақшаҳо ва ҷадвалҳо дар ҷараёни ҳаллу фасли баҳсҳои заминӣ ба вуҷуд омада, баъдтар дар тафтиши парвандаҳои ҷиноятӣ низ татбиқ гардиданд. Бидуни тағйироти ҷиддӣ ин усулҳо то миёнаҳои асри XIX мавҷудияти худро нигоҳ доштанд [16, с. 483].

Усулҳои дигари дарҷнамоӣ танҳо аз нимаи дуюми асри XIX ба амалияи тафтишӣ ворид шудан гирифтанд. Масалан, соли 1867 духтури рус А.Э.Борхман усули дарҷи изҳои по бо истифода аз гипсро пешниҳод намуд. Бо тағйироти ночиз ин усул то имрӯз низ истифода мешавад. Дарҷи изҳо бо ёрии гипс нисбат ба тавсияи Гюгулен (соли 1850) оид ба истифодаи хокаи майдаи стеарин, ки барои ҳамон мақсад тавсия меод аҳаммияти хеле бештар дошт [164, с. 18].

Кори низомнок оид ба ҷорӣ намудани доираи васеи воситаҳо ва усулҳои илмӣ дарҷнамоӣ баъд аз таъсиси мақомоти шуравии таҳқиқ ва тафтишот оғоз гардид. Фармонҳо оид ба милитсияи ҷустуҷӯии ҷиноятӣ, низомномаҳо дар бораи муфаттишони ҳарбӣ ва халқӣ, инчунин дастурҳое, ки дар як қатор губернияҳо барои муфаттишони халқӣ ва мақомоти милитсия нашр шудаанд, дастурҳои нисбатан муфассалро дар бораи тартиби гузаронидани азназаргузаронии ҷои ҳодиса дар бар мегирифтанд. Дар онҳо қоидаҳои тартиб додани протоколҳои азназаргузаронӣ, нақшаҳо ва схемаҳои ҷои ҳодиса, аксбардорӣ ва дигар усулҳои сабти натиҷаҳои азназаргузаронӣ баён мешуданд. Дар оянда криминалистони шуравӣ усулҳои аксбардории андозагирӣ, дарҷи изҳои андозавӣ ва дигар роҳу воситаҳоро таҳия намуданд.

Хусусан рушди муваффақонаи дарҷи натиҷаҳои азназаргузаронии ҷои ҳодиса баъд аз Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба назар мерасад. Ба ин таъсиси муассисаҳои махсус дар солҳои 1946-1949 мусоидат намуд [55, с. 704]. Дар ин муассисаҳо, аз ҷумла, маҷмуи воситаҳои илмӣ-техникӣ таҳия карда шуданд, ки барои муфаттиш ҷиҳати сабти натиҷаҳои азназаргузаронии ҷои ҳодиса зарур мебошанд.

Таҷҳизонидани техникий муфаттишон, аз худ намудани донишҳои илми криминалистика аз ҷониби онҳо, инчунин ёри тахассусии мутахассисон барои рушди минбаъда ва такмили воситаҳо ва усулҳои илмӣ сабти натиҷаҳои азназаргузаронии ҷои ҳодиса шароити мусоид фароҳам оварданд ва ба истифодаи васеи ин воситаҳо ва усулҳо дар амалияи ҳаррӯзаи тафтишӣ мусоидат намуданд.

Ба назари мо, зери мафҳуми дарҷи натиҷаҳои азназаргузаронии ҷои ҳодиса бояд амалҳои фаҳмида шаванд, ки дар тартиби муурофиавӣ аз ҷониби шахси гузаронандаи азназаргузаронӣ ва мутахассиси ҷалбшуда анҷом дода шуда, ба мустаҳкам намудани вазъияти ҷои ҳодиса ва далелҳои шайъии ошкоргардида бо тавсифи ҳатмии воситаҳо, усулҳо ва объектҳои сабт дар протоколи азназаргузаронии ҷои ҳодиса равона шудаанд. Гирифтани далелҳои шайъӣ, бастабандӣ ва ҳамроҳ кардани онҳо ба парванда худ аз худ сабт ҳисобида намешаванд.

Бояд байни воситаҳои умумӣ ва хусусии дарҷи натиҷаҳои азназаргузаронӣ фарқ гузошта шавад. «Ба воситаҳои умумии дарҷ он воситаҳо мансубанд, ки бо ёри онҳо муфаттиш манзараи умумии ҷои ҳодиса, муҳити содир шудани ҷиноят ва маҷмуи ҳамаи объектҳои дар ҷои ҳодиса мавҷудбударо сабт менамояд» [55, с. 704]. Ба чунин воситаҳо дохил мешаванд: протоколи азназаргузаронии ҷои ҳодиса, ҷадвалҳо, нақшаҳо ва нақшабандиҳои ҷои ҳодиса, инчунин аксҳои он. Ба воситаҳои хусусии сабт бошад, он воситаҳо тааллуқ доранд, ки барои сабти натиҷаҳои азназаргузаронии объектҳои алоҳида дар ҷои ҳодиса истифода мешаванд, аз қабили аксҳои миқёсдор, қолабҳо, расмкашӣ ва монанди инҳо.

Ҳамчунин воситаҳои асосӣ (ҳатмӣ) ва иловагӣ (ёрирасон)-и сабти натиҷаҳои азназаргузаронии ҷои ҳодиса фарқ карда мешаванд. Воситаи ҳатмӣ сабт протоколи азназаргузаронии ҷои ҳодиса мебошад (моддаҳои моддаи 172 ва 187 КМҶ ҚТ), дар ҳоле ки ҳамаи воситаҳои

дигар ахаммияти ёрирасон дошта, бо ихтиёри муфаттиш истифода мегарданд.

Оид ба худи номгузории протокол низ ихтилофи назарҳо вучуд дорад. Масалан, баъзе криминалистҳо тавсия медиҳанд онро «Протоколи азназаргузаронии ҷои ҷиноят» [76, с. 320] номид, дигарон бошанд, ки мо низ ин мавқеъро ҷонибдорӣ мекунад, истифодаи истилоҳи «Протоколи азназаргузаронии ҷои ҳодиса»-ро мувофиқтар меҳисобанд.

Ҳангоми истифодаи сарлавҳаи «Протоколи азназаргузаронии ҷои ҷиноят» масъалаи мавҷудияти ҷиноят аллакай дар ибтидо пешакӣ ҳалшуда шуморида мешавад, дар ҳоле ки номгузории «Протоколи азназаргузаронии ҷои ҳодиса» ҳам эҳтимоли ҷиноят ва ҳам дигар ҳолатҳоро, ки бо ҷиноят вобаста нестанд, истисно намекунад.

Кӯшиши баъзе экспертҳои судӣ-тиббӣ ҷиҳати ҷорӣ намудани номгузории «Протоколи азназаргузаронии ибтидоии ҷасад дар ҷои ошкоршавии он» ба ҷои «Протоколи азназаргузаронии ҷои ҳодиса ва ҷасад дар ҷои ошкоршавии он» номувофиқ ба ҳисоб меравад, зеро ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса ва ҷасад дар ҷои ошкоршавии он як протокол тартиб дода мешавад, на дуто. Масъалаҳои вобаста ба ҷасад ва ҷои ҳодисаро ҷудоғона омӯхтан ғайриимкон аст.

Моҳияти азназаргузаронӣ маҳз дар он ифода меёбад, ки муҳити ҷои ҳодиса омӯхта ва сабт карда шавад, далелҳои шайъии ошкоршуда дар робитаи мутақобили онҳо таҳқиқ гарданд, ки ин имконият медиҳад ҳангоми таҳлили маводи ҷамъоваришуда дар бораи ҳолат хулоса бароварда шавад [35, с. 270].

Протоколи азназаргузаронии ҷои ҳодиса ҳуччати муурофиавӣ мебошад, ки дар он амалҳои шахси роҳбарикунандаи азназаргузаронӣ ва иштирокчиёни он дар ҳамон пайдарпайие, ки азназаргузаронӣ анҷом дода шудааст, инчунин тамоми предметҳои ошкоргардида дар ҳамон шакле, ки дар лаҳзаи азназаргузаронӣ мушоҳида мешуданд, баён мегарданд (м. 187 КМҚ ҚТ).

Протокол бояд мухити ҷои ҳодиса, изҳо ва ашӯҳои хангоми азназаргузаронӣ ошкоршударо пурра, дақиқ ва холисона инъикос намояд, ҳамчунин маълумотро дар бораи усулҳои тактикӣ ва воситаҳои техникӣ, ки дар чараёни ин амали тафтиш истифода шудаанд, дар бар гирад [10, с. 259].

Он бояд ба тавре таҳия карда шавад, ки хангоми омӯзиши он имконияти тасаввур намудани ҷойгиршавӣ ва хусусиятҳои ашӯ, изҳо ва дигар далелҳои шайъие, ки дар ҷои ҳодиса ошкор шудаанд ва метавонанд барои тафтиши парванда аҳаммият дошта бошанд, ҷой дошта бошад. Шахсе, ки дар ҷои ҳодиса ҳузур надошта ва пешакӣ дар бораи он тасаввурот надошт, хангоми хондани протокол бояд ҷои ҳодисаро ба таври возеҳ дарк намояд. Протокол бояд чунин тартиб дода шавад, ки дар асоси он манзараи ҷои ҳодиса пурра барқарор карда шуда, дигар далелҳо, аз ҷумла нишондодҳои айбдоршавандагон ва шохидон, санчида шаванд.

Протоколи азназаргузаронии ҷои ҳодиса аз ҷониби муфаттиш тартиб дода мешавад. Дар чараёни азназаргузаронӣ қайдҳои пешакӣ анҷом дода мешаванд, то ки баъд аз анҷоми азназаргузаронӣ барои таҳияи протокол истифода гарданд. Ба мақсад мувофиқ аст, ки дар чараёни азназаргузаронии статикӣ дар сиёҳнависи протокол намуди зоҳирӣ, ҳолат ва ҷойгиршавии мутақобили объектҳои азназаргузаришаванда ба таври дақиқ тавсиф карда шаванд. Танҳо баъд аз ин бояд аломатҳои сабт гарданд, ки дар натиҷаи азназаргузаронии динамикӣ ошкор шудаанд.

«Баъзе муаллифон таъкид менамоянд, ки дар ҳолатҳои истисноӣ (масалан, шароити номусоиди обу ҳаво хангоми азназаргузаронӣ дар маҳалли кушод) протоколи азназаргузаронӣ метавонад на дар ҷои ҳодиса, балки дар ҷои дигар (кабинети муфаттиш ва ғайра) тартиб дода шавад. Хангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса коршиноси тиббӣ ва мутахассис-криминалист ба таҳияи протокол ҷалб карда мешаванд, то

дар тавсифи дақиқи он объектҳое, ки омӯзиши онҳо ба салоҳияти касбии онҳо тааллуқ дорад, кумак расонанд» [126, с. 40-50].

Протоколи азназаргузаронӣ аз се қисм иборат аст: муқаддимавӣ, тавсифӣ ва хотимавӣ.

Дар қисми муқаддимавии протокол маълумоти зерин зикр мегардад:

- вақти гузаронидани азназаргузаронӣ (сана, вақти оғоз ва анҷом);
- ҷои гузаронидани азназаргузаронӣ;
- вазифа, рутба, насаб ва ҳарфҳои аввали ном ва номи падари шахсе, ки азназаргузарониро анҷом дода ва протокол тартиб додааст;
- насаб, ном, номи падар ва суроғи шахсони ҳолис;
- вазифа ва насаби мутахассис;
- насаб, ном ва номи падари дигар иштирокчиёни азназаргузаронӣ;
- асос (сабаб) барои гузаронидани азназаргузаронии ҷои ҳодиса;
- шароити гузаронидани азназаргузаронӣ (равшанӣ, обу ҳаво, ҳарорати ҳаво).

Қисми муқаддимавӣ бо истинод ба моддаҳои дахлдори қонунгузори мурофиавӣ ва м. 187 КМҚ ҚТ, ки тибқи онҳо азназаргузаронӣ анҷом дода шудааст, анҷом меёбад.

Нуқтаҳои зикршудаи қисми муқаддимавии протокол ҷавобҳои ҷудоғона ва муфассалро талаб намекунанд. Қисме аз маълумотҳоро метавон дар як ҷумла ҷамъбаст кард. Масалан: «Азназаргузаронӣ аз соати 10 то 12, дар ҳавои офтобӣ ва ҳарорати ҳаво +7°C гузаронида шуд».

Дар амалия, бо мақсади суръат бахшидан ба таҳияи протоколи азназаргузаронии ҷои ҳодиса, муфаттишон аз варақаҳои стандартӣ истифода мекунанд. Дар ҳолати зарурат, ин варақаҳо бо маълумоте пурра карда мешаванд, ки дар графаҳои онҳо пешбинӣ нашудаанд.

Дар қисми тавсифии протокол маълумоти зерин оварда мешавад:

1. Хусусияти умумии ҷои ҳодиса:

– барои маҳалли кушод: саҳади ҳудуд, ҷойгиршавии он нисбат ба нишонаҳо;

– барои бино: андозаҳо; таъинот (хона, анбор ва ғ.);

– муҳити атроф ва роҳҳои дастрасӣ.

2. Вазъияти бевоситаи ҷои ҳодиса:

– дар маҳалли кушод: роҳҳо, дарё, дарахтон ва дигар нишонаҳо ва ашё;

– дар бино: деворҳо, фарш, шифт, тирезаҳо, оташдон, мебел, дарҳо;

– ҳолати қулфу бастҳои дару тирезаҳо.

3. Роҳҳои эҳтимолии ворид шудан ба ҷои ҳодиса ва баромадан аз он:

– тамоми роҳе, ки мавриди азназаргузаронӣ қарор гирифтааст, тавсиф карда мешавад.

4. Ҷойҳое, ки шоҳидон метавонистанд анҷом ёфтани амалҳо ё ҳуди ҳодисаро бинанд:

– аз ҷумла содиршавии куштор, амалҳои пинҳон кардани оқибатҳо, олоти куштор ва ғ.

5. Объектҳои таҷовузи ҷиноятӣ:

– (масалан, ҷасад).

6. Изҳо ва далелҳои шайъии ошкоршуда, олоти ҷиноят:

– ном, ҷойгиршавӣ, шакл, андоза ва дигар хусусиятҳо;

– усулҳое, ки барои ошкоркунӣ, сабт ва гирифтани онҳо истифода шудаанд.

7. Ҳолатҳои манфӣ (негативӣ) [122, с. 150-158].

Агар дар ҷои ҳодиса ҷасад ошкор шуда бошад, дар протокол чунин маълумот тавсиф мегардад:

– ҷойгиршавӣ ва тарзи исти ҷасад;

– ҳолати либос, хуччатҳо ва ашёе, ки дар ҷайбҳо мавҷуданд;

– осебҳои ҷисмонӣ (ҷойгиршавӣ, шакл, андоза);

– аломатҳои ҷасадӣ (доғҳои ҷасадӣ, ҷойгиршавӣ ва ранги онҳо, сардшавӣ, дараҷаи саҳтшавӣ; аломатҳои пушиш ва ғ.);

– дар сурати муайян набудани шахсият: синни тахминӣ, сохти бадан, кад, аломатҳои рӯй ва дигар нишонаҳо тибқи низоми «портрети шифоӣ».

Вазъияти ҷои ҳодиса гуногун буда метавонад ва нуқтаҳои дар боло зикршуда, ки ба муҳтавои қисми тавсифӣ тааллуқ доранд, дар асл нақшаи намунавии азназаргузаронӣ мебошанд ва имкон медиҳанд натиҷаҳои азназаргузаронӣ дар протокол ҳар чи пурратар инъикос гарданд.

Дар як қатор ҳолатҳо вазъияти ҷои ҳодиса то расидани муфаттиш қисман тағйир ёфта метавонад. Дар протокол бояд ҳамон ҳолати предмет сабт карда шавад, ки дар чараёни азназаргузаронӣ мушоҳида шудааст. Ба шохидон ё дигар шахсоне, ки вазъиятро тағйир додаанд ё тағйирёбии онро дидаанд, пешниҳод мегардад, ки дар чараёни азназаргузаронӣ дар бораи вазъият ва ҷойгиршавии ашё баёнот диҳанд. Ба андешаи як қатор криминалистҳо, ин маълумот метавонад ба шакли истинодҳо дар протоколи азназаргузаронӣ оварда шавад, дар ҳоле ки тавсифи муфассалтар дар протоколи пурсиш ва ё баёнот инъикос меёбад [65, с. 356].

Қисми хотимавии протокол бояд дар бар гирад:

– номгӯи ашё ва изҳое, ки аз ҷои ҳодиса гирифта шудаанд ва тарзи бастабандии ҳар яки онҳо. Зарур аст муқоисаи дақиқи маълумоти дар қисми тавсифӣ зикршуда бо маълумоте, ки ҳангоми номбар кардани ашё, ҳуччатҳо ва изҳои гирифташуда оварда мешавад. Инъикоси гирифтани объектҳои, ки ҳангоми тавсифи ҷои ҳодиса умуман зикр нашудаанд, қобили қабул нест;

– зикри аксбардорӣ, наворбардории киноӣ ё видеоӣ, таҳияи нақшаҳо, схемаҳо ва расмкашӣ, инчунин сохтани қолабҳо;

– изҳороти шахсони холис ва дигар иштирокчиёни азназаргузаронӣ. Дар сурати набудани чунин изҳорот, дар протокол қайд карда мешавад, ки шикоят ё изҳорот ворид нашудааст.

«Пас аз тартиб додани протокол, бо мухтавои он бояд ҳамаи иштирокчиёни азназаргузаронӣ шинос карда шаванд ва онҳо бояд дурустии маълумоти ба он воридшударо тасдиқ намоянд» [2].

Ченкуниҳое, ки дар ҷои ҳодиса анҷом дода мешаванд, бояд дар протокол ба таври дақиқ инъикос ёбанд. Истифодаи чунин ибораҳо, мисли «тақрибан», «наздик», «қариб», «ба андозаи лӯбиё» ва монанди инҳо қобили қабул нест. Ба ҳамин андоза сабтҳое низ иҷозат дода намешаванд, ки хулоса ё арзёбии муфаттиш нисбат ба ҳолатҳо ва далелҳои ошкоршударо дар бар мегиранд.

«Баъзан дар қисми хотимавии протокол натиҷагирӣ карда мешавад, ақидаҳо дар бораи ангезаи ҷиноят баён мегарданд ва монанди инҳо, ки аз лиҳози моҳият вайронкунии ҷиддии талаботе мебошад, ки нисбат ба протоколи азназаргузаронӣ пешбинӣ шудаанд. Протоколи азназаргузаронӣ бояд бе ислоҳ, хаткашӣ ва поккорӣ тартиб дода шавад. Дар ҳолатҳое, ки ҳангоми таҳияи протокол иштибоҳ роҳ дода шудааст ё тавсиф нопурра мондааст, бояд дар бораи ислоҳи матн қайд гузошта шуда, ҳолатҳои аз мадди назар дурмонда ба таври махсус сабт карда шаванд. Дар протокол ҳатман вақти анҷоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса зикр мегардад. Протоколро аввал шахси мансабдоре, ки азназаргузарониро анҷом додааст, баъдан дигар иштирокчиён – эксперти судӣ-тиббӣ, мутахассис-криминалист ва шахсони холис имзо менамоянд» [2].

Моддаи 187 КМҶ ҚТ талаб мекунад, ки дар протоколи азназаргузаронӣ – кадом воситаҳои техникӣ татбиқ шуд ва натиҷаҳои он чӣ гуна аст нишон дода шаванд. Бо вучуди ин, дар амалияи тафтишӣ ин талаботи қонун на ҳамеша иҷро мегарданд.

Баъзан аз протоколҳои азназаргузаронӣ муайян кардан ғайриимкон аст, ки кадом воситаҳои илмӣ-техникӣ ва бо кадом тарз истифода шудаанд. Ҳатто ҳангоми истифодаи чунин воситаи маъмул, мисли аксбардорӣ, муфаттишон одатан танҳо ба зикри ҳуди далели аксгирӣ

махдуд мешаванд, бе он ки нишон диҳанд кӣ аксбардориро анҷом додааст, бо кадом дастгоҳ, бо кадом навъи плёнкаи (ё воситаи рақамӣ) ва дар кадом шароит. Гузашта аз ин, ҳолатҳое низ ба назар мерасанд, ки бо вучуди мавҷудияти шумораи зиёди аксҳо дар парванда, худӣ далели анҷом ёфтани аксбардорӣ дар ҳеч як ҳуҷҷат сабт нашудааст.

На ҳамеша дар протоколи азназаргузаронӣ дар бораи сохтани қолабҳо, кашидани схемаҳо ва дигар амалҳои шабеҳ ишора карда мешавад.

«Фаъолияти муфаттиш ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса бо фаъолияти мутахассисон зич алоқаманд мебошад, зеро онҳо дар ошкор намудани далелҳои шайъӣ, махсусан изҳо, сабт, гирифтани ва бастабандии онҳо кӯмак мерасонанд. Донишҳои махсуси ин шахсон ҳамчунин ҳангоми аксбардорӣ, наворбардории киноӣ ва дигар корҳои ба сабти муҳити ҷои ҳодиса ва ҷузъиёти алоҳидаи он равонашуда истифода мешаванд. Нуқтаи назари бештар паҳншуда чунин аст, ки андешаи мутахассис, ки ӯ дар робита ба азназаргузаронӣ ё таҳқиқи пешакии далелҳои шайъӣ ибраз менамояд, танҳо аҳаммияти оперативӣ дошта, ба протоколи азназаргузаронӣ ворид карда намешавад» [187].

Бо вучуди ин, дар адабиёти криминалистӣ ақидаи муқобил низ баён шудааст. Аз ҷумла, Б.М.Комаринес ва Г.А.Глассон таъкид менамоянд, ки «дар охири протокол мумкин аст хулосаи мутахассис (эксперт), ки ӯ онро дар асоси таҳқиқоте, ки ҳангоми азназаргузаронӣ анҷом додааст, тартиб додааст, ворид карда шавад (масалан, андешаи пешакии эксперти судӣ-тиббӣ дар бораи сабабҳои марг, ки дар асоси азназаргузаронии берунии ҷасад ибраз мегардад)» [71, с. 304].

Муайян намудани чунин тартиби сабт масъулияти мутахассисро барои сифати кори анҷомдодааш баланд мебардорад ва ҳамзамон кори муфаттишро ҳангоми тартиб додани протоколи азназаргузаронии ҷои ҳодиса осон мекунад. Санад оид ба истифодаи воситаҳои техникӣ, ки ба

протокол ҳамроҳ карда мешавад, мухтавои онро ба таври ҷиддӣ такмил медиҳад.

«Маълумот дар бораи усулҳо ва маводе, ки мутахассис барои сабти изҳо ва дигар далелҳои шайъӣ истифода намудааст, барои арзёбии аҳаммияти исботкунии натиҷаҳои азназаргузаронӣ бетафовут нест. Аз ин рӯ, онҳо бояд дар протоколи ин амали тафтишӣ инъикос ёбанд. Ин, ҳарчанд, ҳаҷми аллақай бузурги протоколро зиёд намуда, онро бо маълумоти техникий иловагӣ вазнин мегардонад» [71, с. 304].

Масъалаи имконияти ворид намудани баёноти шоҳидон ба протоколи азназаргузаронӣ низ баҳснок мебошад. «Масалан, А.И.Миронов бар он аст, ки дар протокол набояд ягон маълумоте ҷой дошта бошад, ки мустақиман ба азназаргузаронии ҷои ҳодиса дахл надорад, аз ҷумла баёноти шоҳидон ва андешаҳои мутахассисон» [66, с. 160].

Андеша дар бораи имконияти ворид намудани хулосаҳои мутахассис ва гуфтаҳои шоҳидон ба протоколи азназаргузаронӣ аз амалияи нодуруст ташаккулёфта сарчашма мегирад. Ба назар мерасад, ки на хулосаҳои мутахассис ва на баёноти шоҳидон дар протоколи азназаргузаронӣ ҷой надоранд. Хулосаи мутахассис, ки ба протокол ворид карда мешавад, ба як навъ ивазкунандаи сунъии хулосаи экспертиза табдил меёбад, дар ҳоле ки гуфтаи шоҳидон ба нишондоди шоҳид баробар карда мешавад. Аммо на мутахассис ва на шоҳид барои чунин изҳорот ягон ҳел ҷавобгарӣ намебаранд. Аз ин рӯ, чунин сабтҳо дар протоколи азназаргузаронӣ ҳеҷ гуна аҳаммияти исботкунӣ дошта наметавонанд.

Зарурати воқеӣ ба чунин сабтҳо вучуд надорад, зеро муфаттиш ҳамеша метавонад тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонун экспертиза таъин намояд ё шоҳидонро пурсиш кунад.

Аммо чизи дигар муҳим аст: дар протоколи азназаргузаронӣ бояд зикр карда шавад, ки кадом воситаҳо ва усулҳои илмӣ-техникӣ аз ҷониби

мутахассис истифода шудаанд. Агар дар натиҷаи истифодаи онҳо ҳолатҳое ошкор гарданд, ки барои ҳамаи иштирокчиёни азназаргузаронӣ, аз ҷумла барои шахсони ҳолис, возеҳ ва ошкор мебошанд, онҳо бешубҳа мумкин аст дар протокол инъикос ёбанд.

Таҳлили парвандаҳои мавриди омӯзиш гувоҳӣ медиҳад, ки дар амалия ҳангоми сабти натиҷаҳои азназаргузаронӣ дар протоколи азназаргузаронии ҷои ҳодиса ба иштибоҳҳои ҷиддӣ роҳ дода мешавад. Аз шумораи парвандаҳои таҳлилшуда, дар 40 фоиз ҳолатҳо муфаттишон аломатҳои хоси силоҳи дар ҷои ҳодиса ошкоршударо пурра тавсиф накардаанд, ҷойгиршавӣ ва хусусияти ҷароҳатҳо дар ҷасадро нишон надовдаанд ва ғайра. Ба ин тартиб, қариб дар ҳар як шашумин парвандаи ҷиноятӣ протоколи азназаргузаронии ҷои ҳодиса дорои камбудии муҳимми мазмунӣ ба назар мерасад. Дар як қатор ҳолатҳо, аз рӯи кайдҳои мавҷуда дар протокол, ташаккул додани тасаввуроти дуруст дар бораи вазъияти ҷои ҳодиса ғайриимкон мегардад. Дар ҳар як сеяки парвандаи ҷиноятӣ, ки дар он азназаргузаронии ҷои ҳодиса гузаронида шудааст, қисми тавсифии протокол бо баёнот ва мулоҳизаҳои зиёдати пурбор гардидааст, ки мустақиман ба азназаргузаронӣ алоқаманд набуваанд. Дар чунин ҳолатҳо протоколҳои азназаргузаронӣ ба як пайдарпайии бетартиби маълумоти воқеии ҳангоми азназаргузаронӣ бадастомада бо иттилооте табдил ёфтаанд, ки аз ҷониби шохидони ҳодиса, ҳешовандони кушташуда ё шахсони аввалин, ки ҷиноятро ошкор кардаанд, хабар дода шудаанд.

Сарфи назар аз аҳаммияти истисноии азназаргузаронӣ, дар бисёре аз парвандаҳои таҳлилшуда ҳангоми таҳияи протоколи ин амали тафтишӣ талаботи қисми 2 моддаи 187 КМҚ ҚТ риоя нагардидааст. Мувофиқи ин талабот, «дар протокол бояд ҳамаи амалҳои муфаттиш, дар баробари он тамоми объектҳои ҳангоми азназаргузаронӣ ошкоргардида бо ҳамон пайдарҳамие, ки азназаргузаронӣ сурат гирифта буд ва дар ҳамон шакле, ки объекти ошкоргардида дар лаҳзаи азназаргузаронӣ мушоҳида

шудааст, дарч мегардад» [2]. Дар протокол ҳамаи объектҳои ҳангоми азназаргузаронӣ гирифташуда номбар ва дарч карда мешаванд. Дар баъзе парвандаҳо протоколҳо ба таври беасос кӯтоҳ тартиб дода шуда, ба назар мерасад. Табиист, ки дар чунин маврид вазъияти ҷои ҳодисаро пурра инъикос накардаанд, ки ин ногузир кори ошкор намудани ҷинойтҳо мушкил мегардонид. Дар баъзе протоколҳо пайдарпайии баён вайрон шуда, дар натиҷа фаҳмидани вазъияти ҷои ҳодиса душвор мегардид. Изҳои ҷинойтҳо нокифоя тавсиф карда мешуданд, шакл, андоза ва ҷойгиршавии онҳо нишон дода намешуд. Масалан, дар яке аз парвандаҳои куштор дар бораи далелҳои шайъӣ дар протоколи азназаргузаронӣ танҳо қайд гардидааст, ки аз ҷои ҳодиса «корд бо доғҳои хун» ва «микрозарраҳо аз ҷасад» гирифта шудаанд.

Дар баъзе ҳолатҳо нишон дода нашудааст, ки изҳои ангуштони даст бо кадом усул, бо истифодаи кадом хоқаҳо ё реактивҳо ошкор карда шудаанд, микрозарраҳо ва дигар изҳои ҷинойт бо кадом методҳо муайян гардидаанд.

Дар ҳамаи протоколҳои азназаргузаронии ҷои ҳодисаи мавриди омӯзиш қайдҳо дар бораи бастабандӣ ва муҳргузори объектҳои гирифташуда вучуд надоштанд. Ҳол он ки қонун (моддаи 183 КМҶ ҚТ) пешбинӣ менамояд: «Азназаргузаронии изҳо, ва дигар объектҳои моддии ошкоршуда дар маҳалли пешбурди амали тафтишӣ анҷом дода мешавад. Агар барои азназаргузаронӣ муҳлати зиёд лозим бошад ё азназаргузаронӣ дар ҷои муайяншуда ниҳоят душвор бошад, объектҳо бояд гирифта, печонда ва муҳр зада, бидуни расонидани осеб ба ҷои дигари барои азназаргузаронӣ мусоид оварда мешаванд» [2]. Равшан аст, ки гирифтани изҳои ҷинойт ва далелҳои шайъӣ дар парвандаҳои куштор ба он ҳолатҳо мансубанд, ки дар онҳо муфаттиш уҳдадор аст ба ҳифзи ашёҳои гирифташаванда таваччуҳи махсус зоҳир намояд. Вайрон кардани ин талаботи қонуни мурофиавӣ ба оқибатҳои номатлуб оварда мерасонад.

Тибқи маълумоти протоколҳо, тавсияҳои тактикие, ки пуррагӣ ва пайдарпайии азназаргузарониро таъмин менамоянд, нисбат ба ҷои ҳодиса дар 15% ҳолатҳо ва нисбат ба азназаргузаронии ҳасад дар 12% ҳолатҳо сарфи назар карда шудаанд.

Маваде, ки дар натиҷаи истифодаи воситаҳои ёрирасон ба даст оварда мешаванд, ба протокол замима мегарданд; шароит ва тартиби истифодаи онҳо, инчунин воситаҳои техникӣ истифодашуда бояд дар протоколи азназаргузаронии ҷои ҳодиса инъикос ёбанд (м. 187 КМҚ ҚТ). Кашидани нақшаҳо, схемаҳо ва расмкашӣ дар сабти натиҷаҳои азназаргузаронӣ аҳаммияти муҳим дорад, зеро на ҳамеша бо роҳи тавсифи матнӣ имкон аст вазъияти ҷои ҳодиса ба таври ҳамачониба инъикос карда шавад. Аксар вақт ҳангоми тавсифи шакл, андоза ва ҷойгиршавии ашё ва изҳо мушкилот ба миён меояд ва баъзан тасвири шакли доғи хун ё из нисбат ба тавсифи он осонтар ва равшантар мебошад.

Дар ҳолатҳое ки дар ҷои ҳодиса изҳои зиёд дар нуқтаҳои гуногуни бино ё маҳал ошкор мешаванд, бо мақсади баланд бардоштани намоёнӣ ва осон намудани дарки вазъияти ҷои ҳодиса ва омӯзиши далелҳои ҷамъоваришуда, таҳияи нақшаи ҷои ҳодиса зарур мебошад.

«Нақшаҳо, схемаҳо ва расмкашӣ манзараи равшани он чизеро фароҳам меоранд, ки дар протокол тавсиф шудааст, ва имкон медиҳанд дар бораи ҷои ҳодиса ва амалҳои ҷинояткорон ҳам дар ҳуди ҷои ҳодиса ва ҳам дар ҳудуди ҳамшафат тасаввуроти пурра ва намоён ба даст оварда шавад» [156, с. 54-56].

Аз рӯйи муҳтаво нақшаҳо ба умумӣ ва хусусӣ ҷудо мешаванд.

Нақшаҳои умумӣ ҷои ҳодиса ва ҳудуди атрофи онро дар миқёси хурд (1:100, 1:1000) инъикос намуда, барои нишонагирии ҷои ҳодиса нисбат ба муҳити атроф, нишон додани қисмҳои таркибӣ, шохаҳо, роҳҳои наздикшавӣ ва дуршавии ҷинояткор, хусусияти маҳал ва дигар ҳолатҳо хизмат мекунанд. Чунин нақшаҳоро бо ҷузъиёти майда пурбор кардан

лозим нест ва истифодаи нишонаҳои шартии топографӣ мувофиқи мақсад мебошад.

Нақшаҳои хусусӣ муҳити худи ҷои ҳодисаро инъикос мекунанд ва одатан дар миқёси 1:100 ва майдатар (1:50, 1:25 ва ғ.) таҳия шуда, дар онҳо қитъаҳои маҳал, биноҳо, ҷойҳои ҷойгиршавии далелҳо ва изҳо нишон дода мешаванд.

Ченкуниҳо бо истифода аз хаткашҳо ва рулеткаҳо анҷом дода мешаванд, кунҷҳо бо транспортир чен карда мешаванд. Аломатҳои топографӣ истифода намешаванд. Ашё ва изҳо ба таври схематикӣ тасвир карда мешаванд. Нақшаи хусусӣ дар проексияи уфуқӣ (ҳамвор), яъне дар намуди аз боло (нақшаи одӣ) кашида мешавад ё дар шакли кушодашуда (нақшаи кушодашуда) таҳия мегардад.

Нақшаҳои кушодашуда дар ҳолатҳои тартиб дода мешаванд, ки зарурати нишон додани ашё ё изҳои ба миён меояд, ки метавонанд барои парванда аҳаммият дошта бошанд ва дар деворҳо, шифт, дарҳо ё тирезаҳо ҷойгир мебошанд.

Масалан, изҳои хун, сӯроҳҳои тир, шишаи тирезае, ки ҷинойткор онро шикаста, тавассути он ба бино ворид шудааст, ҷои мустаҳкамкунии ресмон (дар шифт ё девор), ки ҷасад ба он овозон аст [156, с. 54-56]. Дар нақшаи кушодашуда на танҳо фарши бино бо ашёҳои дар болои он ҷойгиршуда, балки ҳамчунин деворҳо, дарҳо, тирезаҳо ва дар ҳолатҳои зарурӣ шифт низ тасвир карда мешаванд. Ҳангоми тартиб додани нақшаи кушодашуда, ба назари мо, зарурати нишон додани ашёе нест, ки дар деворҳо ҷойгир буда, ба ҳодисаи рухдода иртибот надоранд, масалан, расмҳо, оина, қолинчаҳо ва ғайра.

В.П.Колмаков тавсия медиҳад, ки аз рӯйи парвандаҳои махсусан ҷиддӣ, ҳангоме ки ҳодиса дар бино рух додааст, нақшаи кушодашуда тартиб дода шавад [48, с. 48]. Ба андешаи мо, бо ҷунин тавсияҳо розӣ шудан мумкин нест. Дар акси ҳол, ин маънои онро дорад, ки ҳангоми ошкор гардидани ҷасад дар бино дар ҳамаи ҳолатҳо бояд нақшаи

кушодашудаи ҷои ҳодиса тартиб дода шавад, ки нисбат ба таҳияи нақшаи одӣ вақти хеле бештарро талаб мекунад. Ҳол он ки аксар вақт зарурати тартиб додани нақшаи кушодашуда вучуд надорад, зеро ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса дар деворҳо, дарҳо, тирезаҳо ва шифт ягон ашё ё изҳои ба ҳодиса алоқаманд ошкор намегарданд. Тартиб додани нақшаи кушодашуда дар чунин ҳолатҳо маънои кори беҳуда ва талофи вақти муфаттишро дорад.

Нақшаҳои махсус ҷузъиёти алоҳида ва объектҳои ҷои ҳодисаро инъикос менамоянд, масалан, хусусиятҳои роҳрави изҳои пой, тарзи истиқасад, ҷойгиршавии каналҳои тир дар ғафсии ашё ва ҷисми қасад ва ғайра. Микёси чунин нақшаҳо одатан 1:10, 1:5 ё дар андозаи воқеӣ мебошад.

«Агар ҷои ҳодиса маҳалли кушод бошад, дар нақшаи схематикӣ биноҳо, роҳҳо, дарахтон ва ғайра бо истифода аз аломатҳои шартӣ, ки дар криминалистика қабул шудаанд, нишон дода мешаванд» [79, с. 231]. Андозаи китбаҳои алоҳида ва масофа байни объектҳо одатан бо қадамзани чен карда мешавад ва дар ҳолати зарурати ченкунии дақиқтар бо рулетка, баъдан ин маълумот дар нақша бо метр ва сантиметр нишон дода мешавад.

Дар нақшаи схематикӣ, инчунин, масалан, самти изҳои пойи ҷинояткор, изҳои воситаҳои нақлиёт, ҳамчунин дигар қайдҳои, ки барои тафтишоти ин ҳолат аҳаммият доранд, инъикос карда мешаванд.

Вақте ки ҷои ҳодиса бино мебошад, одатан нақшаҳои схематикӣ тартиб дода мешаванд. Андозаи бино, объектҳои алоҳидае, ки метавонанд барои парванда аҳаммият дошта бошанд, инчунин масофа байни онҳо бо истифода аз рулетка ба таври дақиқ дар метр ва сантиметр чен карда мешаванд. Ашёҳои муҳити дохилӣ ва изҳо дар нақша бо истифода аз нишонаҳои шартӣ, ки дар криминалистика қабул шудаанд, нишон дода мешаванд.

Бо ақидаи В.И.Попов, ки нақшаи ҷои ҳодиса дар бино бояд ҳамеша миқёсӣ бошад, розӣ шудан душвор аст [79, с. 231].

В.П.Колмаков тавсия медиҳад, ки новобаста аз он ки ҷасад дар бино ё дар маҳалли кушод ошкор шудааст, нақшаҳои миқёсӣ тартиб дода шаванд. «Бо вучуди ин, набояд фаромӯш кард, ки тартиб додани нақшаи миқёсии ҷои ҳодиса кори бисёр заҳматталаб буда, вақти зиёдро талаб мекунад. Худи бино, муҳити мавҷуда, масофа байни ашё, андозаи тирезаҳо, дарҳо ва ғайра бояд дар нақша қатъиян мутобиқ ба миқёси интихобшуда ва зикршуда тасвир карда шаванд» [48, с. 48]. Дар айни замон, аксар вақт зарурати тартиб додани нақшаи миқёсӣ вучуд надорад, зеро ҷангуниҳои дақиқи анҷомдодашуда ё қисми зиёди онҳо барои парванда аҳаммият надоранд. Масалан, шаҳрванд дар манзили худ ҳангоми муноқиша, дар ҳузури шоҳидон, ҳамсарашро мекушад ва баъдан дар бораи ин ба мақомоти тафтиш хабар медиҳад. Оё дар чунин ҳолат зарурати тартиб додани нақшаи миқёсии ҷои ҳодиса вучуд дорад? Ба эҳтимоли зиёд, не. Дар ин ҳолат тартиб додани нақшаи схематикӣ кифоя мебошад. Ҷойгиршавии ҷасад нисбат ба баъзе объектҳои собит чен карда шуда, маълумоти бадастомада метавонанд бо рақамҳо дар нақшаи схематикӣ нишон дода шаванд. Ҳамин маълумот ҳамчунин дар протоколи азназаргузаронии ҷои ҳодиса сабт мегардад.

Агар бинобар зарурати воқеӣ нақшаи миқёсӣ тартиб дода шавад, худи бино, муҳити мавҷуда, масофа байни ашё, андозаи тирезаҳо, дарҳо ва ғайра бояд дар нақша қатъиян мутобиқ ба миқёси интихобшуда ва дар нақшаи зикршуда тасвир карда шаванд.

Дар чунин ҳолатҳо андозаҳо бо рақамҳо дар нақша нишон дода намешаванд, зеро онҳоро ҳамеша метавон бо истифода аз миқёси дар нақша овардашуда муайян кард.

Ҳангоми тартиб додани нақша, агар ҷои ҳодиса бино бошад, ашёҳои дар он мавҷудбуда одатан рақамгузорӣ карда мешаванд ва дар канори нақша шарҳ дода мешавад, ки ҳар як рақам кадом ашёро ифода мекунад.

Ба коидаҳои умумии тартиб додани нақшаҳо инҳо мансубанд:

– нақшаро шахсе мекашад, ки азназаргузарониро анҷом медиҳад;

– нақша бояд ҷойгиршавии ҷои ҳодиса, ҷасад, ашё, далелҳо ва изҳоро дуруст инъикос намояд;

– нақша бояд пурра ва равшан бошад, бидуни гузоштани ҳолатҳои муҳим ва бе аз ҳад зиёд пурбор кардани ҷузъиёти дуҷумдараҷа [69, с. 94].

Нақшаи ибтидоии ҷои ҳодиса мувофиқи мақсад аст, он пас аз баррасии умумии ҷои ҳодиса таҳия карда шавад. Пас аз анҷоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса, дар асоси ҳамин нақшаи ибтидоӣ бояд нақша ё схемаи ҷои ҳодиса тартиб дода шавад.

Баъзе муаллифон чунин меҳисобанд, ки нусхаи ниҳоии нақшаи ҷои ҳодиса метавонад дертар, дар кабинети муфаттиш таҳия гардад [47, с. 78], аммо бо чунин мавқеъ розӣ шудан душвор аст. Нақшаи ҷои ҳодиса дар ҳамаи ҳолатҳо мувофиқи мақсад аст, ки феврал пас аз анҷоми азназаргузаронӣ ва бевосита дар ҷои ҳодиса, новобаста аз мураккабии вазъият, дар шакли ниҳой тартиб дода шавад. Танҳо дар ҳолатҳои истисноӣ метавон аз ин қоида дур шуд, масалан, ҳангоми азназаргузаронӣ дар маҳалли қушод (саҳро, ҷангал) дар шароити номусоиди обу ҳаво ва ҳангоми набудани шароит барои таҳияи нақшаи ниҳой (набудани бино ё нақлиёти махсус). Бо вучуди ин, ҳатто дар чунин ҳолатҳо низ тартиб додани нақшаи ниҳой дар наздиктарин бино ба ҷои ҳодиса мувофиқи мақсад мебошад.

Дар ҳолати зарурат схемаи ҷои ҳодиса тартиб дода мешавад, ки он аз нақша бо набудани миқёс фарқ мекунад. Расмкашӣ тибқи ҳамон тавсияҳои анҷом дода мешавад, ки барои нақшаҳо пешбинӣ шудаанд, аммо фарқияти онҳо дар он аст, ки расмкашӣ на нақшаи геометрӣ, балки тасвири расмиро дар бар мегирад. Намоёнӣ ва дақиқии натиҷаҳои бадастомада бевосита ба маҳорати муфаттиш вобаста аст. «Аз таҳияи схемаҳо ва расмкашӣ сарфи назар набояд кард, зеро, масалан, бо

расмкашии шакли изи пойафзол ва хусусиятҳои қисми таги он, ки дар из инъикос ёфтаанд» [48, с. 48], чунин расмкаши метавонад хангоми пайгирии изҳо дар чараёни азназаргузаронӣ ё хангоми азназаргузаронии пойафзол дар маҳалли истиқомати гумонбар дар куштор истифода шавад.

Нақша ё схема бояд маълумоти зеринро дар бар гирад:

а) сарлавҳа, масалан: «Нақшаи ҷои ҳодиса аз рӯи парвандаи куштори шахрванд П.С. (замима ба протоколи азназаргузаронии ҷои ҳодиса аз 25 декабри соли 2025)»; б) санаи тартиб додан; в) ишора ба тарзи тартиб додани нақша (бо миқёс ё бидуни миқёс – ба таври схематикӣ); г) миқёс; д) маънои аломатҳои шартӣ; е) нишона аз рӯи самтҳои олам (шимол – ҷануб).

Дар адабиёт дар масъалаи он ки нақшаи ҷои ҳодиса бояд аз ҷониби кӣ имзо карда шавад, мавқеи ягона вучуд надорад. Баъзе муаллифони бар онанд, ки нақша бояд аз ҷониби муфаттиш, шахсони холис ва ҳамаи дигар иштирокчиёни азназаргузаронӣ имзо карда шавад [48, с. 48]. Дигарон нишон медиҳанд, ки имзои муфаттиш ва шахсони холис кофӣ мебошад [52, с. 303]. Гурӯҳи сеюм чунин мешуморанд, ки нақша бояд танҳо аз ҷониби муфаттиш имзо карда шавад [145, с. 143-159].

Ба назари мо, нақшаи ҷои ҳодиса дар ҳамаи ҳолатҳо бояд аз ҷониби муфаттиш имзо карда шавад, инчунин аз ҷониби шахсони холис, ки хангоми азназаргузаронӣ ҳузур доштанд. Дар мавриди имзои нақша аз ҷониби дигар иштирокчиёни азназаргузаронӣ, ба андешаи мо, ин амал мувофиқи мақсад нест.

Аксҳои ҷои ҳодиса асосан аҳаммиати намоёнӣ дошта, дар баъзе ҳолатҳо метавонанд аҳаммиати исботкуниро низ доро бошанд. Аксбардорӣ бояд пеш аз истифодаи дигар воситаҳои сабт (тавсиф, тартиб додани нақшаҳо ва схемаҳо) анҷом дода шуда, бо онҳо ҳамроҳанг карда шавад.

Ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса бояд чор навъи аксбардорӣ истифода гардад: нишонагирӣ, тасвирӣ, умдавӣ ва ҷузъӣ. Аксбардории нишонагирӣ ва тасвирӣ бояд то оғози азназаргузаронии ҷои ҳодиса анҷом дода шаванд. Бо вучуди ин, аксбардории нишонагирӣ метавонад баъди анҷоми азназаргузаронӣ низ иҷро карда шавад.

Аксбардории нишонагирӣ ҷои рух додани ҳодисаро сабт намуда, онро нисбат ба муҳити атроф, масалан, биноҳо, кӯча ё маҳал нишон медиҳад. Дар бисёр ҳолатҳо ин навъи аксбардорӣ бо усули манзаравӣ анҷом дода мешавад.

Аксбардории тасвирӣ бояд танҳо ҳуди ҷои ҳодисаро фаро гирад (масалан, утоқе, ки дар он куштор содир шудааст, хона ё деворе, ки дар наздикии он ҷасад ошкор гардидааст) бо қитъаи ҳамшафати маҳалли кушод.

«Аксбардории умдавӣ одатан дар ҷараёни азназаргузаронии ҷои ҳодиса, дар марҳилаи статикӣ анҷом дода мешавад. Он бояд он объектҳоро дар бар гирад, ки дар онҳо натиҷаи амалҳои ҷинояткор равшантар ифода ёфтаанд. Дар парвандаҳои куштор объекти аксбардории умдавӣ одатан ҷасад бо ашё ва изҳои бевосита дар наздикии он ҷойгиршуда мебошад. Вобаста ба шумораи предметҳо дар ҷои ҳодиса аксҳои умдавӣ метавонанд чандто бошанд. Ҷасад дар ҷои ошкоршавӣ бояд ҳадди ақал се маротиба аксбардорӣ карда шавад: аз боло (аксбардории вертикалӣ) ва аз ҳар ду паҳлу (аксбардории паҳлуӣ)» [81, с. 152].

Аксбардории ҷузъӣ ба сабти ҷузъиёти алоҳидаи ҷои ҳодиса равона карда мешавад, ки одатан далелҳои шайъӣ ба ҳисоб мераванд. Ба чунин ҷузъиёт осебҳои ҷисмонӣ дар ҷасад, олотӣ содир намудани куштор ва изҳои гуногун мансубанд. «Ин объектҳо бояд дар нақшаи калон тибқи қоидаҳои аксбардории микросӣ аксбардорӣ карда шаванд. Аксбардории ҷузъӣ ҳам дар марҳилаи статикӣ ва ҳам дар марҳилаи динамикии азназаргузаронӣ анҷом дода мешавад» [81, с. 152].

Аксҳо дар чадвалҳо тибқи принципи «аз умумӣ ба хусусӣ» ҷойгир карда мешаванд (аввал нишонагиранда, сипас пайдарпай – тасвирӣ, умдавӣ ва ҷузъӣ). Дар ҳолатҳои зарурӣ аксҳо бо нишонгузорӣ дар шакли рақамҳо, ҳарфҳо ва тирчаҳо барои ҷудо нишон додани ҷузъиёти муҳим таъмин карда мешаванд.

Зери ҳар як акс рақами тартибӣ («акс № 1», «акс № 2» ва ғ.) нишон дода мешавад, инчунин шарҳ дода мешавад, ки дар акс чӣ тасвир ёфтааст ва бо тирча, рақам ё ҳарф кадом ҷузъ нишон дода шудааст. Аксҳо бо тамғаи муҳр тасдиқ карда мешаванд; қисми муҳр бояд ҳам дар ҳуди акс ва ҳам дар қоғази чадвали аксҳо ҷойгир бошад.

Дар поёни чадвали аксҳо насабҳои иҷрокунандаи аксбардорӣ ва муфаттиш нишон дода мешаванд, ки ҳар яки онҳо бо имзои худ ҳар як чадвали аксҳо тасдиқ менамоянд.

Баъзе криминалистҳо, аз ҷумла Д.П.Рассейкин, чунин мешуморанд, ки тасдиқ намудани аксҳо бо муҳр, инчунин бо имзои шахсе, ки бо супориши муфаттиш аксбардориро анҷом додааст, зарур нест, зеро «аввалан, дар ҳуди протоколи азназаргузаронии ҷои ҳодиса нишон дода намешавад, ки аксбардориро кӣ анҷом додааст; дуюман, барои парванда аҳаммият надорад, ки аксбардориро ҳуди муфаттиш ё яке аз иштирокчиёни азназаргузаронӣ бо супориши ӯ анҷом додааст» [81, с. 152]. Ба назар мерасад, ки ин мавқеъ нодуруст мебошад.

Зикри шахсе, ки аксбардориро анҷом додааст, дар протоколи азназаргузаронӣ барои ҳолатҳои зарур аст, ки эҳтимол ӯ ҳамчун шохид дар бораи ҳолатҳои вобаста ба азназаргузаронӣ пурсида шавад ё зарурати талаб кардани негативҳои ба миён ояд, ки ба муфаттиш пешниҳод нашудаанд.

Агар аксҳои ба суратнақша часпондашуда бо муҳр тасдиқ карда нашаванд, имкони ивазшавии онҳо ба вучуд меояд. Имзои шахси аксбардор дар зери акс, дар баробари имзои муфаттиш, боэҳтимодии

аксро тақвият дода, масъулиятро барои сифати ичрои он баланд мебардорад.

Дар мавриди имзои аксҳо аз ҷониби шахсони холис, гарчанде ин амал матлуб бошад ҳам, аз ҷиҳати техникӣ ичрояш душвор аст, зеро аксҳои чопшуда одатан баъд аз гузашти муддати муайян пас аз азназаргузаронӣ омода мегарданд.

Ба ҷадвали аксҳо ҳомилҳои электронии дорандаи сайти аксҳо ҳамроҳ карда мешаванд, ки онҳо дар конвертҳои махсус аз қоғази зич ҷойгир мегарданд. Дар рӯйи конверт муҳтавои аксҳо дар ҳомили электорни сабтшуда, шумораи қисмҳо ва теъдоди кадрҳо дар ҳар як қисм нишон дода мешавад.

Наворбардории видеоӣ ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса имкон медиҳад объектҳои ҷои ҳодисаро, ки дар ҳолати ҳаракат қарор доранд, сабт намояд. Дар баъзе ҳолатҳо наворбардории видеоӣ метавонад барои тасдиқи холисонагии азназаргузаронӣ истифода шавад. Аз ҷумла, дар навор метавон лаҳзаеро сабт кард, ки муфаттиш далели шайъии муайяно ба даст мегирад ва аломатҳои онро ба шахсони холис нишон медиҳад.

Ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса навори видеоӣ дар ҳолатҳои зерин истифода мешавад:

- агар азназаргузаронӣ то анҷоми пурраи ҳодисаи таҳқиқшаванда оғоз гардад, вақте ки тағйирёбии вазъият идома дорад (масалан, сӯхтор);
- вақте ки зарурати ғаврии бартараф намудани оқибатҳои ҳодиса ба миён меояд, ки ин боиси тағйири вазъияти ибтидоӣ мегардад;
- агар барои ҷустуҷӯи изҳо ва дигар далелҳои шайъӣ тағйир додани вазъияти ҷои ҳодиса зарур бошад;
- ҳангоми зарурати бозсозии амали сабтшаванда бо суръати суст ё тез барои таҳлили пурратар ва дарки дақиқтар;
- барои инъикоси динамикаи мураккаби вазъият, ки тавсифи он дар протоколи азназаргузаронӣ душвор аст;

– дар ҳолате ки бинобар шароити номусоиди обу ҳаво (бориши барф, борон) ё бо сабабҳои дигар хатари нобудшавӣ ё осеб дидани изҳои чиноят ба вуҷуд меояд ва сабти фаврии маҷмуи онҳо талаб мегардад;

– ҳангоме ки ҷои ҳодиса қаламрави васеъ ва мураккабро дар бар мегирад.

Наворбардории видеоӣ имконият медиҳад, ки пас аз сабти вазъияти ҷои ҳодиса ва ҷараёни гузаронидани ин амали тафтишӣ мавод фавран бознамоиш дода шуда, ба протоколи азназаргузаронӣ ҳамроҳ карда шавад. Мавҷудияти ҳамроҳии садо ҳангоми наворбардорӣ имкон медиҳад, ки воқеаҳои дар экран рӯйдодаро шарҳ диҳанд. Бо ин роҳ риояи талаботи моддаи 172 КМҶ таъмин мегардад.

Ҳангоми наворбардорӣ одатан аз нақшаҳои умумӣ, миёна, калон ва муфассал истифода мешавад.

Нақшаи умумӣ, чун қоида, барои сабти объектҳо дар якҷоягӣ бо муҳити атроф аз нуқтаи дур татбиқ мегардад; он хусусияти нишонагиранда ва тасвири дошта, тамоми маҳалли гузаронидани амали тафтиширо фаро мегирад.

Нақшаи миёна барои тасвири объектҳои ҷудогона аз муҳити атроф истифода мешавад; он қисми нақшаи умумӣ буда, маълумоти дар он сабтшударо муфассал мегардонад ва объектҳоро бо ҷузъиёти бештар инъикос менамояд.

Истифодаи наворбардории видеоӣ хатман дар протоколи азназаргузаронӣ инъикос карда мешавад бо нишон додани насаб ва вазифаи шахсе, ки наворбардориро анҷом додааст, инчунин маълумоти техникӣ (тамғаи камера, навъи ва паҳноии навор, таҷҳизоте, ки бо он видео тамошо мешавад). Ҳомилҳои электронӣ бо сабти видео ба лифофа гузошта шуда, муҳргузорӣ шуда, бо имзои иштирокчиёни азназаргузаронии ҷои ҳодиса, тибқи моддаи 172 КМҶ, ба протоколи ин амали тафтишӣ замима мегарданд.

Таҳлили амалияи муосири азназаргузаронии ҷои ҳодиса нишон медиҳад, ки сарфи назар аз талаботи қонунгузорӣ (моддаҳои 172 ва 187 КМҶ ҚТ), дар қисми назарраси ҳолатҳо вайрон гардидани қоидаҳои бастабандӣ ва муҳргузории объектҳои гирифташуда, инчунин истифодаи нопурраи воситаҳои иловагии сабт (нақшаҳо, схемаҳо, аксбардорӣ, наворбардории видеоӣ) мушоҳида мегардад. Ин камбудихо метавонанд арзиши исботсозии маводи парвандаро коҳиш дода, барқарорсозии ҳолисона ва ҳамаҷонибаи ҳодисаҳои ҷиноятро душвор созанд.

Татбиқи дуруст ва пайдарпайи ҳамаи воситаҳои сабт, аз ҷумла нақшаҳои ибтидоӣ ва ниҳоӣ, аксҳои нишонагиранда ва муфассал, инчунин наворбардории видеоии амалҳои динамикӣ дар ҷои ҳодиса, намоёнӣ, пуррагӣ ва боэътимодии ҳуқуқии маводи азназаргузарониро таъмин менамояд. Ҳамзамон, истифодаи аз ҳад зиёди нақшаҳои кушодашуда ва микёси бидуни зарурат боиси талофи вақт ва коҳиши фаврияти тафтиш мегардад.

Ҳамин тариқ, равиши муосир ба дарчи ҷои ҳодиса зарурати тавозун миёни пуррагӣ, дақиқӣ ва самаранокии воситаҳои истифодашавандаро тақозо менамояд.

Бо мақсади баланд бардоштани сифати дарчи ҷои ҳодиса ва боэътимодии протоколҳои азназаргузаронӣ мувофиқи мақсад аст, ки низоми ягонаи рақамии сабт бо ҳамгирии аксҳо, наворҳои видеоӣ, схемаҳо ва нақшаҳо, ҷорӣ карда шавад.

Протоколи рақамии азназаргузаронӣ бо пайвасти ҳатмии ҳар як объект, из ё далели шайъӣ ба нақшаи схематикӣ ё микёсӣ.

Истифодаи 3D-сканеркунӣ ва фотограмметрия барои ба даст овардани модели дақиқи ҷои ҳодиса, ки имкон медиҳад ҷойгиршавии ашё, ҷасад ва изҳо бе таҳриф бозсозӣ карда шаванд.

Бақайдгирии автоматиконидашудаи далелҳои шайъӣ бо нишон додани тарзи бастабандӣ, муҳргузорӣ ва имзои иштирокчиён, ки бо

мақсади коҳиш додани иштибоҳҳо ва осон намудани назорати ҳифзи объектҳо равона шудааст.

Ҳамгирой бо наворбардории видеой, ки дар он ҳар як кадр ё навор ба объекти мушаххас дар нақша пайваст карда шуда, бозсозии динамикаи азназаргузаронӣ ва амалҳои муфаттишро таъмин менамояд.

Татбиқи чунин муносибат имкон медиҳад ҳамзамон объективияти сабт баланд бардошта шавад, таҳлили маводи тафтишотӣ сода гардад ва хатари аз даст рафтани далелҳо ба ҳадди ақал расонида шавад.

ХУЛОСА

Дар натиҷаи таҳқиқоти гузаронидашуда, бо дарназардошти фикру ақидаҳои олимони соҳа ва таҳлили таҷрибаи пешқадами тафтишии вобаста ба азназаргузаронии ҷои ҳодиса мумкин аст хулосаҳои зерин баровард.

1. Азназаргузаронии тафтишӣ – амали муурофиявӣ, ки аз ҷониби муфаттиш бо мақсади азназаргузаронии ҷои ҳодиса, ашӯ ё изи бо ҷиноят алоқаманд, барои бозёфт, ҷамъоварӣ ва дарҷ намудани далелҳои шайъӣ гузаронида мешавад. Ҳангоми азназаргузаронӣ далелҳои шайъӣ ҷамъоварӣ гардида, ҳолатҳои ба қайд гирифта мешаванд, ки дар асоси онҳо ҳодиса рух додааст. Азназаргузаронии тафтишӣ барои муайян кардани ҳолатҳои ҷиноят, муайян кардани из ва ашӯи он, пурратар фаҳмидани ҳодисаҳои марбут ба парванда муҳим аст. Ин амали ҳуқуқӣ дар доираи қонунгузории муурофияи ҷиноятӣ тибқи меъёрҳои Кодекси муурофиявии ҷиноятӣ амалӣ мегардад [1-М].

Азназаргузаронии тафтиширо дар ҷойҳои гуногун: дар ҷои ҳодиса, бино, объектҳо, инчунин дар объектҳои мушаххасе, ки метавонанд барои парванда аҳаммият дошта бошанд, метавон гузаронид.

Мафҳуми азназаргузаронии ҷои ҳодиса бояд пеш аз ҳама унсурҳои дар бар гирад, ки амали тафтиширо ба таври мушаххас ифода намуда, имкони аз дигар амалҳои тафтишӣ фарқ кардани онро ба миён орад. Вобаста ба ин, мафҳуми азназаргузаронии ҷои ҳодиса бояд унсурҳои зеринро дар бар гирад:

а) таъхирнопазирӣ, ки дар саривақтӣ ва батаъхир татбиқи он аён мегардад;

б) бевосита ва дар баъзе мавридҳо бавосита дарк кардани ҷои ҳодиса;

в) хусусияти муташаккилии дарки ин раванд;

г) равноасозии тафтиш ба муайян кардани ҳолатҳои ҳодиса, ошкор намудани изи ҷиноят ва дарки дигар ҳолатҳои, ки барои парванда аҳаммияти калон доранд.

2. Ҳангоми гузаронидани амали азназаргузаронӣ бар зиммаи муфаттиш ду вазифа вогузор карда мешавад:

1) вазифаи умумӣ – гирифтани маълумот дар бораи ҳолатҳои умумии ҷиноят, инчунин дар бораи шахсони дар ин ҷиноят иштирокдошта;

2) вазифаи инфиродӣ – муайян намудани шохидони ҳодиса.

Вазифаи умумӣ ин гирифтани маълумот дар бораи ҳолатҳои умумии ҷиноят, инчунин дар бораи шахсони дар он иштирокдошта мебошад. Ин раванд омилҳои зеринро дар бар мегирад:

– муайян кардани вақт ва ҷои ҷиноят;

– муайян кардани усулҳои содир кардани ҷиноят (масалан, бо истифода аз зӯроварӣ, фиреб ва ё дигар усулҳои ҷинояткорӣ);

– муқаррар намудани оқибатҳои ҷиноят (чӣ гуна талафот, зиён ё зарар расонида шудааст);

– маълумот дар бораи шахсоне, ки метавонанд дар ин ҷиноят даст дошта бошанд, инчунин дар бораи ҳолат ва сабабҳои эҳтимолии содир кардани ҷиноят.

Вазифаи инфиродӣ – муайян кардани шохидони ҳодисаи рухдода. Ин вазифа ба иҷрои ҳадафҳои зерин нигаронида мешавад:

– ҷустуҷӯи одамоне, ки метавонанд дар бораи ҳодисаҳои қаблан, дар давом ва ё баъди ҷиноят рухдода маълумот пешниҳод кунанд;

– ҷамъоварии баёноти шохидон, ки метавонанд барои тасдиқи эҳтимолияти ҳодисаҳои тафтишот ва эҷоди тасаввуроти пурратари ҳодиса истифода шаванд [1-М].

3. Ҷамъбасти назарияҳои пешниҳодшуда имкон медиҳад, ки принципҳои асосии азназаргузаронии ҷои ҳодиса ҳамчун як низоми мукаммали меъёрӣ-ҳуқуқӣ арзёбӣ гарданд, ки дорои хусусиятҳои

конуният, таъхирнопазирӣ, мукаммалият, низомнокӣ, объективият ва ҳифзи ҳолат мебошанд. Риояи пайваста ва ҳамгиरोёнаи ин принципҳо шарти ҳатмии баланд бардоштани самаранокии фаъолияти тафтишӣ, таъмини эътимоднокии далелҳо ва татбиқи адолати судӣ дар муурофияи ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад [7-М].

4. Мақсади криминалистии азназаргузаронии ҷои ҳодиса омилҳои зеринро дар бар мегиранд:

- Муайян кардани изи ҷиноят – ошкор намудани далелҳои шайъӣ, ки барои муайян кардани факти содир шудани ҷиноят истифода мешаванд (изҳо дар ҷои ҳодиса, олоти ҷиноят, изи ангуштон, изи хун, моддаҳо ва ғ.).

- Азнабарқарорсозии ҳодисаҳо – муқаррар намудани рафти ҳодиса, аниқ кардани ҳолатҳои ҷиноят, инчунин муайян намудани тартиби амали иштирокчиён.

- Ҷамъоварии далелҳо – сабт ва мусодираи маводҳои, ки метавонанд дар муурофияи ҷиноятӣ ҳамчун далел хизмат кунанд (масалан, санадҳо, далелҳои шайъӣ, нишондоди шоҳидҳо).

- Муайян кардани шоҳидони эҳтимоли – тавассути таҳлили осор ва далелҳо муайян кардани шахсоне, ки метавонанд дар ҷиноят даст дошта бошанд.

- Муайян кардани алоқамандии сабаб ва оқибати ҷиноят – таҳлили омилҳои гуногуне, ки боиси содир шудани ҷиноят шуда метавонистанд, инчунин омили муайян намудани механизмҳои содир намудани он мебошанд.

- Асоснок намудани иттилоот – ҷамъоварии маълумот дар бораи ҳодиса пеш аз тағйир додан ва ё нобуд кардани онҳо бо мақсади тафтишоти минбаъда.

- Арзёбии ҳолати ҷои ҳодиса – муайян кардани тағйироти эҳтимоли дар ҷои ҷиноят ва таъсири онҳо ба тафтишоти минбаъда.

- Муқаррар намудани вақт ва ҷои содир намудани ҷиноят – ҷамъоварии маълумоте, ки барои аниқ муқаррар намудани ҷой ва лаҳзаи содир намудани ҷиноят мусоидат намуда, дар заминаи он шахсияти ҷинояткор ва амалҳои ӯро метавон бозгӯӣ кард. Ин ҳадафҳо ба ҷамъоварӣ намудани маълумоти муқаммал ва саҳеҳ дар тафтиши ҷиноят заруранд.

5. Вазифаҳои криминалистии азназаргузаронии ҷои ҳодиса фарогири ин омилҳои муҳим мебошад:

- Ошкор ва бақайдгирии изи ҷиноят – шиносӣ ва бақайдгирии ҳамаи осор ва ашёҳое, ки онҳо ба сифати далел (изҳо, олоти ҷиноят, қисмҳои бадан, либос, хуччатҳо ва дигар далелҳо) дар тафтишот хизмат мекунанд.

- Бақайдгирии ҳолати ҷои ҳодиса – бақайдгирии дақиқи ҳолат дар ҷои ҷиноят бо истифода аз аксҳо, наворҳои видеоӣ, нақшаву расмҳо ва кайдҳои хаттӣ барои дарки ҳолати аслии ҷои ҳодиса.

- Муайян намудани сабабҳои руҳ додани ҷиноят – ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумоте, ки барои аз нав барқарор намудани тасаввурот дар бораи ҳодиса, муайян кардани маҳал ва вақти ҷиноят, инчунин усулҳои содир намудани он кумак мерасонад.

- Муайян ва сабт кардани осоре, ки метавонанд барои тафтишоти минбаъда муфид бошанд – бақайдгирии изи ангуштҳо, изи пойафзол, маводи биологӣ (хун, мӯй, моеъҳо ғайра), инчунин изи кимиёвӣ ва дигар далелҳо, ки метавонанд дар муайян кардани ҷинояткорон кумак расонанд.

- Таъмини ҳифзи изи ҷиноят – андешидани чораҳо барои пешгирӣ аз нобудшавӣ ё гум шудани далелҳо, ки ин раванд бо девор муҳофизат кардани ҷои ҳодиса, роҳандозии бехатарӣ ва истифодаи усулҳои махсуси ҳифзи далелҳоро фарогир мебошад.

- Гирифтани далелҳои шайъӣ – ҷамъоварӣ намудани ашё ва

объектҳои барои тафтиш муҳим (масалан, олоти чиноят, маблағ, ашӯи шахсӣ, хуччатҳо ва ғ.), барасмиятдарории ин раванди ҳуқуқӣ.

- Муқаррар намудани алоқамандии ҷои ҳодиса бо иштирокчиёни чиноят – муқаррар намудани робитаи байни изи ошкоршуда ва гумонбаршудагон, ҷойгиршавии изҳо, инчунин иштироки эҳтимолии онҳо дар чиноят [8-М].

6. Принципиҳои азназаргузаронии ҷои ҳодиса нишон медиҳад, ки новобаста аз гуногунандешии назариявӣ, онҳо дар моҳияти худ ба ташаккули як низоми ягона ва мукаммали методологӣ нигаронида шудаанд:

- Пеш аз ҳама, принципи қонуният ҳамчун заминаи меъёрӣ ва кафолати ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон баромад мекунад. Он талаб менамояд, ки азназаргузаронӣ танҳо дар доираи талаботи қонунгузори мурофиавии чиноятӣ анҷом дода шавад. Ин принцип бо эҳтироми шаъну шарафи шахс ва таъмини ҳуқуқҳои иштирокчиёни мурофиавии чиноятӣ робитаи мустақим дошта, характери ҳуқуқбунёд ва инсондӯстонаи фаъолияти тафтишотиро таъмин менамояд.

- Принципи саривақтӣ (таъхирнопазирӣ) омили калидӣ дар нигоҳдории ҳолати аслии ҷои ҳодиса ба шумор меравад. Таъхир дар оғози азназаргузаронӣ метавонад боиси аз байн рафтани изҳо, тағйир ёфтани муҳит ва коҳиш ёфтани арзиши исботии далелҳо гардад. Аз ин рӯ, амали ғаврии муфаттиш ва гурӯҳи тафтишотӣ шартӣ муҳимми муайян намудани ҳолатҳои воқеии ҳодиса мебошад.

- Мукаммалият ва ҳамачониба будан ҳамчун принципи муҳимми криминалистӣ фарогирии пурраи ҳамаи изҳо ва ашӯҳои марбут ба ҳодисаро дар назар дорад. Ин талабот аз муфаттиш масъулияти баланд, диққати махсус ва истифодаи воситаҳои техникаю криминалистиро тақозо мекунад. Танҳо дар сурати омӯзиш, ченкунӣ, тасвир ва сабти дақиқи ҳамаи унсурҳои моддӣ метавон тасвири воқеии механизми чиноятро барқарор намуд.

– Принципи муназзамӣ ва пайдарпайӣ ба ташкили мантиқии чараёни азназаргузаронӣ дахл дорад. Муайян намудани тартиби дурусти амалҳо, чудо кардани объектҳои асосӣ ва иловагӣ, истифодаи оқилонаи усулҳои тактикӣ ва техникӣ ба самаранокии тафтиш мусоидат менамояд. Низомнокӣ инчунин пешгирии хатоҳои методӣ ва аз даст рафтани маълумоти муҳимро таъмин мекунад.

– Объективият (беғаразӣ) яке аз сутунҳои асосии фаъолияти тафтишотӣ буда, талаб менамояд, ки изҳо ва далелҳо новобаста аз мувофиқат ё мухолифати онҳо ба фарзияҳои пешакӣ, дар шакли аслии худ ба қайд гирифта шаванд. Дар протокол бояд танҳо маълумоти воқеан даркшуда инъикос гардад, на хулосаҳо ё тахминҳои субъективӣ. Ин принцип кафолати эътимоднокии натиҷаҳои тафтиш ва адолати мурофиавиро таъмин менамояд [7-М].

7. Таҳлили маҷмуии масъалаҳои марбут ба таъминоти техникӣ-криминалистии азназаргузаронии ҷои ҳодиса нишон медиҳад, ки самаранокии ошкор ва тафтиши ҷиноятҳо пеш аз ҳама ба сатҳи омодагии касбӣ, интихоби дурусти усул ва воситаҳои техникӣ, инчунин риояи қатъии талаботи мурофиавӣ ва методологӣ вобаста мебошад. ҷои ҳодиса ҳамчун манбаи ибтидоии иттилооти далелнок дорои аҳаммияти калидӣ буда, ҳар як из ва микрообъект метавонад дар муайянсозии механизми содиршавии ҷиноят ва шахсияти ҷинояткор нақши ҳалкунанда бозад.

8. Истифодаи воситаҳои техникӣ-криминалистӣ бояд дар асоси принципҳои зерин ба роҳ монда шавад:

- принципи комплексият – татбиқи ҳамзамони усулҳои визуалӣ, физикӣ ва кимиёвӣ бо дарназардошти хусусияти из, муҳит ва шароити ташаккули он;

- принципи пайдарпайӣ ва эҳтиёткорӣ – аввал истифодаи усулҳои беосеб (визуалӣ-оптикӣ), баъдан, дар ҳолати зарурат, усулҳои тағйирдиҳандаи объект;

- принципи асоснокии илмӣ – интихоби усулҳо бояд бо назардошти таркиби моддӣ, сохтор ва давомнокии нигоҳдории из сурат гирад;
- принципи тахассусият – ҷалби мутахассисони дорои сатҳи баланди омодагии касбӣ (дактилоскопист, трасолог, судӣ-тиббӣ ва ғ.);
- принципи ҳифзи далелҳо – пешгирии ифлосшавӣ, талаф ё тағйирёбии изҳо ҳангоми сабт, гирифтани намуна ва бастабандӣ [2-М].

9. Аз нигоҳи тактикӣ азназаргузаронии ҷои ҳодиса ба се марҳила чудо карда мешавад: омодагӣ, асосӣ ва хотимавӣ. Ҳар яке аз ин марҳилаҳо мақсадҳо, хусусиятҳои ташкилӣ ва методии худро дорад, ки самаранокии гузаронидани амали тафтиширо муайян менамоянд. Марҳилаи омодагӣ ҷамъоварии иттилооти ибтидоӣ, ташаккули гурӯҳи тафтишотию оперативӣ, интихоби воситаҳои техникӣ, таҳияи тактика ва банақшагирии пайдарпайии амалҳоро дар бар мегирад. Марҳилаи асосӣ бевосита бо азназаргузаронии визуалӣ, сабт, нишонагузорӣ ва гирифтани изҳо ва далелҳои шайъӣ алоқаманд мебошад. Марҳилаи хотимавӣ санҷиши пуррагии азназаргузаронии анҷомёфта, таъмини ҳифзи маводи гирифташуда, ба расмият даровардани натиҷаҳо ва таҳлили иттилооти бадастомадаро барои банақшагирии амалҳои минбаъдаи тафтишӣ дар бар мегирад [6-М].

10. Омодагӣ ва гузаронидани азназаргузаронии ҷои ҳодиса раванди бисёрмарҳилавие мебошад, ки дар он ҷанбаҳои ташкилӣ, тактикӣ ва криминалистӣ бо ҳам зич алоқаманданд. Танҳо иҷрои маҷмӯӣ ва низомноки ҳамаи талабот имкон медиҳад пуррагии сабти изҳо, ҳифзи заминаи далелӣ, амнияти иштирокчиёни амали тафтишӣ ва самаранокии тафтиши ҷиноятҳои марбут ба истифодаи маводи тарканда таъмин карда шаванд:

- Мавқеа асоснок карда мешавад, ки тибқи он натиҷабархшии азназаргузаронии ҷои ҳодиса ҳангоми тафтиши ҷиноятҳо ба таври назаррас аз сифати марҳилаи омодагӣ вобаста мебошад. Ин марҳила ҷамъоварӣ ва таҳлили иттилооти ибтидоӣ, банақшагирии тактикаи

азназаргузаронӣ ва ташкили ҳайати мувофиқи гурӯҳи тафтишотию оперативиро дар бар мегирад.

- Мақсаднок будани истифодаи алгоритми сохторёфтаи омодагӣ ба азназаргузаронии ҷои ҳодиса исбот мегардад, ки навъи ҷои ҳодиса, хусусияти таҳдидҳо ва хусусияти объектҳои гирифташавандаро ба ҳисоб мегирад. Ин равиш ба баланд бардоштани пуррагии ошкор, сабти иттилооти изӣ ва қоҳиш додани эҳтимолияти иштибоҳҳои тактикӣ мусоидат менамояд.

- Хулосае асоснок карда мешавад, ки ҷалби барвақти мутахассисон (мутахассисони корҳои тарқанда, криминалистҳо, кинологҳо, экспертҳои судӣ-тиббӣ) ва истифодаи воситаҳои муосири илмӣ-техникӣ ҳанӯз дар марҳилаи омодагӣ шартҳои муҳимми таъмини амнияти иштирокчиёни амали тафтишӣ ва баланд бардоштани аҳаммияти далелии натиҷаҳои бадастомада мебошад.

- Мавқеи иброн мегардад, ки тибқи он танзими дақиқи ҳамкориҳои иштирокчиёни гурӯҳи тафтишотию оперативӣ ва гузаронидани дастурдиҳии ҳадафманд дар марҳилаи омодагӣ ба риояи талаботи муурофиявӣ, ҳифзи изҳо ва баланд бардоштани самаранокии тафтиши минбаъда мусоидат мекунад.

- Асоснок карда мешавад, ки мувофиқи он сатҳи омодагии касбии муфаттиш, аз ҷумла қобилияти ӯ барои қабули ғаврии қарорҳо дар шароити норасоии вақт ва хатари баланд, омили муҳимме мебошад, ки ба сифати ташкилию гузаронидани азназаргузаронии ҷои ҳодиса таъсири ҷиддӣ мерасонад [6-М].

11. Дар илми криминалистика ба таври анъанавӣ ду усули азназаргузаронӣ ҷудо карда мешаванд: усули субъективӣ, ки дар он раванди мушоҳида ба фарзияи пешакӣ пешниҳодшуда оид ба механизми ҳодисаи руҳдода вобаста мебошад ва усули объективӣ, ки таҳқиқи пайдарпайи объектҳоро мутобиқ ба ҷойгиршавии воқеии онҳо пешбинӣ менамояд. Бо вучуди ин, чунин фарқгзорӣ аз лиҳози истилоҳӣ на

хамеша дақиқ ба назар мерасад. Ҳар гуна азназаргузарониҳои ҷои ҳодиса ногузир унсури дарки субъективиро дар бар мегирад, ки он бо фаъолияти маърифатии муфаттиш вобаста аст.

12. Ҳангоми азназаргузаронии предметҳо дар ҷои ҳодиса самти мушаххаси ҷустуҷӯи изҳо, чун коида, аз фарзияҳои хусусӣ муайян мегардад, яъне аз тахминҳо дар бораи ҷузъиёт ва ҳолатҳои ҳодисае, ки объектҳои азназаргузаронӣ бо онҳо алоқаманд буда метавонанд. Ҳамзамон, бояд фарзияҳои умумӣ, ки ба ҳодиса дар маҷмӯъ марбутанд, низ ба назар гирифта шаванд, зеро фарзияҳои хусусӣ тафсили онҳо ба ҳисоб мераванд. Дар баъзе ҳолатҳо сохтани занҷири мантиқӣ: хулосабарории дедуктивӣ – аз фарзияҳои умумӣ то фарзияҳои мушаххас оид ба эҳтимоли мавҷудияти аломатҳои бадастомада дар предмет зарур мегардад [4-М].

Аҳаммияти махсус барои тафтиши парванда дарки муфаттиш аз психологияи рафтори ҷинояткор ва ҷанбаи маъноии ҳамкории ӯ бо предмет мебошад. Бояд ба назар гирифт, ки «ангезаи роҳбарикунанда дар сатҳи амалҳо на худӣ предмет, балки ҷанбаи маъноии амалҳо бо он мебошад: новобаста аз он ки предмет ҳамчун объект, асбоб ё ҳар дуи онҳо баромад мекунад». Дарки чунин «ангезаи пешбар» ҳангоми истифодаи предмет ба ошкор намудани механизми ташаккули изҳо мусоидат намуда, дар натиҷа ҷустуҷӯи онҳоро дар ҷои ҳодиса осон мегардонад.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

1. Пешниҳод карда мешавад, ки ба КМЧ ҚТ илова дар шакли зерин ворид карда шавад:

«Моддаи 183¹. Азназаргузаронии ҷои ҳодиса»

«1. Азназаргузаронии ҷои ҳодиса бо мақсади ошкор, мустаҳкамсозӣ, гирифтани изҳо ва дигар далелҳои моддии марбут ба ҳодисаи руҳдода гузаронида мешавад.

2. Азназаргузаронии ҷои ҳодиса аз ҷониби муфаттиш ё таҳқиқбаранда бо иштироки шахсони холис анҷом дода мешавад, ба истиснои ҳолатҳои таъхирнопазир ё хавфнок, ки дар онҳо истифодаи воситаҳои техникий сабти раванди амали тафтишӣ ҳатмӣ мебошад [1-М].

3. Барои иштирок дар азназаргузаронии ҷои ҳодиса метавонанд гумонбаршуда, айбдоршаванда, ҷабрдида, шоҳид ва мутахассис ҷалб карда шаванд.

4. Ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса истифодаи воситаҳои техникий сабт, аз ҷумла аксбардорӣ, сабти видео, андозагирӣ, нақшакашӣ ва гирифтани қолаби изҳо иҷозат дода мешавад.

5. Изҳо, ашё ва дигар объектҳои дар ҷои ҳодиса ошкоршуда, ки барои парвандаи ҷиноятӣ аҳаммият доранд, гирифта, бастабандӣ ва муҳр карда мешаванд.

6. Дар бораи раванди азназаргузаронии ҷои ҳодиса протоколи амали мазкур дар асоси моддаи 187 Кодекси мазкур тартиб дода мешавад».

2. Мақсади азназаргузаронии ҷои ҳодиса (ба даст овардани маълумот ҳаҷун далели шайъӣ) ва асосҳои татбиқи он (зарурат ва имконияти гирифтани маълумот ҳамчун далели шайъӣ) категорияҳои ҳуқуқии ба ҳам алоқаманд мебошанд. Дар ин раванд мақсад ҳамчун натиҷаи ниҳоии амали тафтишӣ, яъне ба сифати асос, нуқтаи оғози

амалисозии он амал менамояд. Муқаррароти мазкурро дар шакли зерин метавон ифода сохт: зарурати ба даст овардани маълумот дар бораи ҳолатҳои ҳодиса; имконияти ба даст овардани маълумот дар чараҳои ин амали тафтишӣ; ҳадафи ба даст овардани маълумот [3-М].

Бо дарназардошти ин гуфтаҳо зарур мешуморем, ки ба моддаи 182-и ҚМЧ ҚТ қисми 3 бо мазмуни зерин тағйирот дароварда шавад:

Қ. 3 м. 182 ҚМЧ ҚТ:

«3. Азназаргузаронии ҷои ҳодиса, маҳал, бино, дигар иншоотҳо, ҷасад (қисмҳои ҷасад), ҳайвонот ва ҷасади онҳо (қисмҳои он), ашё ва санадҳо бо мақсади ошкор намудани изи ҷиноят, дигар ҳолатҳои барои парванда аҳаммиятнок дар ҷои ҳодиса ва дигар сабабҳои, барои парванда муҳим мебошанд, гузаронида мешаванд».

3. Таҳлил ва низомнокии усулҳои муосири криминалистика ҳангоми азназаргузаронии ҷои ҳодиса, аз ҷумла 3D-сканеркунии лазерӣ ва фотограмметрия, фотограмметрияи мултиспектралӣ, таҳлили биосенсорӣ ва иммунохроматографӣ, имкон медиҳад самаранокии равиши маҷмӯӣ ба азназаргузаронии ҷои ҳодиса асоснок карда шавад. Чунин муносибат дақиқии баланди сабти изҳоро таъмин намуда, имконияти барқарорсозии такрорӣ рӯйдодҳо ва ташаккули заминаи боэътимоди исботкуниро барои арзёбии судӣ-экспертӣ фароҳам меорад».

4. Бо мақсади баланд бардоштани сифати дарҷи ҷои ҳодиса ва боэътимодии протоколҳои азназаргузаронӣ мувофиқи мақсад аст, ки низоми ягонаи рақамии сабт бо ҳамгироии аксҳо, наворҳои видеоӣ, схемаҳо ва нақшаҳо, ҷорӣ карда шавад.

Протоколи рақамии азназаргузаронӣ бо пайвасти ҳатмии ҳар як объект, из ё далели шайъӣ ба нақшаи схематикӣ ё миқёсӣ.

Истифодаи 3D-сканеркунӣ ва фотограмметрия барои ба даст овардани модели дақиқи ҷои ҳодиса, ки имкон медиҳад ҷойгиршавии ашё, ҷасад ва изҳо бе таҳриф бозсозӣ карда шаванд.

Бақайдгирии автоматиконидашудаи далелҳои шайъӣ бо нишон додани тарзи бастабандӣ, муҳргузорӣ ва имзои иштирокчиён, ки бо мақсади коҳиш додани иштибоҳҳо ва осон намудани назорати ҳифзи объектҳо равона шудааст.

Ҳамгирӣ бо наворбардории видеоӣ, ки дар он ҳар як кадр ё навор ба объекти мушаххас дар нақша пайваст карда шуда, бозсозии динамикаи азназаргузаронӣ ва амалҳои муфаттишро таъмин менамояд.

Татбиқи чунин муносибат имкон медиҳад ҳамзамон объективияти сабт баланд бардошта шавад, таҳлили маводи тафтишотӣ содда гардад ва хатари аз даст рафтани далелҳо ба ҳадди ақал расонида шавад.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ (МАЪХАЗҲО)

I. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва расмӣ:

[1]. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйироту иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016. – Душанбе: «Нашриёти Ганҷ», 2016. – 136 с.

[2]. Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон 03 декабри соли 1999. 2008 [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [https:// mmk.tj /content/ кодекси-маданияи-ҷумҳурии-тоҷикистон](https://mmk.tj/content/кодекси-маданияи-ҷумҳурии-тоҷикистон) (санаи муруҷиат: 12.06.2024).

II. Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

[3]. Авдеев, М.М. Руководство по расследованию убийств [Текст] / Отв. ред. – С.И. Гусев. – М.: «Юридическая литература», 1977. – 400 с.

[4]. Аверьянова, Т.В. Криминалистика: учеб. для вузов: [для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция»] [Текст] / Т.В. Аверьянова [и др.]; под ред. Р.С. Белкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2004 (ГУП ИПК Ульян. Дом печати). – 973 с.

[5]. Аверьянова, Т.В., Белкин Р.С, Корухов Ю.Г., Российская Е.Р. Криминалистика [Текст]: учебное пособие / Под ред. Р.С. Белкина. 2-е изд., перераб. и доп.– М.: Норма, 2007. – 971 с.

[6]. Автотранспортные происшествия и их расследование [Текст] / Под ред. канд. юрид. наук Н.С. Алексеева и канд. юрид. наук И.Х. Максимова; Ленингр. гос. ун-т. Юрид. фак. – М.: Госюриздат, 1962. – 315 с.

[7]. Анищенко, И.А. Осмотр места происшествия: практическое пособие [Текст] / И.А. Анищенко, В.Ф. Бурейко, В.Е. Воробей и др. – М.: Юрлитинформ, 2013. – 373 с.

- [8]. Бабаева, Э. У. Осмотр места происшествия [Текст]: Практическое пособие / [Дворкин А. И. и др.]; под ред А.И. Дворкина. – М.: Юристъ, 2000. – 335 с.
- [9]. Баев, О.Я. Тактика следственных действий [Текст]: учебное пособие / О.Я. Баев. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1992. – 205 с.
- [10]. Бартнев, Е.А. Тактика осмотра места происшествия и трупа [Текст]: учебное пособие / Е.А. Бартнев. – Новосибирск, 2014. – 259 с.
- [11]. Бастрыкин, А.И. Криминалистика: техника, тактика и методика расследования преступлений: научно-практическое пособие [Текст] / А.И. Бастрыкин. – М.: Проспект, 2011. – 408 с.
- [12]. Белкин, Р.С. Криминалистика [Текст]: Учебное словесное справочное пособие / Р.С. Белкин. – М.: Юристъ, 1999. – 266 с.
- [13]. Белкин, Р.С. Осмотр места происшествия // Руководство для следователей. В 2-х ч. 4.1: Процессуальные и тактические основы предварительного следствия [Текст] / Отв. ред. В.В. Найденев, П.А. Олейник. Изд. 2-е, перераб. – М.: «Юридическая литература», 1981. – 272 с.
- [14]. Бернштейн, Н.А. О построении движений [Текст] / Проф. Н.А. Бернштейн чл.-кор. Акад. мед. наук СССР. – М.: Медгиз, 1947 (6-я тип. треста «Полиграфкнига»). – 255 с.
- [15]. Бинберг, А.Й. Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе [Текст] / Проф. А.И. Винберг. – М.: Госюриздат, 1956. – 220 с.
- [16]. Бурова, Е.М. Архивоведение (теория и методика): учебник для вузов [Текст] / Е.М. Бурова, Е.В. Алексеева, Л.П. Афанасьева; под ред. Е.М. Буровой. – М.: Издательский дом МЭИ, 2012. – 483 с.
- [17]. Васильев, А.Н. Осмотр места происшествия [Текст] / А.Н. Васильев. – М.: Изд. юрид. литер., 1960. – 377 с.
- [18]. Васильев, А.Н. Планирование расследования преступлений [Текст] / А.Н. Васильев, Г.Н. Мудьюгин, Н.А. Якубович; под ред. чл.-

кор. Акад. наук СССР А.С. Голунского; Всесоюз. науч.-исслед. ин-т криминалистики Прокуратуры СССР. – М.: Госюриздат, 1957. – 199 с.

[19]. Васильев, В.Л. Психология осмотра места происшествия [Текст]: учебное пособие / В.Л. Васильев. – Л., 1986. – 29 с.

[20]. Взаимодействие следователя и эксперта-криминалиста при производстве следственных действий [Текст] / Под редакцией И.Н. Кожевникова. – М., 1995. – 134 с.

[21]. Винберг, А. И. Криминалистика [Текст]: Учебник для юрид. школ / А. И. Винберг и Б.М. Шавер; Всесоюз. ин-т юрид. наук М-ва юстиции СССР. - 4-е изд., доп. – М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1950 (Ленинград: Тип. «Печ. двор»). – 272 с.

[22]. Винер, А.И. Криминалистика [Текст]: Учебник для юрид. школ / А.И. Винберг и Б.М. Шавер; Всесоюз. ин-т юрид. наук М-ва юстиции СССР. – 4-е изд., доп. – М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1950 Ленинград: Тип. «Печ. двор». – 272 с.

[23]. Власов, В.П., Следственный осмотр и предварительное исследование документов [Текст]: Пособие для прокурорско-следственных работников / В.П. Власов; Прокуратура СССР. Всесоюз. науч.исслед. ин-т криминалистики. – М.: Госюриздат, 1961. – 145 с.

[24]. Волохова, О.В. Криминалистика [Текст]: учебник / О.В. Волохова и др.; под ред. Е.П. Ищенко. – М.: Проспект, 2014. – 501 с.

[25]. Волынский, В.А. Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений. Пособие [Текст] / В.А. Волынский - М.: Изд-во ВНИИ МВД РФ, 1994. – 80 с.

[26]. Гаврилов, М.В., Иванов А.Н. Осмотр места происшествия при расследовании преступлений в сфере компьютерной информации. Учебное пособие [Текст] / М.В. Гаврилов, А.Н. Иванов. – Саратов: Изд-во ГОУ ВПО «Саратовская государственная академия права», 2004. – 136 с.

[27]. Глазырин, Ф.В. Психология следственных действий [Текст]: учеб. пособие для вузов МВД СССР / Ф.В. Глазырин. – Волгоград: ВСШ,

1983. – 136 с.

[28]. Грановский, Г.Л. Основы трасологии [Текст] / Г.Л. Грановский. - 2-е изд. – М.: Наука, 2006. – 451 с.

[29]. Громов, В. Методика расследования преступлений: Руководство для органов милиции и уголовного розыска [Текст] / В. Громов. – М.: изд-во Нар. ком. внутр. дел. РСФСР, 1929 (Л.: типо-лит. «Сокол»). – 114 с.

[30]. Гужов, В.И. Методы измерения 3D-профиля объектов: контактные, триангуляционные системы и методы структурированного освещения [Текст]: учебное пособие / В.И. Гужов; М-во образования и науки Российской Федерации, Новосибирский гос. технический ун-т. – Новосибирск: НГТУ, 2015. – 79 с.

[31]. Действия руководителя осмотра места происшествия [Текст]: – Свердловск, 1979. – 32 с.

[32]. Долгинов, С.Д. Осмотр места происшествия [Текст]: Учебное пособие / С.Д. Долгинов. – Пермь: Издательство Пермского университета, 2010. – С. 235 с.

[33]. Драпкин, Л. Я. Криминалистика [Текст]: учебник для бакалавров / Л.Я. Драпкин; под ред. Л.Я. Драпкина. – М.: Юрайт, 2015. – 831 с

[34]. Дулов, А.В. Использование научных методов и технических средств в борьбе с преступностью. Материалы научно-практической конференции [Текст] / Под ред.: А.В. Дулов. – Минск: Полымя, 1965. – 263 с.

[35]. Дынкина, И.З., Коржевская В.Ф., Крылов И.Ф. Судебная медицина [Текст]: учебник / под ред. О.Х. Поркшеяна, В.В. Томилина. – М.: Юридическая литература, 1974. – 270 с.

[36]. Елисеев, Н. Сельское хозяйство Кубани и его интенсификация [Текст] / Н. П. Елисеев. – Краснодар: Кн. изд-во, 1975. – 192 с.

[37]. Зеленский, В.Д. Криминалистика [Текст]: Учебник для вузов / Под общ. ред. Е.П. Ищенко, А.Г. Филиппова; под ред. В.Д. Зеленского,

Г.М., Меретукова. – М.: Высшее образование, 2006. – 743 с.

[38]. Зоиров, Д.М., Сафаров Б.А. Суверенная государственность на постсоветском пространстве: предпосылки и процесс формирования (на примере Республики Таджикистан) [Текст]: монография / под общ. ред. В.П. Сальникова. Академия права, экономики и безопасности жизнедеятельности. – СПб.: Фонд «Университет», 2012. – 336 с.

[39]. Зотов, Б.Л. Криминалистическая экспертиза на предварительном следствии [Текст]: Учеб. пособие для студентов ВЮЗИ / М-во высш. образования СССР. Всесоюз. юрид. заоч. ин-т. – М.: [б. и.], 1956. – 62 с.

[40]. Исаенко, В.Н. Состояние использования технико-криминалистических средств в органах прокуратуры [Текст] / В.Н. Исаенко. – М.: Логос, 2012. – 400 с.

[41]. Искандаров, З.Х. Защита прав человека в уголовном процессе Республики Таджикистан: история и современность [Текст] / З.Х. Искандаров. – Душанбе: «ЭР-граф», 2022. – 368 с.

[42]. Ищенко, Е.П. Криминалистика [Текст]: учебник / Е.П. Ищенко, В.А. Образцова. – М.: Изд-во «Эксмо», 2005. – 474 с.

[43]. Ищенко, Е.П. Использование современных научно-технических средств при расследовании уголовных дел [Текст] / Е.П. Ищенко. – Свердловск: Свердл. юрид. ин-т, 1985. – 56 с.

[44]. Кальницкий, В.В. Следственные действия: учебно-методическое пособие [Текст] / В.В. Кальницкий. – Омск: Омская академия МВД России, 2001. – 104 с.

[45]. Карабанов, А.Л. Осмотр места происшествия: обнаружение, фиксация, изъятие и исследование следов: справочно-методическое пособие [Текст] / А.Л. Карабанов, С.К. Мелькин. – М., Волтерс Клувер, 2011. – 118 с.

[46]. Колдив, В.Я., Идентификация при производстве криминалистических экспертиз [Текст] / В.Я. Колдин. – М.: Госюриздат, 1957. – 152 с.

[47]. Колмаков, В.П. Расследование убийств [Текст]: Лекции для студентов ВЮЗИ / М-во высш. образования СССР. Всесоюз. юрид. заоч. ин-т. – М.: [б. и.], 1958. – 78 с.

[48]. Колмаков, В.П. Тактика производства следственного осмотра и следственного эксперимента [Текст] / В.П. Колмаков. – Харьков, 1956. – 48 с.

[49]. Коновалов, Е.Ф. Осмотр места происшествия (состояние практики и пути повышения ее эффективности) [Текст]: учебное пособие / Е.Ф. Коновалов. – М.н.: МВШ МВД СССР, 1987. – 48 с.

[50]. Корчагин, А. А. Производство следственных действий: учебное пособие [Текст] / А.А. Корчагин. – СПб.: Изд-во Университета при МПА ЕврАзЭС, 2021. – 185 с.

[51]. Косоплечев, Н.П. Осмотр места происшествия по делам, связанным с применением огнестрельного оружия [Текст] / Н.П. Косоплечев. – М., 1956 – 180 с.

[52]. Криминалистика [Текст] / Под ред. Н.П. Яблокова. – М., 2004. – 303 с.

[53]. Криминалистика [Текст]: учебник / А.И. Александров, А.Н. Басалаев, В.Л. Бежан-Бек и др.; под ред. Т.А. Седовой, А.А. Эксархопуло; Санкт-Петербургский гос. ун-т. Юрид. фак. – СПб: Лань, 2001. – 925 с.

[54]. Криминалистика [Текст]: Учебник / Е.М. Ашмарина, М.П. Хилобок, Е.Н. Викторова и др.; Под ред. В.А. Образцова. – М.: Изд. группа «Юристъ», 1997. – 756 с.

[55]. Криминалистика [Текст]: учебник / под ред. д.ю.н., профессора В.Д. Зеленского и д.ю.н., профессора Г.М. Меретукова – СПб, Издательство «Юридический центр», 2015. – 704 с.

[56]. Криминалистика [Текст]: Учебник / Под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. – М., 2011. – 301 с.

[57]. Криминалистика [Текст]: учебник для бакалавров: учебник для студентов учреждений среднего профессионального образования /

Н.П. Яблоков. – М.: Юрайт, 2011. – 279 с.

[58]. Криминалистика [Текст]: учебник для вузов / Под ред. И.Ф. Герасимова и Л.Я. Драпкина. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высшая школа, 2000. – 247 с.

[59]. Қодирзода, Д.С. Методикаи тафтиши ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин [Матн]: китоби дарсӣ / Д.С. Қодирзода. – Душанбе: «Эр-граф», 2021. – 492 с.

[60]. Максutow, И.Х. Осмотр места происшествия [Текст]: (Пособие для студентов заоч. отд-ния) / Ленингр. ордена Ленина гос. ун-т им. А.А. Жданова. Юрид. фак. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. – 40 с.

[61]. Максutow, И.Х. Судебный осмотр места происшествия и особенности его проведения [Текст]: Учеб. пособие / Ленингр. гос. ун-т им. А.А. Жданова. Юрид. фак. Кафедра уголовного процесса и криминалистики. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1972. – 38 с

[62]. Маликов, С.Ф., Н.И. Тюрин, Введение в метрологию [Текст] / С.Ф. Маликов, Н.И. Тюрин; Под ред. д-ра техн. наук К. П. Широкова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Изд-во стандартов. – 248 с.

[63]. Марков, В.А. Осмотр места происшествия (тактика и практика) [Текст]: учебное пособие / В.А. Марков; Негос. образовательное учреждение высш. проф. образования «Самарская гуманитарная акад.» – Самара: Самарская гуманитарная акад., 2008. – 120 с.

[64]. Маркс, и Ф. Энгельс, Сочинения [Текст]: Перевод / Карл Маркс, Фридрих Энгельс. – М.: Прогресс. – 22 см. Т. 20. К. Маркс и Ф. Энгельс: 1864-68: К. Маркс и Ф. Энгельс: 1864-68. Т. 20. К. Маркс и Ф. Энгельс: 1864-68. – М.: Прогресс, 1985. – XXXIV, –580 с.

[65]. Мерецкий, Н.Е., Прутовых В.В. Тактические приемы осмотра трупа на месте его обнаружения [Текст]: учеб. Пособие / Н.Е. Мерецкий, В.В. Прутовых. – Хабаровск. – 2009. – 356 с.

[66]. Миронов, А.И. Осмотр места происшествия по делам об убийствах [Текст] / А.И. Миронов. – М.: МВД СССР Научно - исследовательский институт милиции, 1958. – 160 с.

[67]. Нинолайчик, В.М., Оформление фотоснимков, изготовленных при выполнении следственных действий, «Следственная практика», вып. 35. – М, 1958. – 164 с.

[68]. Новоселова, Н.А. Криминалистическая идентификационная экспертиза [Текст]: (По материалам Белорус. науч.-исслед. ин-та судебной экспертизы) / Юрид. комис. при Совете Министров БССР. Науч.-исслед. ин-т судебной экспертизы / Н.А. Новоселова. – Минск: Беларусь, 1966. – 144 с.

[69]. Облаков, А.Ф., Тимербаев А.Т. Организация и тактика осмотра места происшествия [Текст]: Учеб. пособие / А.Ф. Облаков, А.Т. Тимербаев; М-во внутр. дел Рос. Федерации, Хабаров. высш. шк. – Хабаровск: ХВШ МВД РФ, 1992. – 94 с.

[70]. Онучин, А.П. Теоретические проблемы криминалистической тактики: Межвуз. сб. науч. тр. [Текст] / Свердлов. юрид. ин-т им. Р.А. Руденко; Редкол.: И.Ф. Герасимов (отв. ред.) и др. – Свердловск: Урал. ун-т, 1981. – 149 с.

[71]. Осмотр места происшествия [Текст] / под ред. Б.М. Комаринца. – М., 1947. – 304 с.

[72]. Осмотр места происшествия [Текст]: практ. пособие / Дворкин А.И. и др.; Под ред А.И. Дворкина. – Москва: Юристъ, 2000. – 335 с.

[73]. Осмотр места происшествия [Текст]: Практическое пособие / под ред. А.И. Дворкина. – М., 2004. – 668 с.

[74]. Осмотр места происшествия [Текст]: Учеб. пособие для студентов / В.И. Попов, канд. юрид. наук доц; Под ред. доц. Б.А. Хвана; М-во высш. образования СССР. Казах. гос. ун-т им. С.М. Кирова. Юрид. фак. - [2-е изд.]. – Алма-Ата: Казгосиздат, 1957. – 222 с.

[75]. Осмотр места происшествия [Текст]: учеб. пособие по спецкурсу / Проф. М.П. Шаламов; М-во высш. и сред. спец. образования РСФСР. Всесоюз. юрид. заоч. ин-т. – М.: [б. и.], 1966. – 60 с.

[76]. Осмотр места происшествия и трупа на месте его обнаружения [Текст] / Проф. В.П. Ципковский. – Киев: Госмедиздат УССР, 1960. – 320 с.

[77]. Осмотр места происшествия. Пособие [Текст] / И.Х. Максutow. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. – 40 с.

[78]. Петелин, Б.Я. Психология осмотра места происшествия [Текст]: лекция / Б.Я. Петелин. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1981. – 21 с.

[79]. Попов, В.И. Осмотр места происшествия [Текст] / Под ред. В.А. Хвана; М-во высш. образования СССР. Казах. гос. ун-т им. С.М. Кирова. Юрид. фак. – М.: Госюриздат, 1959. – 231 с.

[80]. Попов, В.И. Осмотр места происшествия [Текст]: учеб. пособие для студентов / В.И. Попов, канд. юрид. наук доц.; Под ред. доц. Б.А. Хвана; М-во высш. образования СССР. Казах. гос. ун-т им. С.М. Кирова. Юрид. фак. - [2-е изд.]. – Алма-Ата: Казгосиздат, 1957. – 222 с.

[81]. Рассейкин, Д.П. Осмотр места происшествия и трупа при расследовании убийств [Текст] / М-во высш. и сред. спец. образования РСФСР. Саратов. юрид. ин-т им. Д.И. Курского. – Саратов: Приволж. кн. изд-во, 1967. – 152 с.

[82]. Ратинов, А.Р. Судебная психология для следователей [Текст] / А.Р. Ратинов. – М.: Юрлитинформ, 2001. – 352 с.

[83]. Рахмаджонзода, Р.Р., Арипов, А.Л., Самиев, Н.М., Махмадализода, А.М., Касимова, М.А. Доказательства и доказывание в уголовном процессе Республики Таджикистан [Текст]: учебное пособие / Р.Р. Рахмаджонзода, А.Л. Арипов, Н.М. Самиев, А. М. Махмадализода, М.А. Касимова – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – 64 с.

[84]. Селиванов, Н.А., Тербилов В.И. Первоначальные следственные действия [Текст] / Н.А. Селиванов, В.И. Тербилов. Изд. 2-

е, испр. и доп. – М.: Изд-во «Юридическая литература», 1969. – 269 с.

[85]. Следственная практика: методическое пособие для прокурорско-следственных работников / Прокуратура Союза ССР, Всесоюз. научно-исслед. ин-т криминалистики. Вып. 57 [Текст] / отв. ред. В.М. Николайчик. – Москва : Юридическая литература, 1950, 1962. – 149 с.

[86]. Следственная практика: методическое пособие для прокурорско-следственных работников / Прокуратура Союза ССР, Всесоюз. научно-исслед. ин-т криминалистики. Вып. 20 [Текст] / отв. ред. Н.А. Селиванов. – М.: Юридическая литература, 1950, 1955. – 163 с.

[87]. Следственная практика: методическое пособие для прокурорско-следственных работников / Прокуратура Союза ССР, Всесоюз. научно-исслед. ин-т криминалистики. – М.: Юридическая литература, 1950. Вып. 46 [Текст] / отв. ред. Н. А. Якубович. – 1961. – 177 с.

[88]. Следственные действия по советскому уголовно-процессуальному праву [Текст] / А.К. Гаврилов, С.П. Ефимичев, В.А. Михайлов, П.М. Туленков; Под ред. ген.-лейт. милиции С.В. Мурашова; М-во внутр. дел СССР, Высш. следств. школа. – Волгоград: Высш. следств. школа, 1975. – 111 с.

[89]. Следы на месте происшествия: Справочник следователя [Текст] / Под ред. В.Ф. Статкуса. – М., 1991. – 78 с.

[90]. Справочник следователя. Осмотр места происшествия [Текст] / М-во внутренних дел Российской Федерации, Департамент кадрового обеспечения; авт.: А.В. Боловинов и др.; рук. авт. коллектива: И.А. Попов. – М.: ЦОКР МВД России, 2010. – 302 с.

[91]. Степанов, В.В. Место происшествия как информационная система [Текст] / Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы (межвуз. сб. науч. статей) / Под ред. – С.В. Лаврухина. – Саратов: Изд-во СГАП. – 2002. – Вып.11. – 24 с.

[92]. Степанов, В.В. Тактика следственных действий [Текст]: учеб. пособие / М-во образования Рос. Федерации. Саратов. гос. акад. права; Е.Н. Быстряков и др.; Под ред. В.И. Комиссарова. – Саратов: Изд-во Саратов. гос. акад. права, 2000. – 200 с.

[93]. Теория доказательств в советском уголовном процессе [Текст]. – Москва: Юрид. лит., 1966-1967. – 2 т.; 21 см.: Часть общая. – 1966. – 584 с.

[94]. Топорков, А.А. Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы документов [Текст] / С.Н. Богомоллова, В.А. Образцов, А.А. Протасевич, Т.Ю. Рзаев, и др.; Сост.: П.Т. Скорченко; Под ред.: В.А. Образцов. – М.: Юристъ, 1999. – 501 с.

[95]. Торбин, Ю.Г. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации [Текст] / Агамов Г.Д. и др.; под общ. и науч. ред. А.Я. Сухарева. - 2-е изд., перераб. – М.: Норма, 2004. – 1102 с.

[96]. Федоров, Ю.Д. Осмотр места происшествия [Текст]: Пособие для следователей / Ташк. высш. школа МВД СССР. – Ташкент: [б. и.], 1969. – 108 с.

[97]. Филиппов, А.Г. Криминалистика [Текст]: Учебник для высших юридических учебных заведений / В.В. Агафонов, Н.А. Бурнашев, Е.А. Волков, В.А. Газизов, и др.; Под ред.: А.Г. Филиппов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Спарк, 2000. – 687 с.

[98]. Хазиев, Ш.Н. Техничко-криминалистические методы установления признаков неизвестного преступника по его следам [Текст]: учеб. пособие / Ш.Н. Хазиев; Под ред. И.М. Лузгина; Акад. МВД СССР, Моск. фил. юрид. заоч. обучения. – М.: Акад. МВД СССР, 1986. – 37 с.

[99]. Хижняк, Д.С. Осмотр места происшествия [Текст]: учебное пособие / Д.С. Хижняк. – Саратов: Научная книга, 2005. – 80 с.

[100]. Царенко, П.П. Наблюдение как метод собирания, исследования и оценки доказательств [Текст] / Под ред. В.В. Степанова. – Саратов: Изд-во ГОУ ВПО «СГАП», 2004. – 241 с.

[101]. Центров, Е.Е. Руководство по следственной тактике [Текст]: монография / Е.Е. Центров. – М., – 576 с

[102]. Центров, Е.Е. Тактика осмотра места происшествия // Криминалистика [Текст]: учебник / Под ред. Н.П. Яблокова. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2004. – 781 с.

[103]. Ципковский, В.П. Осмотр места происшествия и трупа на месте его обнаружения [Текст] / В.П. Ципковский. – Киев, 1960. – 320 с.

[104]. Шаламов, М.П. Осмотр места происшествия [Текст] / М.П. Шаламов. – М, 1966. – 336 с.

[105]. Шамонова, Т.Н. Осмотр места обнаружения признаков убийства [Текст]: учебное пособие / Т.Н. Шамонова; Московский ун-т МВД России. – М.: Щит-М, 2008. – 176 с.

[106]. Шейфер, С.А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение [Текст] / С.А. Шейфер. – М.: Юрлитинформ, 2004. – 138 с.

[107]. Шумилин, С.Ф. Руководство для следователей [Текст] / О.Я. Баев и др.; Под ред. Н.А. Селиванова, В.А. Снеткова. – М.: Изд. дом «ИНФРА-М»: ИПК «Лига разума», 1997. – 732 с.

III. Мақолаҳо ва маърузаҳо:

[108]. Аверьянова, Т.В. Перспективные возможности исследования биологических объектов при проведении судебных экспертиз [Текст] / Т.В. Аверьянова // Вестник Следственного комитета при Прокуратуре России. – 2008. – № 2 (2). – С. 146-154.

[109]. Антонов, В.П. Криминалистический порядок работы со следами и предметами при осмотре места происшествия [Текст] / В.П. Антонов // Вестник криминалистики. – 2005. – Вып. 2 (14). – С. 107-113.

[110]. Баев, О.Я., Гладышев Г., Панюшкин В. Тактика судебного осмотра местности и помещений [Текст] / О.Я. Баев, Г. Гладышев, В. Панюшкин // Советская полиция. – М., 1978. – № 13. – С. 12-13.

[111]. Белоусов, В. Осмотр места происшествия в жилище и осмотр жилища [Текст] / В. Белоусов // Уголовное право. – № 3. – 2015. – С. 70-72.

[112]. Березутский, Е.Ю. Правовое значение места происшествия по делам об убийстве [Текст] / Е.Ю. Березутский // Дальневосточные криминалистические чтения. – Владивосток, 2000. – Вып. 5. – С. 35-45.

[113]. Бульбачева, А.А. Актуальные проблемы осмотра места происшествия [Текст] / А.А. Бульбачева // Труды Академии управления МВД России. – 2015. – № 2 (34). – С. 97-100.

[114]. Вишневецкий, К.В. Особенности криминалистической фото-видео фиксации материальных и идеальных следов взрыва [Текст] / К.В. Вишневецкий // Общество и право. – 2011. – №2. – С. 227-230.

[115]. Вйсман, А.А. Некоторые вопросы теории исследования вещественных доказательств [Текст] / А.А. Вйсман // Вопросы криминалистики». – 1962. – №5. – С. 24-26.

[116]. Власенко, Н., Иванов А. Осмотр жилища [Текст] / Н. Власенко, А. Иванов // «Законность». – 2004. – №11. – С. 25-27.

[117]. Возников, В.В. Применение 3D-сканирования при фиксации обстановки места происшествия [Текст] / В.В. Возников // Российский журнал криминалистики. – 2022. – №3. – С. 45-52

[118]. Волынский, А.Ф. Место происшествия: следы ведут к преступнику [Текст] / А.Ф. Волынский // Советская милиция. – М., 1984. – № 5. – С. 22-25.

[119]. Гаужаева, В.А., Бураева Л.А., Карданов Р.Р. Сущность и роль криминалистической техники, как раздела криминалистики в борьбе с преступностью: история и современность [Текст] / В.А. Гаужаева, Л.А. Бураева, Р.Р. Карданов // Проблемы экономики и юридической практики. – 2017. – № 4. – С. 138-140.

[120]. Дачаев, З.Б., Гаджиев А.Т., Скориков Д.Г. Осмотр места происшествия [Текст] / З.Б. Дачаев, А.Т. Гаджиев, Д.Г. Скориков // Фундаментальные и прикладные исследования в современном мире. – 2017. – № 18-3. – С. 94-96.

[121]. Джалавян, В.В. Криминалистическая методика расследования дорожно-транспортных преступлений [Текст] / В.В. Джалавян //

Юридические науки: проблемы и перспективы: материалы IV Междунар. науч. конф. – Казань: Бук, 2016. – С. 262-265.

[122]. Драпезо, Р.Г., Сергеев О.Д. Сбор первоначальной информации при осмотре места происшествия и трупа (на примере нарушений правил безопасности при ведении горных работ и убийств, где огонь выступает как орудие (способ) сокрытия преступления [Текст] / Р.Г. Драпезо, О.Д. Сергеев // Вестник Кемеровского гос. ун-та. – 2015. – № 2-2 (62). – С. 150-158.

[123]. Думнов, С.Н. К вопросу применения метода лазерного 3D-сканирования при осмотре места дорожно-транспортного происшествия [Текст] / С.Н. Думнов // Электрон. журн. E-Scio. – 2019. – № 6(33). – С 791-796.

[124]. Елисеев, Н. Осмотр места происшествия, его значение в раскрытии преступлений [Текст] / Н. Елисеев // Вопросы судебной экспертизы. – Баку. – 1971, - Вып. 12. – С. 299- 300.

[125]. Загрядской, А.П. Федоровцевой Л.С. О доказательственной ценности некоторых наложений на повреждающих орудиях [Текст] / А.П. Загрядской, Л.С.Федоровцевой // «Экспертная техника»,вып. – 1965. – № 6-7. – С. 24-29.

[126]. Зацепин, А.М. Особенности организации осмотра места происшествия при расследовании преступлений, совершенных с применением взрывчатых веществ и взрывных устройств [Текст] / А.М. Зацепин // Мониторинг правоприменения. – 2013. – № 4. – 40-50.

[127]. Зыбенская, Е.Т. Роль цифровой фотографии при расследовании преступлений [Текст] / Е.Т. Зыбенская // Использование устройства-спектральный видеокомпаратор. – 2019. – №13. – С. 90-95.

[128]. Ищенко, Е.П. Почему необходимо технико-криминалистическое сопровождение расследования [Текст] / Е.П. Ищенко // Правовые, социально-гуманитарные и экономические проблемы в фокусе научных исследований: материалы Всерос. науч-

практ. Конф / под общ. ред. СЕ. Туркулец. – Хабаровск: Изд-во ДВГУПС, 2016. – С. 60-61.

[129]. Ищенко, П.П. Участие специалистов в наружном осмотре трупа и следственном освидетельствовании [Текст] / П.П. Ищенко // Вопросы теории и методики следственной работы: сб. научн. трудов. – Иркутск, 1988. – С. 78-83.

[130]. Кочоян, А.Л., Арутюнян В.М., Идентификация жертвы или подозреваемого с помощью анализа стабильных изотопов [Текст] / А.Л. Кочоян В.М. Арутюнян // Эксперт-криминалист. – 2023. – № 01. – С. 26-29

[131]. Кравцов, А.Ю. Тактические особенности осмотра места взрыва [Текст] / А.Ю. Кравцов // Деятельность правоохранительных органов и федеральной противопожарной службы в современных условиях: проблемы и перспективы развития: материалы междунар. науч.практ. конф. – Иркутск: Изд-во Вост.- Сиб. ин-та МВД РФ. 2006. – С. 83-85.

[132]. Краева, Я.В., Рожкова В.Р. ДНК-фенотипирование: проблемы и перспективы II [Текст] / Я.В. Краева, В.Р. Рожкова // Вопросы российской юстиции. – 2021. – №11. – С440-444

[133]. Кряжев, В.С. Специфика осмотра места криминального взрыва [Текст] / В.С. Кряжев // Сибирские криминалистические чтения. Сборник научных трудов. Вып.15. – Иркутск: Изд-во БГУЭП. 2002. – С. 57-66.

[134]. Куашев, А.А. Особенности методики проведения экспертизы холодного оружия [Текст] / А.А. Куашев // Пробелы в российском законодательстве. – 2017. – № 3. – С. 96-98.

[135]. Кустов, А.М. Подготовительный этап осмотра места криминального взрыва [Текст] / А.М. Кустов // Следственная практика. – Вып. 186. – 2012. – С.34-38.

[136]. Латышов, И.В., Васильев В.А., Кондаков А.В. Оценка эффективности применения дактилоскопических порошков для

выявления следов рук [Текст] / И.В. Латышов, В.А. Васильев, А.В. Кондаков // Труды Академии управления МВД России. – 2018. – №3 (47). – С. 142-147.

[137]. Матюшенков, А.Н. Совершенствование тактики осмотра места происшествия по делам о взрывах [Текст] / А.Н. Матюшенков // Теоретические и практические проблемы экспертно-криминалистической деятельности: материалы всерос. науч.практ. конф. – Тюмень: Изд-во Тюмен. юрид. инта МВД РФ. 2004. – С. 57-58.

[138]. Митричев, В.С. Установление источника происхождения, принадлежности единому целому предметов при расследовании преступлений [Текст] / В.С. Митричев // Теория и практика судебной экспертизы. Сборник 1 (II). – М.: Юрид. лит., 1964. – С. 65-139.

[139]. Морозова, В.С., Другова Е.Д., Мягкова М.А. Определение шести классов психоактивных веществ в различных объектах методом иммуно-хроматографии II [Текст] / В.С. Морозова, Е.Д. Другова, М.А. Мягкова // Клиническая лабораторная диагностика. – 2015. – №5. – С. 28-29

[140]. Назаров, А.Қ. Натичаҳои санҷиши нишондод дар ҷои ҳодиса аз рӯи парвандаи ҷиноятӣ одамқушӣ [Матн] / А.Қ. Назаров // Осори Академияи ВҚД ҚТ. – 2023. – №3 (59). – С. 81-87.

[141]. Оганесян, Р.А. Особенности содержания работы специалистов в следственных действиях при расследовании убийств на бытовой почве [Текст] / Р.А. Оганесян // Международное публичное и частное право. – 2012. – № 1. – С. 43-45

[142]. Прокофьева, Е.В., Баринава О.А., Прокофьева О.Ю. Применение метода 3D моделирования при осмотре места совершения кражи. [Текст] / Е.В. Прокофьева, О.А. Баринава, Прокофьева О.Ю. // Юридическая наука и правоохранительная практика. – 2016. – № 1 (35). – С. 149-155.

[143]. Пропастин, С.В. Следственный осмотр: проблема определения целей и задач [Текст] / С.В. Пропастин // Современное

право. – 2012. – № 5. – С. 133-137.

[144]. Ратинов, А.О следственной интуиции [Текст] / А. Ратинов // Социалистическая законность. – М.: Известия, 1958. – № 4. – С. 24-30.

[145]. Селиванов, Н.А. Основания и формы применения научно-технических средств и специальных знаний при расследовании преступлений [Текст] / Н.А. Селиванов // Вопросы предупреждения преступности. – М.: Юрид. лит., 1965, Вып. 1. – С. 143-159.

[146]. Семенов, А.В., Евдокимова В.А. Роль и место ДНК-экспертизы следов пальцев рук, выявленных с помощью дактилоскопических порошков II / А.В. Семенов, В.А. Евдокимова // Вестник Московского университета МВД России. – 2017. – №2. – С-18-25.

[147]. Соловьева, С.М. Применение цифровых технологий в криминалистике [Текст] / С.М. Соловьева // непосредственный II Молодой ученый. – 2019. – № 51 (289). – С. 161-164.

[148]. Тюхтин, В.С. Теория отражения: ее актуальные вопросы [Текст] / В.С. Тюхтин //»Коммунист». – 1966. – № 3. С. 43-52.

[149]. Фрашионе, Н., Гуч Дж., Дэниел Б. Использование флуоресцентных биосенсоров для судебной идентификации жидкостей организма [Текст] / Н. Фрашионе, Дж. Гуч, Б. Дэниел // Аналитик. – 2013. – № 138(24). – С. 72-79.

[150]. Чванкин, В.А. Особенности методики идентификации обуви по следам производственных механизмов [Текст] / В.А. Чванкин // Вестн. Полоц. гос. ун-та. Сер. Д, Экон. и юрид. науки. – 2016. – № 5. – С. 200-204.

[151]. Чистова, Л.Е. Специалист-криминалист как субъект техникокриминалистического обеспечения осмотра места происшествия [Текст] / Л.Е. Чистова // Проблемы совершенствования уголовного и уголовно-процессуального законодательства России. – М., 2013. – С. 163-168.

[152]. Шакирьянова, Ю.П., Леонов С.В. Портретная экспертиза с применением трехмерного моделирования [Текст] / Ю.П. Шакирьянова, С.В. Леонов // II Судебная медицина. – 2019. – №1. – С. 165-175.

[153]. Шалаев, Н.Г. Судебно-медицинская экспертиза и освидетельствование подозреваемых по делам о половых преступлениях [Текст] / Н.Г. Шалаев // «Следственная практика», вып. – 1964. – №64. – С. 52-58.

[154]. Шаталов, А.С. Тактика отдельных следственных действий на первоначальном осмотре трупа [Текст] / А.С. Шаталов // Следователь. – 2009. – № 3. – С.46-49.

[155]. Шошин, С.В. Проблемы оперативности производства осмотра места происшествия и трупа при расследовании уголовных дел об умышленных убийствах, совершенных на бытовой почве [Текст] / С.В. Шошин // Следователь. – 2012. – № 1. – С. 2735.

[156]. Шувалов, М.Н. Типичные ошибки следователя на начальной стадии осмотра места происшествия [Текст] / М.Н. Шувалов // Российский следователь. – 2014. – № 20. – С. 54-56.

[157]. Шхагапсоев, З.Л., Аккаева Х.А. Международно-правовые основы противодействия незаконному обороту оружия [Текст] / З.Л. Шхагапсоев, Х.А. Аккаева // Пробелы в российском законодательстве. – 2019. – № 1. – С. 171-173.

[158]. Экспресс - Бюллетень ЭКЦ ГУ МВД России по г. – Москва. – 2014. – № 65. – С. 180-185.

[159]. Якимов, И.Н. Осмотр места преступления и трупа [Текст] / И.Н. Якимов // Материалы учебной конференции следователей в прокуратуре Союза ССР (август-сентябрь 1936 г.). Практическое пособие для следователей. – М.: Юрид. изд-во НКЮ, 1937. – С. 108-129

[160]. Яковлева, О.А. Тактические особенности осмотра места происшествия, осмотра документов [Текст] / О.А. Яковлева // Вестник ВолГУ. – 2009. – Серия 5. Вып.11. – С. 124-136.

[161]. Ямоқова, З.Д. Амалҳои минбаъдаи тафтишӣ дар тафтиши куштори кӯдакон [Матн] / З.Д. Ямоқова // Маводи конференсияи умумидонишгоҳии илмию назариявии ҳайати устодону кормандони ДМТ баҳшида ба «30-юмин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Соли маърифати ҳуқуқӣ эълон шудани соли 2024», «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040)». – Душанбе: Балоғат, 2024. – С. 413-417.

IV. Диссертатсия ва авторефератҳо:

[162]. Анненкова, Т.С. Обстановка совершения преступления и криминалистические методы ее исследования [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Анненкова Татьяна Сергеевна. – Саратов, 2007. – 25 с.

[163]. Аҳмадзода, М.С. Тактикаи санҷиши нишондод дар ҷои ҳодиса дар мавриди тафтиши ҷинояти одамкушӣ [Матн]: дис. ... номз. илм. ҳуқуқ: 12.00.12 / Аҳмадзода Муҳаммадалӣ Сайхуҷа. – Душанбе, 2024. – 188 с.

[164]. Басалаев, А.Н. Фиксация результатов осмотра места происшествия [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. / Басалаев Алексей Николаевич. – Л., 1967. – 18 с.

[165]. Бульбачева, А.А. Криминалистическое обеспечение осмотра места происшествия [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Бульбачева Анна Александровна. – М., 2017. – 230 с.

[166]. Давлатзода, Д.Д. Расследование преступлений в сфере земельных отношений: по материалам Республики Таджикистан [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Давлатов Диловар Давлятович. – М., 2020. – 28 с.

[167]. Корухов, Ю.Г., Криминалистическое значение следов крови на одежде [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Корухов Юрий Георгиевич. – М., 2020. – 16 с.

[168]. Рахимзода, Р.Х. Оперативно-розыскная политика по обеспечению экономической безопасности Республики Таджикистан: проблемы теории, методологии и практики (историко-правовой и общетеоретический анализ) [Текст]: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.09 / Рахимзода Рамазон Хамро. – Душанбе, 2018. – 581 с.

[169]. Самиев, Н.М. Расследование нераскрытых преступлений прошлых лет (по материалам Республики Таджикистан и Российской Федерации) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Самиев Назар Мурадович. – М., 2017. – 221 с.

[170]. Тюнис, И.О. Проблемы применения в криминалистике средств и методов, основанных на ультрафиолетовом излучении [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Тюнис Игорь Олегович. – М., 1999. – 183 с.

[171]. Финогенов, В.Ф. Теоретические и практические проблемы розыска угнанных, похищенных и скрывшихся с места происшествия автотранспортных средств [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Финогенов Владимир Федорович. – Саратов, 2007. – 27 с.

V. Захираҳои электронӣ [электронный ресурс]:

[172]. Anujah, Sivanandan¹ & Eugene Liscio^{1,2}, P. Eng. Assessing Structured Light 3D Scanning using Artec Eva for Injury Documentation during Autopsy. J Assoc Crime Scene Reconstr. 2017:21. P. 5-12. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.academia.edu/69639278/Assessing_Structured_Light_3D_Scanning_using_Artec_Eva_for_Injury_Documentation_during_Autopsy (дата обращения: 01.03.2026).

[173]. Барышников, К.В., Червяков М.Э. Осмотр места происшествия и его значение для установления личности неопознанного трупа // Эпоха науки. 2018. №14. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osmotr-mesta-proisshestviya-i-ego>

znachenie-dlya-ustanovleniya-lichnosti-neopoznanogo-otruda (дата обращения: 27.02.2026).

[174]. Еремченко, В.И. Принципы работы 3d-сканера и его использование для фиксации места происшествия // Общество и право. 2021. №1 (75). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/printsiy-u-rab-oty-3d-ska-nera-i-ego-ispolzovanie-dlya-fiksatsii-mesta-proisshestiya> (дата обращения: 27.02.2026).

[175]. Источник - ДЦО.РФ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://xn--d1aux.xn--plai/ta-kticheskie-i-psihologicheskie-osobennosti-osmotra-mesta-proisshestiya-chast-2/> (дата обращения: 01.03.2026).

[176]. Какие типы 3d сканеров существуют? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://3d-daily.ru/equipment/3dscan-type.html> (дата обращения: 21.01.2026).

[177]. Кубанов, В.В. Участие специалиста при производстве осмотра места происшествия в современных условиях / В.В. Кубанов// Евразийский юридический журнал – 2015. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://naukarus.com/uchastie-spetsialista-pri-proizvodstve-osmotra-mesta-proisshestiya-v-sovremennyh-usloviyah> (дата обращения: 01.03.2026).

[178]. Моисеева Татьяна Федоровна инновационные технологии осмотра места происшествия // Вестник экономической безопасности. 2021. №3. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnye-tehnologii-osmotra-mesta-proisshestiya> (дата обращения: 27.02.2026).

[179]. Подольный Николай Александрович криминалистическая профилактика преступлений // ЮП. 2024. №2 (109). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriminalisticheskaya-profilaktika-prestupleniy> (дата обращения: 01.03.2026).

[180]. Руслан Баширович Гандалоев общая характеристика осмотра как следственного действия // Вестник Московского университета МВД России. 2020. №7. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obschaya-harakteristika-osmotra-kak-sledstvennogo-deystviya> (дата обращения: 22.03.2026).

[181]. Сазонов Б.И. Глава 24. Осмотр. Освидетельствование. Следственный эксперимент // Комментарий к УПК РФ / под общей ред. В.И. Радченко. – М., 2003. – С.420. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.zakonrf.info/upk/gl24/?ysclid=mnq07no5j2256719307> (дата обращения: 01.03.2026).

[182]. СК: раскрывать преступления будут с помощью лазерного 3D-сканирования места происшествия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://tass.ru/interviews/7012854> (дата обращения: 21.01.2026).

[183]. Сомонаи интернетй: <https://techmann.ru/f/img/solutions/Сравнение%20HFE%20и%20альтернатив.pdf> (санаи мурочиат: 01.03.2026)

[184]. Сомонаи интернетй: <https://www.mvd.tj/4993-nishastimatbuotii-vkd-namojandagoni-va0-az-natia-i-on-izori-anoatmand-namudand.html> (санаи мурочиат: 01.03.2026)

[185]. Сомонаи интернетй: <https://www.president.tj/event/news/54179> (санаи мурочиат: 01.03.2026)

[186]. Харламова О.А. Особенности применения современных дактилоскопических порошков для выявления следов пальцев рук на различных поверхностях // Вестник экономической безопасности. 2015. №2. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-primeneniya-sovremennyh-daktiloskopicheskikh-poroshkov-dlya-vyavleniya-sledov-paltsev-ruk-na-razlichnyh-poverhnostyah> (дата обращения: 01.03.2026).

[187]. Чарыков Александр Викторович Некоторые проблемы участия специалиста в проведении осмотра места происшествия //

Вестник Курганского государственного университета. 2013. №4 (31). URL: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-problemy-uchastiya-spetsialista-v-provedenii-osmotra-mesta-proisshestiya> (дата обращения: 26.02.2026).

[188]. Шевко Н. Н., Куленкова Е. В. Криминалистическое исследование следов зубов // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. 2019. №7-1. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriminalisticheskoe-issledovanie-sledov-zubov> (дата обращения: 01.03.2026).

VI. Маводҳои таҷрибаи судӣ ва омор:

- [189]. Парвандаи ҷиноятӣ №964, шаҳри Душанбе н.Фирдавси
- [190]. Парвандаи ҷиноятӣ №78787 дар ноҳияи Рӯдакӣ
- [191]. Парвандаи ҷиноятӣ №1-221/25,

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

I. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшаванда ва тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъб расидаанд:

[1-М]. Файзуллозода А.Қ., Назаров А.Қ. Понятие, сущность и значение осмотра места происшествия [Текст] / А.К. Файзуллозода, А.Қ. Назаров // Юридический вестник. – 2024. – № 3(19). – С. 63-70. ISSN 2790-7570.

[2-М]. Файзуллозода А.К. Внедрение новейших техник криминалистических средств в практику осмотра места происшествия [Текст] / А.К. Файзуллозода // Государствоведение и права человека. – 2023. – № 4(32). – С. 252-264. ISSN 2414 9217.

[3-М]. Файзуллозода А.Қ. Асосҳои илмӣ-методологии азназаргузарониҳои ҳодиса дар илми криминалистика ва нақши он дар таъмини самаранокии тафтиши ҷиноят [Матн] / А.Қ. Файзуллозода // Маҷалаи давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2026. – № 2 (42). – С. 409-416. ISSN 2414 9217.

[4-М]. Файзуллозода А.Қ. Истифодаи усулҳои муосири криминалистикӣ дар раванди ҷои ҳодиса [Матн] / А.Қ. Файзуллозода // Вестник Филиала Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе. – 2026. – том-2, № 2(56). – С. 470-487. ISSN 2709-6246.

[5-М]. Файзуллозода А.Қ., Давлатов Б.С. Азназаргузаронии ҷои ҳодиса хангоми тафтиши ҷиноятҳо вобаста ба вайрон кардани қоидаҳои ҳаракат дар роҳ: масъаллаҳои амалӣ ва назариявӣ [Матн] / А.Қ. Файзуллозода, Б.С. Давлатов // Ахбори Суди Конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон (маҷалаи илмӣ-иттилоотии ҳуқуқӣ). – 2026. – № 1(1). – С. 397-404. ISSN 2709-6246.

II. Мақолаҳои илмие, ки дар дигар нашрияҳои илмӣ ҷоп шудаанд:

[6-М]. Файзуллозода А.К. Криминалистические исследования осмотра места происшествия [Текст] / А.К. Файзуллозода // Материалы международной конференции посвященной 100-летию В.А. Ойгензихта «Правовое

регулирование туризма инвестирования в Республике Таджикистан». – Душанбе, 2024. – С. 195-205.

[7-М]. Файзуллозода А.Қ. Мафҳум, принцип ва вазифаҳои азназаргузарониҳои ҷои ҳодиса [Матн] / А.Қ. Файзуллозода // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию назариявӣ дар мавзӯи «Зехни сунъӣ дар шароити иқтисодии рақамӣ ва нақши он ба рушди соҳибқарӣ» дар ҳошияи қатъномаи маҷмаи умумии СММ «Нақши зехни сунъӣ дар фароҳам овардани имконияти навин барои рушди устувор дар Осиёи марказӣ» аз 25 июли соли 2025 бо ибтиқори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва эълони солҳои 2025-2030 «Солҳои рушди иқтисодӣ ва инноватсия» (24-уми октябри соли 2025)». – Душанбе, 2025. – С. 272-276.

[8-М]. Файзуллозода А.Қ. Аҳамияти вазифа ва принципҳои азназаргузарониҳои ҷои ҳодиса [Матн] / А.Қ. Файзуллозода // Ҳуқуқи инсон ва мушкилоти замони муосир: Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию назариявӣ бахшида ба таҷлили Рӯзи байналмилалӣ ҳуқуқи инсон, 80-умин солгарди таъсисёбии СММ, эълони солҳои 2025-2030 «Солҳои рушди иқтисодӣ ва инноватсия» ва қабул гардидани қатъномаи маҷмаи умумии СММ зери унвони «Нақши зехни сунъӣ дар фароҳам овардани имконияти навин барои рушди устувор дар Осиёи марказӣ» (05-уми декабри соли 2025). – Душанбе, 2025. – С. 565-574.